

ISSN 2218-256X

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон**

**МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ
«АҲБОРИ ДДҲБСТ»**

Силсилаи илмҳои гуманитарӣ

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики**

**НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
«ВЕСТНИК ТГУПБП»**

Серия гуманитарных наук

**EDUCATION AND SCIENCE MINISTRY OF TAJIKISTAN REPUBLIC
Tajik State University of Law, Business and Politics**

**SCIENTIFIC-THEORETICAL JOURNAL
“BULLETIN OF TSULBP”**

Series of Humanitarian Sciences

№2 (63), 2015

Хуҷанд – Khujand

Маҷаллаи «Ахбори ДДҲБСТ» аз соли 2000 на кам аз 4 маротиба бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

*Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст
(Шаҳодатномаҳои № 517 аз 28.01.2000 ва №0183/мҷ аз 04.12.2013).*

Маҷалла аз июни соли 2011 ба Рӯйхати маҷаллаҳо ва наширияҳои илмии пешбар, ки чопи мӯҳимтарин дастовардҳои илмии рисолаҳо барои дарёфтни унвонҳои номзад ва докторони илм дар онҳо ҳатмӣ мебошад, дохил шудааст.

Маҷалла ба Индекси иқтибоси илмии Русия (РИНЦ) ворид аст.

Сармуҳаррир: Ҷӯрабоев Ҷ.Ҳ., доктори илмҳои таъриҳ, дотсент

Муҳаррири масъул: Сулаймонов О.Ш., номзади илмҳои филология

ШӮРОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТАҲРИР

Вашенко А.Н., доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор (Волгоград); Гиёсов Н.И., номзади илмҳои филология, дотсент (Тоҷикистон, Ҳуҷанд); Зоҳидов Н.Ш., доктори илмҳои филология, профессор (Душанбе); Зверева Т.В., доктори улуми иҷтимоӣ, профессор (Москва); Норико Игараси, доктори иқтисодиёт (Донишгоҳи Тенри, Осака, Ҷопон); Олимов К.О., академики АУ ҶТ, доктори илмҳои фалсафа, профессор (Душанбе); Пирумшоев Х.П., доктори илмҳои таъриҳ, профессор (Душанбе); Рязанцев С.В., узви вобастаи АУ ФР, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор (Москва); Салимов Н.Ю., академики АУ ҶТ, доктори илмҳои филология, профессор (Душанбе); Светков В.А., узви вобастаи АУ ФР, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор (Москва); Сибиряков С.Л., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор (Волгоград); Тарасюк Г.Н., доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор (Украина, Житомир); Ҳусайнов М.Қ., доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор (Москва)

ҲАЙЪАТИ ТАҲРИР:

Азимова М.Н., доктори илмҳои филология, профессор; Зоҳидов О.Ҳ., доктори илмҳои фалсафа, профессор; Исомитдинов Ж.Б., номзади илмҳои таъриҳ, дотсент; Раҳимов Н.Т., доктори илмҳои таъриҳ, профессор; Сайфуллоев А.С., доктори илмҳои филология, профессор; Самадова Р.О., доктори илмҳои филология, профессор; Самеев А., котиби масъул; Султонов Ш.М., доктори илмҳои таъриҳ, профессор; Турсунов Н.О., доктори илмҳои таъриҳ, профессор; Усмонов Р.А., доктори илмҳои филология, профессор; Ҳасанов А.А., доктори илмҳои филология, профессор; Шокиров Т.С., доктори илмҳои филология, профессор.

Журнал «Вестник ТГУПБП» основан в 2000 году, выходит не менее четырёх раз в год на таджикском, русском и английском языках

**Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан
(Свидетельство № 517 от 28.01.2000 и №0183/мч от 04.12.2013)**

С июня 2011 г. журнал входит в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

Главный редактор: Джурабаев Д.Х., доктор исторических наук, доцент

Ответственный редактор: Сулейманов О.Ш., кандидат филологических наук

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Ващенко А.Н., доктор экономических наук, профессор (Волгоград); **Гиясов Н.И.**, кандидат филологических наук, доцент (Таджикистан, Худжанд); **Захидов Н.Ш.**, доктор филологических наук, профессор (Душанбе); **Зверева Т.В.**, доктор социологических наук, профессор (Москва); **Норико Игараси**, доктор экономики (Университет Тенри, Осака, Япония); **Олимов К.О.**, академик АН РТ, доктор философских наук, профессор (Душанбе); **Пирумшоев Х.П.**, доктор исторических наук, профессор (Душанбе); **Рязанцев С.В.**, член-корреспондент АН РФ, доктор экономических наук, профессор (Москва); **Салимов Н.Ю.**, академик АН РТ, доктор филологических наук, профессор (Душанбе); **Сибиряков С.Л.**, доктор юридических наук, профессор (Волгоград); **Тарасюк Г.Н.**, доктор экономических наук, профессор (Украина, Житомир); **Хусайнов М.К.**, доктор экономических наук, профессор (Москва); **Цветков В.А.**, член-корреспондент АН РФ, доктор экономических наук, профессор (Москва)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Азимова М.Н., доктор филологических наук, профессор; **Захидов О.Х.**, доктор философских наук, профессор; **Исомитдинов Ж.Б.**, кандидат исторических наук, доцент; **Рахимов Н.Т.**, доктор исторических наук, профессор; **Сайфуллаев А.С.**, доктор филологических наук, профессор; **Самадова Р.О.**, доктор филологических наук, профессор; **Самеев А.**, ответственный секретарь; **Султанов Ш.М.**, доктор исторических наук, профессор; **Турсунов Н.О.**, доктор исторических наук, профессор; **Усманов Р.А.**, доктор филологических наук, профессор; **Хасанов А.А.**, доктор филологических наук, профессор; **Шокиров Т.С.**, доктор филологических наук, профессор.

© ТГУПБП, 2015

*The journal "Bulletin of TSULBP" based in 2000 is issued no less than 4 times a year
in Tajik, Russian and English*

*The journal is registered in the Ministry of Culture of Tajikistan Republic (Licence №517 from
28.01.2000 and № 0183/mj from 04.12.2013) being included into the Inventory of the editions
published by All-Russian Attestation Commission (ARAC) and RF Ministry of Education and
Science*

*Since June 2011 the journal is included into the Inventory of leading scientific journals
and editions under review; major scientific results presented in dissertations aspiring
for Doctor`s or Candidate`s degree being bound to be published in the present periodical*

The journal is included into the Russian index of scientific citing (RISC)

Editor-in-chief: Jurabayev J.Kh., Dr. of History, Professor

Editor-in-charge: Suleymanov O.Sh., Candidate of Philological Sciences

INTERNATIONAL EDITORIAL COUNCIL

Ghiyasov N.A., Candidate of Philology, Associate Professor (Tajikistan, Khujand); Husaynov M.Q., Dr. of Economy, Professor (Moscow); Noriko Igarasi, Dr. of Economy, Professor (Tenri University, Osaka, Japan); Olimov K.O., academician of RT, Dr. of Philosophy, Professor (Dushanbe); Pirumshoyev Kh. P., Dr. of History, Professor (Dushanbe); Ryazantsev S.V., correspondent member of RF AS, Dr. of Economy, Professor (Moscow); Salimov N.U., academician of RT, Dr. of Philology, Professor (Dushanbe); Sibiryakov S.L. Dr. of Law, Professor (Volgograd); Tsvetkov V.A., correspondent member of RF AS, Dr. of Economy, Professor (Moscow); Tarasyuk G.N., Dr of Economy, Professor (Ukraine, Zhitomir); Vashchenko A.N., Dr. of Economy, Professor (Volgograd); Zahidov N.Sh., Dr. of Philology, Professor (Dushanbe); Zvereva T.V., Dr. of Sociology, Professor (Moscow)

EDITORIAL BOARD:

Azimova M.N., Dr. of Philology, Professor; Isomiddinov J.B., Candidate of History; Hasanov A.A., Dr. of Philology, Professor; Rahimov N.T., Dr. of History, Professor; Sayfullo耶v A.S., Dr. of Philology, Professor; Samadova R.A., Dr. of Philology, Professor; Sameev A., Responsible Secretary; Sultonov Sh.M., Dr. of History, Professor; Tursunov N.O., Dr. of History, Professor; Usmonov R.A., Dr. of Philology, Professor; Shokirov T.S., Dr. of Philology, Professor; Zahidov O.H., Dr. of philosophy, Professor.

© TSULBP, 2015

07 00 00 ИЛМҲОИ ТАҶРИХ ва АРХЕОЛОГИЯ

07 00 00 ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ и АРХЕОЛОГИЯ

07 00 00 HISTORICAL SCIENCES and ARCHEOLOGY

07 00 02 ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ

07 00 02 HOME HISTORY

УДК – 9(с)

ББК – 63.3

**РОЛЬ РУССКОЙ ОБЩИНЫ В
РАЗВИТИИ КУЛЬТУРНОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН**

*Rahimova Nasiba Hasanovna,
старший преподаватель кафедры
общественных наук Таджикского
государственного университета
права, бизнеса и политики
(Таджикистан, Худжанд)*

**THE ROLE OF RUSSIAN COMMUNITY
IN REGARD TO THE DEVELOPMENT
OF THE CULTURAL PARTNERSHIP OF
TAJIKISTAN REPUBLIC**

*Rahimova Nasiba Hasanovna,
Senior teacher of the department of
social sciences of TSULBP
(Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: nasiba2314@mail.ru*

Ключевые слова: русская община, русский язык, национальные меньшинства, русская диаспора, национально-культурные центры, культурные связи, межкультурные взаимодействия

В статье всесторонне обобщена деятельность Совета российских соотечественников Таджикистана и других объединений русской диаспоры. Раскрыты и проанализированы такие вопросы, как сохранение языка, традиций и культуры, проведение национальных праздников, мероприятий, концертов, фестивалей, творческих встреч для сохранения культурного и исторического наследия, оказание помощи малоимущим семьям, участникам Великой Отечественной войны, благотворительная деятельность в домах инвалидов, малютки, в тюрьмах и т.д. А также обращено внимание на состояние преподавания русского языка в учебных заведениях Таджикистана.

Key words: Russian community, Russian language, national minorities, Russian diaspora, national-cultural centers, national relationships, intercultural interactions.

In her article the author summarizes comprehensively the activities of the Council of Russians compatriots of Tajikistan and other associations of the Russian diaspora. She disclosed and analyzed such issues as follows: preservation of language, traditions and culture as well as conducting national holidays, arrangements, concerts and festivals, thus, organizing creative parties for preservation of cultural and historical heritage, rendering help to low-incomed

families and the participants of the Great Patriotic War, charitable activities in the homes of the disabled, jails and deserted babies and etc. Particular attention is paid to the state of Russian language teaching at educational establishments of Tajikistan as well.

В Республике Таджикистан проживают представители 120 национальностей и этносов. Обретение независимости дало мощный импульс духовному возрождению народа, обосновало право на уважительное отношение к языкам, обычаям и традициям наций и народностей, проживающих на территории Таджикистана, а также способствовало росту национального самосознания.

Народ Таджикистана полностью поддерживает все инициативы государства в сфере этнической и конфессиональной политики. Политика государства, позитивно влияя на межнациональные отношения жителей республики, направляет все силы на гражданскую консолидацию народа Таджикистана.

Широк и многообразен национальный фон нашей страны. Это обуславливает особую специфику взаимоотношений, сложных, но достаточно гармоничных. Это результат взвешенной межнациональной политики руководства страны. Благодаря ей у нас работают российские, корейские, узбекские, украинские, немецкие, армянские и другие общины, которые вносят достойную лепту в многоцветную национальную культуру Республики Таджикистан. Достаточно побывать на областных культурно-массовых мероприятиях, чтобы убедиться в том, что во всех областях страны созданы условия для поддержки многонациональных культурных и этнических традиций.

Органы власти Республики Таджикистан поддерживают разные формы межкультурного диалога и стремятся к сохранению межнационального доверия. Государством регулируются отношения между социальными, национальными и другими общностями на основе принципов равенства перед законом, уважения их прав и интересов. За сохранение историко-культурного и духовного наследия, свободное развитие культур всех национальных общностей, проживающих в стране, ответственно государство. Все национальности нашей республики равны перед законом и без всякой дискриминации имеют право на равную защиту прав и законных интересов. Каждый имеет право на свободу объединений, сохранение национальной принадлежности, равно как никто не может быть принуждён к определению и указанию национальной принадлежности. Оскорблению национального достоинства преследуется по закону. Каждый имеет право пользоваться родным языком, выбирать язык общения, воспитания и обучения.

В период с 1989 г. по 1993 г. в республике были созданы национальные общины. В Министерстве юстиции Республики Таджикистан были зарегистрированы 12 национальных общин, также действовали 4 незарегистрированные общины [12].

В настоящее время национальные меньшинства в Таджикистане, опираясь на Закон «Об общественных объединениях», принятый в 1998 году, создали свои общества в виде общественных объединений, которые удовлетворяют культурные потребности представителей национальных меньшинств. Их число достигло 21, и они плодотворно участвуют в социально-политической, экономической и культурной жизни страны, являясь активными членами гражданского общества.

Таким образом, в Таджикистане происходит создание и развитие национально-культурных центров этнических общностей как одного из институтов гражданского общества. В идеале национально-культурные объединения должны исполнять функции просветительской и гуманистической организации, которая связывает людей, ощащающих родство в истории, культуре, традиции и языке. Это в свою очередь даёт им возможность

сохранить свои культурные ценности и хозяйственно-культурную направленность, язык и обучение на родном языке [6].

Так, например, плодотворно работает общество «Таджикистан-Россия», в составе которого – известные ученые, деятели культуры, педагоги, врачи, студенты вузов. Российская Федерация активно содействует и участвует в проводимых обществом акциях.

Установление Советской власти вызвало большой приток русского населения в Таджикистан. Динамика численности русских в Таджикистане выглядит следующим образом: 1959 г.- 263 000, 1979 – 395 089, 1989 – 388 481, 2000 – 68 171. По данным переписи населения Советского Союза 1989 года, русские составляли 7,6% всего населения Таджикистана (по сравнению с 10,4% в 1979 г.) Проживали они в основном в городах, например доля русских жителей Душанбе в 1989 г. составляла 32,4% от общего количества населения столицы.

Русские учёные сыграли огромную роль в изучении истории и этнографии народов региона, а также природных богатств, флоры, фауны, водных ресурсов. Русские и советские деятели культуры и науки создавали в Таджикистане научные центры, учебные заведения, театры, центры изобразительного и музыкального искусства [3, с.19].

В 90-е годы XX в. численность русской диаспоры уменьшилась из-за эмиграции и, по неофициальным данным, относящимся к середине 1997 г., из республики выехало более 70% русского населения. Однако по-прежнему русский язык, носители которого, согласно данным переписи населения 2000 г., составляют около 25% общего населения Таджикистана, является в демографическом и коммуникативном отношении мощным языком. В настоящее время в Республике Таджикистан проживает не более 50 тыс. русских, россиян.

Как отмечает председатель правления Совета российских соотечественников Таджикистана В.В. Дубовицкий, русская диасpora «способна (и в настоящее время старается) обеспечить включенность Таджикистана в общее с Россией гуманитарное пространство. В этом направлении действовали и действуют существующие в РТ немногочисленные русские школы и десятки русскоязычных классов, работает коллектив Русского драматического театра им. В.В. Маяковского, и уже десять лет готовит специалистов РТСУ» [5, 60].

Россотрудничество – это федеральное агентство Содружества Независимых Государств по делам соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству в Таджикистане, которое осуществляет свою деятельность в составе Посольства Российской Федерации и работает в тесном сотрудничестве с общественными объединениями друзей России, клубами, ассоциациями соотечественников, выпускников российских и советских вузов.

Среди партнеров представительства - Таджикское общество дружбы и культурных связей с зарубежными странами, Совет российских соотечественников Таджикистана, Совет ветеранов 201-й Российской военной базы, Российско-Таджикский славянский университет, Таджикский государственный русский драматический театр им. В. Маяковского, Пушкинское общество, а также союзы кинематографистов, композиторов и художников Таджикистана.

Большое внимание представительство уделяет работе с соотечественниками, рассматривая и оперативно реагируя на обращения и просьбы. Проводится активная работа с российскими государственными учреждениями и неправительственными организациями, а также с местными органами власти по вопросам взаимодействия.

6 марта 1992 года Министерством юстиции была зарегистрирована русская община Таджикистана. Территориальные подразделения общины образованы в Душанбе, Согдийской области (Русские культурные центры в гг. Чкаловске и Худжанде), Курган-Тюбе, Кулябе, Шаартузе, Турсун-заде, Кафарнихоне, Гарме, Рогуне и Нураке. Община объединяет более 40 тысяч человек. Зарегистрирована газета под названием "Община".

Первым и наиболее важным направлением деятельности русских национально-культурных организаций, безусловно, является сохранение языка, традиций и культуры. Это напрямую связано со статусом данных организаций. Представители этносов при помощи национально-культурных организаций передают традиции и культурные ценности последующим поколениям, а также ретранслируют их в окружающее поликультурное пространство. Этими центрами обычно проводятся национальные праздники, мероприятия, концерты, фестивали, творческие встречи для сохранения культурного и исторического наследия. Ведётся огромная работа с молодёжью и детьми с целью ее приобщения к литературе и культуре. Для более тесного взаимодействия национальные объединения совместно образовали в 1992 году Координационный совет, который призван обсуждать важные проблемы внутри обществ и в стране, прежде всего вопросы сохранения мира и межнационального согласия, а также защиты прав и интересов национальных меньшинств. Совет не имеет председателя, здесь все равны и решения принимаются коллегиально.

Русская община Таджикистана в рамках Координационного совета национальных общин успешно объединяет вокруг себя другие национальные организации российских соотечественников: Совет российских соотечественников Таджикистана, Союз женщин - российских соотечественниц Республики Таджикистан, Пушкинское общество Таджикистана, РОО "Осетинская община "Иристон", ОО Татаро-башкирский национально-культурный центр "Дуслык", ОО Татарская община "Умет", ОО "Союз дагестанцев Таджикистана", ОО Осетинская община "Алан", РОО "Светоч", ОО "Союз социально уязвимых российских соотечественников Таджикистана", ОО Клуб общения российских соотечественников "Русские традиции", Поисковый отряд «Память-201», Совет ветеранов 201-й военной базы России, Республиканский совет ветеранов войны и труда Таджикистана, Культурно-образовательный центр русскоязычного населения Хатлонской области в г. Курган-Тюбе, Союз российских соотечественников Кулябского региона Республики Таджикистан, Союз ветеранов-интернационалистов Кумсангирского района, Русский культурный центр «Надежда» г. Истаравшана Согдийской области РТ, ОО "Совет российских соотечественников Таджикистана" по г. Нураку [1].

В 2004 году на базе русской общины с целью координации и реализации конкретных задач, затрагивающих интересы российской диаспоры в республике, был создан Совет российских соотечественников Таджикистана на основе уже существующих структур общественных российских организаций. Это была первая попытка как-то скоординировать действия этнических общественных организаций. Как отметила Татьяна Мельникова, руководитель Совета российских соотечественников Таджикистана: «Наше движение соотечественников началось давно - первые общественные организации появились в республике еще в 1990 году. Например, казачья община Амударьинской долины, русская община "Славянский союз", татаро-башкирский центр "Дустилик" и общество "Лан". После распада СССР деятельность наших организаций переросла в другую форму, и сегодня они занимаются защитой интересов национальных меньшинств в Таджикистане» [7].

Они оказывают материальную помощь пенсионерам, инвалидам, распределяют гуманитарную помощь, полученную от правительства РФ, содействуют отправке выпускников средних школ для учёбы в вузы России, организуют отправку детей в лагеря отдыха

Подмосковья. Способствуют поездке победителей школьных олимпиад по маршруту: Санкт-Петербург, Великий Новгород, «Золотое кольцо», Москва. Также эти организации отправляют группы пенсионеров на лечение в санатории («Шаамбары», «Садбарг» и т.д.), организуют лечебно-оздоровительные и культурные мероприятия для женщин. Все эти программы осуществляются на средства, предоставляемые Правительством России на поддержку соотечественников, при непосредственной помощи Посольства Российской Федерации в Таджикистане [9, с.24].

Сегодня российско-таджикские отношения развиваются динамично, с опорой на исторический опыт дружбы и потенциал новых возможностей. Результатом активного культурного и гуманитарного сотрудничества между Россией и Таджикистаном стало то, что в последние годы интерес таджикистанцев к русскому языку и русской культуре значительно возрос. Нужно отметить, что технологии межкультурного взаимодействия в области культуры и искусства реализуются в рамках таких форм и мероприятий, как дни культуры, национальные фестивали, выставки национального искусства, концерты, национальные спортивные игры и т. п. Так, наиболее значимым событием культурного сотрудничества стали дни культуры (6-9 октября 2005 г.) с участием Президента России В.В. Путина и Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона. Также 6-11 мая 2007 г. в Таджикистане прошли Дни российского кино, организованные Союзом кинематографистов Таджикистана при поддержке Посольства и Генерального консульства России в Таджикистане. Представлять российские художественные и анимационные фильмы в республику приехали известные российские актёры В. Баринов, Н. Аринбасарова, Р. Рязанова, А. Гребенщикова и др. Кинопоказы и встречи с популярными российскими актёрами имели у таджикского зрителя огромный успех [3, с. 220-221].

Ярким примером концертных мероприятий является один из любимых населением праздников - «Навруз». В концертных номерах отражаются элементы многих национальных культур. И все же наиболее активны на этом фоне российские общины.

С 1996 года на территории Согдийской области действуют российские общины, возникшие и зарегистрированные в Управлении юстиции. По-разному звучат их названия: Славянский союз, Российский культурный центр. Но всех их объединяет желание и стремление сохранить и пропагандировать русскую культуру, язык, традиции, обеспечить духовную связь соотечественников с исторической родиной – Россией, удовлетворить социальные, культурные, общественно-политические потребности двадцати тысяч русскоязычных граждан Таджикистана. Особую значимость в общественной жизни республики российские центры приобрели после Международного форума российских соотечественников, прошедшего в Москве, и принятия Российской Федерацией ряда документов, конкретизирующих цели, формы и механизмы взаимодействия с российской диаспорой в странах ближнего и дальнего зарубежья. Укрепление российских общин республики напрямую зависит от поддержки их деятельности Генеральным консульством РФ в Республике Таджикистан.

В городе Худжанд в 1990 году был создан культурный центр «Надежда», с 2008 года он переименован в «Анастасию», в честь девочки, отца которой убили на войне. Председателем этого центра является Леонтьева Надежда Кондратьевна, с которой мне посчастливилось побеседовать об основных направлениях деятельности культурного центра. Во время беседы она отметила, что русский культурный центр осуществляет свою работу согласно Закону «Об общественных организациях», строго соблюдая Конституцию Республики Таджикистан. Членами этой организации являются физические лица - более тысячи людей разных национальностей, которые соблюдают Устав РКЦ, любят и чтят

духовное наследие русского народа, интересуются историей, обычаями, традициями, духовным миром славян, несут эту культуру людям. Журнал «Содружество» совместно с редакцией газеты «Согдийская правда» и Генеральном консульством Российской Федерации являются печатными органами центра.

– Кроме этого, главной целью и основными направлениями деятельности русского центра, - продолжила Надежда Кондратьевна, - являются сохранение и развитие русского языка, помочь малоимущим семьям, участникам Великой Отечественной войны, благотворительная деятельность в домах инвалидов, малютки и тюрьмах. Русским культурным центром проведены десятки интересных культурно-просветительских, литературных, музыкальных, исторических, юбилейных, спортивных мероприятий, вечеров отдыха. Организованы концерты для детей, концерты для ветеранов, фестивали, конкурсы газет и рисунков, конференции, круглые столы, летний отдых для детей соотечественников, организована подписка на газеты для участников ВОВ, субботники на христианских кладбищах и памятниках ВОВ, оказана материальная поддержка престарелым, малоимущим семьям и патронаж участников ВОВ, проведены акции «Помоги ближнему» (посещение тюрем, домов инвалидов и малютки), в местной печати опубликованы десятки материалов о видных деятелях, учёных, писателях российской диаспоры, внёсших весомый вклад в развитие Согдийской области. По инициативе русского центра в Худжанде всегда торжественно и интересно проходят вечера, посвящённые Дню независимости, чествованию фронтовиков, отмечаются и русские, и национальные праздники.

Эти добрые традиции множатся и развиваются днём за днём. Так, например, в Согдийской области давно (с 2004 г.) стал популярным и любимым фестиваль-конкурс «Русская песня» - уникальный в своём роде и ставший традиционным фестиваль. Он проводится с целью укрепления культурных ценностей, дальнейшего развития музыкального искусства и народного творчества, фольклорных традиций и этнографии русского народа, совершенствования дружеских и братских отношений, воспитания молодежи в духе интернационализма и патриотизма.

В рамках фестиваля-конкурса в каждом городе и районе, в трудовых коллективах, вузах, сузах, национальных культурных обществах организовывались кулинарные ярмарки, выставка достижений швейного ремесла и резьбы по дереву русского народа. Фестиваль не только открывает новые таланты, но и укрепляет горизонты дружбы народов двух государств [8]. В ней принимают участие представители наций и народностей, проживающих в Согдийской области. Такая деятельность усиливает значимость этих общественно-политических организаций в палитре политической жизни городов и районов области, активизирует и консолидирует русскоязычное население.

Изучению русского языка в Таджикистане придаётся большое значение, и в этом плане с Таджикистаном активно сотрудничает посольство Российской Федерации в Республике Таджикистан. Русский язык имеет в Таджикистане статус языка межнационального общения, кроме того, в современных условиях очень много таджикистанцев работают в России, поэтому изучение и хорошее владение русским языком будет ещё очень долгое время актуально для таджикистанцев. Однако фактически сегодня русский язык преподаётся в Таджикистане как иностранный. Массовая миграция русскоязычного населения привела к значительному сокращению речевой среды, несколько поколений таджикских школьников практически оказались лишены возможности общаться на русском языке. Это легко можно ощутить на улицах таджикских городов – сегодня русская речь там скорее исключение, чем правило, как это было четверть века назад. И все-таки

городская молодежь в Душанбе, Худжанде (центр северной, наиболее промышленно развитой Согдийской области) все еще стремится разговаривать на русском языке.

Интерес к изучению русского языка в Таджикистане немалый, однако возможности для этого ограничены. Не хватает квалифицированных преподавателей в школах и вузах, отсутствуют в необходимом количестве современный инструментарий и методики преподавания. При этом в последние годы заметно увеличилось число школьных классов с русским языком обучения. По данным Министерства образования Таджикистана, их сейчас больше полутора тысяч в более чем полусотне школ. Кроме того, в Таджикистане успешно работают школа №6 в Душанбе, школа №7 в Кулябе (на юге республики, где дислоцирована одна из частей 201-й российской военной базы в Таджикистане), таджикско – российская гимназия-интернат для одаренных детей «Хотам и П.В.» (частная гимназия), где обучение проводится на русском языке и по российским программам.

Есть два вуза, где выдаются дипломы о высшем образовании российского образца: филиал МГУ в Душанбе и Российско-Таджикский славянский университет (РТСУ). Кроме того, почти во всех таджикских вузах есть русские группы, большинство студентов в которых – этнические таджики [10].

10 июня 2008 г. в Душанбе состоялось открытие первого Русского центра Фонда «Русский Мир» на базе Таджикского государственного института языков с участием исполнительного директора Фонда «Русский Мир» В. Никонова. Русские центры Фонда «Русский Мир» оснащаются лучшей литературой (энциклопедии, справочные издания, словари русского языка, русская художественная, образовательная, учебная, детская литература и др.), 60 тыс. экз. которой были переданы школам и библиотекам республики, коллекцией мультимедийных изданий (классика российского кинематографа, аудиокниги, учебно-методические пособия), обучающими программами по русскому языку [3, с.217]. На базе ряда вузов республики были проведены «круглые столы», выставки, творческие встречи, семинары, дискуссионные клубы по научным и историческим вопросам, по проблемам изучения и преподавания русского языка в Таджикистане [4].

С 2005 года в республике действует представительство фонда некоммерческой организации Фонд развития «Института Евразийских исследований». Основными целями фонда является установление и укрепление культурных связей между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан, пропаганда идей мира, добра, милосердия и справедливости, развитие духовного единения граждан России и Таджикистана и т.д. [11]. Кроме этого фонда, основными партнёрами в проведении мероприятий по программе развития русского языка в Таджикистане также являются Министерство образования РТ, Российско-Таджикский университет, Совет российских соотечественников Таджикистана и Пушкинское общество Республики Таджикистан.

В Таджикистане на государственном уровне уделяется внимание правам национальных и этнических меньшинств свободно пользоваться достижениями общенациональной и общечеловеческой культуры, которые определены Законом Республики Таджикистан «О культуре» (статьи 5 и 6). В сфере культуры поддерживается деятельность театров, ансамблей и других художественных коллективов, действующих на русском языке. В республике функционируют художественные коллективы: «Славяночка» - русский художественный ансамбль в городе Душанбе, два русских драматических театра - в городе Душанбе (им. В. Маяковского) и в городе Чкаловске Согдийской области, Русский кукольный театр в городе Чкаловске Согдийской области [2]. Русская община республики имеет свободный доступ к этим культурным учреждениям. В них проводятся различные мероприятия культурно-массового характера.

Список использованной литературы:

1. *Наши в Таджикистане* [электронный ресурс] / <http://tjk.rs.gov.ru> (дата обращения 24.07.2014)
2. *Положение национальных меньшинств в Таджикистане* [электронный ресурс]/ <http://ombudsman.tj/ru/Nacionalniye/PT> (дата обращения: 13.02.2015)
3. Абдулатипов Р. Мой таджикский народ. – М., 2013.
4. Горизонты сотрудничества. Пресс-конференция Чрезвычайного и Полномочного Посла Российской Федерации в Республике Таджикистан Р.Г. Абдулатипова // Ленинабадская правда 7 февраля 2007 г.
5. Дубовицкий В.В. Русские в Таджикистане: от присутствия к следу в исторической памяти//Русский мир в Центральной Азии: Сборник статей и материалов. Выпуск 1. – Бишкек, 2007.
6. Мадамиджанова З. [электронный ресурс]: Этносы Таджикистана: реальность, перспективы развития. <http://www.tajik-gateway.org> (дата обращения 24.07.2014).
7. Количество русских в Таджикистане стремится к нулю. [электронный ресурс] Эхо Планеты. <http://www.russianskz.info/russians/> (дата обращения 14.08.2014).
8. Нам песня строить и жить помогает // Ленинабадская правда. № 15, 21 февраля 2007 г.
9. Национально-культурные объединения и библиотеки: пути взаимодействия: (по материалам социологического исследования) / сост. Е. А. Козырина; Е. С. Колосов. – Екатеринбург: СОМБ, 2009.
10. Русские в Таджикистане – исчезающая нация [электронный ресурс] / <http://www.demoscope.ru> (дата обращения 12.08.2014).
11. М. Максудов. Фонд для развития дружбы. // Ленинабадская правда № 50, от 24 июня 2006 г.
12. Этносы Таджикистана: реальность, перспективы развития [электронный ресурс]. <http://www.tajik-gateway.org/> (дата обращения 12.08.2014).

Reference Literature:

1. *Our People in Tajikistan* [electronic resources] /<http://tjk.rs.gov.ru> (date of addressing 24.07.2014)
2. *The Plight of National Minorities in Tajikistan* [electronic resources] <http://ombudsman.tj/ru/Nacionalniye/PT> (date of addressing: 13.02.2015)
3. *Abdulatipov R. My Tajik People.* – M., 2013.
4. *Horizons of Cooperation. Press-Conference of the Extraordinary and Plenipotentiary Ambassador of Russian Federation in Tajikistan Republic.* Leninabadskaia Pravda. February 7, 2007.
5. *Dubovskiy V.V. Russians in Tajikistan. From Presence to the Trace in Historical Memorys.*|| *Russian World in Central Asia. Volume of Collected Articles and Materials. Edition 1.* –Bishkek, 2007.
6. *Madamijanova Z. [electronic resources] Ethnic Groups of Tajikistan, Reality Perspective Development* / <http://www.tajik-gateway.org> (date of addressing 24.07.2014).
7. *The Quantum of Russians in Tajikistan Aspires to Zero.* [electronic resources] / Source «Planets' Echo». <http://www.russianskz.info/russians/> (date of addressing 14.08.2014).
8. *The Song Helps us Live and Build.* Leninabadskaia Pravda, № 15, February 21, 2007.
9. *National – cultural Association and Libraries. Ways of Interaction.* (According to the materials of Sociological research // Compilers: Ye. A. Kozyrina, Ye.S. Kolocov. –Yekaterinburg: Sverdlovsk oblast international library, 2009.
10. *Russian in Tajikistan as a Disappearing Nation* [electronic resource] / <http://www.demoscope.ru> (date of addressing 12.08.2014).
11. *Maksudov M.The Foundation for Friendship Development.* //Leninabadskay Pravda, #50, June 24, 2006
12. *Ethnic groups of Tajikistan, Reality Perspectives of Development* [electronic resource]. <http://www.tajik-gateway.org> (date of addressing 12.08.2014).

**07 00 09 ИСТОРИОГРАФИЯ, ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ,
МЕТОДЫ ИСТОРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ**

**07 00 09 HISTORIOGRAPHY, HISTORIC SOURCES,
METHODS OF HISTORICAL RESEARCH**

**УДК 9(М) 32
ББК63.3(2) 46**

**ИЗУЧЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ
ИСТОРИИ БУХАРСКОГО
ЭМИРАТА
В СОВЕТСКИЙ И
ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОДЫ**

**THE STUDIES OF THE POLITICAL
HISTORY OF BUKHARA EMIRATE
IN SOVIET- AND POST-SOVIET
PERIODS**

Джурабаев Джамшид Хабибуллаевич,
д.и.н., ректор ТГУПБП, главный редактор
журнала «Вестник Таджикского
государственного университета права,
бизнеса и политики»
(Таджикистан, Худжанд)

Jurabayev Jamshed Khabibullayevich,
Dr. of History, rector of TSULBP, editor-in-chief
of the journal “Bulletin of TSULBP” –
edition of the Tajik State University of Law,
Business and Politics (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: jurabaev.jh@gmail.com

Ключевые слова: Бухарское ханство, исторические труды, Советский период, историография постсоветской эпохи, зарубежная историография, англоязычная историография, европейская историография

Автором дан обзор наиболее ценных историографических трудов советского и постсоветского периода, в которых изложены результаты исследований различных проблем истории Бухарского ханства. В обзор вошли фундаментальные труды историков советского периода, которые обратили внимание на историю социально-экономических отношений, различные сферы жизнедеятельности населения, формы землевладения, состояние сельского хозяйства, ремесла и др. Особенностью постсоветской историографии, посвящённой Бухарскому эмирату, является деидеологизация содержания исторических исследований. При этом были продолжены лучшие традиции советской исторической школы. Зарубежная историография представлена в основном трудами англоязычных исследователей. Западная литература условно подразделяется на литературу биографического и геополитического характера. В целом в европейской историографии сложились определённые научные традиции и преемственность, которые определили ведущее положение ряда учёных. Автор отмечает обширность и разнохарактерность исторических трудов по изучаемой им теме.

Key words: Bukhara khanate, historical works, Soviet period, historiography of post-Soviet epoch, foreign historiography, historiography written in English, European historiography

The author of the article presents mostly valuable historiographical works of Soviet and post-Soviet periods in which he expounds the results of the explorations associated with the different problems of history in regard to Bukhara khanate. In his review the author included fundamental works of the historians of the Soviet period who paid special attention to such issues as: history of social-economic relations, various spheres of population's life activities, forms of land owning, state of agriculture and handicrafts, etc. The peculiarity of the post-Soviet historiography dealing with Bukhara emirate is a deideologization of the contents of historical researches. Hereby, the best traditions of the Soviet historical school were continued. Foreign historiography is presented mainly with the productions of English-speaking researchers. Western literature is divided conventionally into those ones of biographical and geopolitical slants. Upon the whole there formed certain scientific traditions and succession in the European historiography which determined a leading position of a number of scholars. The author marks a broad scale and different slants in reference to the historical works dwelling on the theme in question.

В исторических трудах советского периода наблюдается серьезное научное отношение к исследованию различных проблем истории Бухарского ханства. Эти труды в определенной степени отражали различные проблемы. Начиная с 20-х гг. XX в. исследователи обратили внимание на историю социально-экономических отношений, различные сферы жизнедеятельности населения, формы землевладения, состояние сельского хозяйства, ремесла и др. проблемы. К числу таких исследований относятся труды И.А. Ремеза, В.В. Бартольда, В.Л. Вяткина, А. Семёнова (7, с. 31).

В. В. Бартольд осуществил попытку отразить сущностные аспекты экономических и политических процессов Бухарского ханства. Но, на наш взгляд, в его исследованиях вопросы политической истории ханства не получили должного освещения.

А.А. Семенов сумел глубоко научно проанализировать местные источники и на их основе раскрыть устройство государственно-административного управления и взаимоотношений Бухары и России.

В изучении истории Бухарского эмирата немаловажное значение имеет труд М.А. Абдураимова (1). В данной монографии автор рассматривает особенности социально – экономического развития Бухары на основе писем эмира Хайдара, которые имеют важное значение для изучения некоторых политических событий Бухарского эмирата. В этой связи освещены особенности ленных пожалований (танхо и суйюргал), вакфа, налогов и повинностей, чрезвычайных налогов и повинностей, связанных с войной, рабовладения в Бухаре, классовой борьбы, хозяйственной терминологии, материалов по этнографии и культуре Бухары. Большая работа проделана автором по переводу и трактовке писем эмира Хайдара.

В трудах Н.А. Халфина (14) и Г.А. Михалевой (9) на основании широкого круга источников рассматривается история развития торговых и посольских связей России с государствами Средней Азии через оренбургскую линию караванных дорог. Подробно исследуются вопросы основания города Оренбурга и мероприятия русского правительства по развитию караванной торговли со Средней Азией, развитие торговли России со среднеазиатскими ханствами, мероприятия русского правительства по охране караванных путей через казахскую степь, русско – среднеазиатские посольские связи через Оренбург во второй половине XVIII – первой половине XIX века.

Г.А. Михалева, опираясь на обширные документальные источники, с новых позиций рассматривает причины проникновения России в Среднюю Азию. По ее мнению,

причиной активного проникновения России в Среднюю Азию являлось стремление овладеть источником ценного сырья – шелка, и в особенности шелка – сырца.

Попытку обобщения истории Бухары второй половины XVIII - XIX вв. предприняли П.П. Иванов и Т. Тухтаметов (7, с. 34-35). Авторы обратили особое внимание на исследование общей исторической обстановки, которая влияла на судьбы отдельных наций. П. Иванов рассмотрел общую картину политического, экономического, культурного развития Бухары.

Существенный вклад в изучение письменных источников и осуществление на их основе анализа проблем истории государственного управления Бухарского ханства внесли А.Б. Вильданова (4, с. 40-67) и Б. А. Ахмедов (2). В монографии Б.А. Ахмедова рассматриваются более пятидесяти персоязычных и тюркоязычных сочинений, а также путевые записки и выступления русских послов и путешественников, посетивших Среднюю Азию в XVI–XVIII вв. Из этих сочинений извлечены важнейшие сведения о социально-экономической, политической и культурной жизни, этнической истории народов Средней Азии, об их политических, торговых и культурных взаимоотношениях с Россией и с этими странами.

В частности, Б.А. Ахмедовым достаточно подробно описано содержание письменных памятников XVIII в., таких как «Наме-ий аламара-ий Надири» Мухаммада Казима, «Тухфат ал-хани», составленного двумя авторами: ахундом муллой Мухаммадом Вафа ибн Мухаммадом Захиром Керминеги, прозванным Казий Вафа, и неким домулло Алим-беком ибн Ниязкули-беком ишаном из Несефа (Карши). В «Реляциях из Бухары» российского посла Флорио Беневени, а также в путевых записках митрополита Новопатрасского Хрисанфа изложены важные сведения политического, военного, социально-экономического, этнического характера о Бухарском ханстве. Б.А. Ахмедов не только исследует упомянутые источники в историографическом плане, но и анализирует исторические события, произошедшие в Бухарском ханстве в XVIII в.

Важным исследованием по истории сношений России и среднеазиатских ханств является статья Е. В. Бунакова, в которой освещены вопросы отношений царской России и Бухарского эмирата в XIX веке. Автор в хронологическом порядке излагает картину взаимоотношений в их развитии, анализирует состояние торговли, пути поддержания политического влияния царской России в Средней Азии (3). В работах А. Р. Мухамеджанова (10) отражена история орошения Бухарского оазиса и взаимоотношения Бухары с Россией.

Большой интерес для нашего исследования представляет работа узбекского историка Х. Г. Гуламова о посольских связях Бухарского ханства с Россией в XVIII в. (5). Автор, основываясь на письменных источниках, архивных документах и исследованиях Н.В. Ханыкова, А.Н. Попова, В.А. Ульяницкого, В.В. Григорьева, С.В. Жуковского, Н.А. Халфина, Н.Б. Байковой, Х. Зияева, М.В. Фехтера, А.П. Чулошникова, Г.А. Михалевой, К.Н. Джамалова и др., всесторонне раскрывает этапы и мотивы этих связей, анализирует результаты деятельности посольства Флорио Беневени (1718-1724 г.) из России в Бухару, участие в организации посольства Петра I. Уделено внимание политическим мотивам России – нейтрализовать антирусскую политику Турции. В работе даны ценные сведения о внутренней и внешней торговле двух стран, спросе, контрабанде, полезных ископаемых, географических названиях региона. Х.Г. Гуламов внес существенный вклад в определение этапов и мотивов развития посольских связей и их роль в расширении торгово-экономических и политических отношений между Россией и Бухарским ханством в XVIII в. Он

дал обобщающие сведения о посольствах ханкули Топчи-бashi в 1716-1718 гг., Ирназара Максютова в Россию в 1774-1776 гг. и о посольстве Палванкули-курчи в 1797 г. и др.

Историография постсоветской эпохи избранной нами темы характеризуется деидеологизацией содержания исторических исследований. Были продолжены лучшие традиции советской исторической школы. Авторы трудов, освещавших историю Бухарского ханства, подходили к исследуемым проблемам с точки зрения исторической правды и объективного освещения фактов и событий. В этот период по истории политической, социально-экономической истории Бухарского ханства XVIII- первой половины XIX в. были опубликованы труды Б. Исмаиловой, Б.С. Якубова, Ш. Вохидова, Ж. М. Тулибаевой, Ю.А. Шукриллаева, Бароти Шамсо и др (7, с. 37).

Существенный вклад в исследование историографии проблемы российско-бухарских взаимоотношений, освещение истории торговых и дипломатических связей двух стран внес Х. Пирумшоев (11). Его работы отличаются скрупулезным анализом опубликованных трудов и введением в научный оборот новых исторических фактов, извлеченных из разных архивов Таджикистана, Узбекистана, России.

Значимыми для исследования политической жизни Бухарского ханства первой половины XVIII века являются труды А. Сайдова (12; 13). В них всеобъемлюще раскрыты все вопросы политической жизни Бухарского ханства, связанные с угасанием династии Джанидов, усиление междуусобицы и ее негативное влияние на хозяйственную жизнь. Автор анализирует также состояние ремесел и торговли ханства и его взаимоотношения с сопредельными странами.

Некоторые страницы истории распада Аштарханидского государства и возвышения династии Мангытов, функционирования административно-правовых институтов и традиции местничества в Бухарском ханстве исследованы А.К. Алексеевым и О.А. Соловьевой (7, с. 39-40).

Всесторонне рассмотрены О.А. Соловьевой вопросы политический культуры Бухарского эмирата в этнографическом освещении. Она, обращаясь к малоизученной в этнографии теме политической культуры народов Средней Азии, проанализировала различные аспекты традиционной власти в Бухарском эмирете, Хивинском и Кокандском ханствах XIX-начала XX вв. Автор особое внимание уделила рассмотрению вопросов формирования и функционирования традиционной политической системы, методам управления и политической символике Бухарского эмирата. Автор акцентировала свое внимание не только на историко- политических вопросах, но и на правовых аспектах государственного управления Бухарским эмиратором.

Наиболее пространно исследователи постсоветский эпохи отразили историю дипломатических и торговых отношений Бухарского эмирата с Россией и странами Востока. Особое внимание обращали на вопросы geopolитики, регулирование межгосударственных торговых отношений, раскрытие деятельности русских и английских эмиссаров, побывавших в Бухаре.

Сведения обобщенного характера по истории Бухарского ханства периода Мангытов содержатся в фундаментальных книгах по истории таджикского народа, народов Узбекистана и Казахстана, вышедших в разное время.

В зарубежной историографии, в особенности в написанных в США и Англии исторических трудах, пока отсутствуют исследования, которые целиком и полностью отражали бы историю Бухарского ханства. Написанные до сих пор научные труды отражают историю ханств Бухары, Хивы и Коканда в совокупности, т.е. в контексте всей истории Средней Азии.

Зарубежные авторы в XIX - начале XX вв. в основном уделяли внимание древней и средневековой истории Средней Азии, а также месту среднеазиатских государств в международной политике (например англо-российскому соперничеству в Средней Азии). Зачастую исследователями являлись не историки, а путешественники, государственные чиновники и журналисты. Кроме того, из-за отсутствия источников информации, слабой изученности природных богатств края, оторванности края от российской и мировой политики и застоеобразных явлений интерес исследователей к краю ослабел.

Западная литература XIX в. разнообразна и обширна. Ее можно условно классифицировать на литературу биографического и геополитического характера. Исследователь Ф. Юлдашбаева справедливо констатирует, что в XIX в. на Западе вышло большое количество работ о Центральной Азии, в которых фигурировала главная идея – об угрозе Британской Индии со стороны России (15, с. 73). Действительно, в XIX веке всплеск интереса к среднеазиатской тематике за рубежом, прежде всего в Великобритании, возрастал по мере продвижения русских войск в Среднюю Азию. Безусловно, центральное место в англоязычной историографии вплоть до начала XX в. занимала проблема угрозы Британской Индии со стороны российской Средней Азии.

Как отмечает А.Г. Данков: «...английские ученые, политики и дипломаты были первыми, кто обратил внимание на проблему англо-русских отношений в Центральной Азии. Укрепление позиций России на Балканах, Кавказе и в Центральной Азии в XIX в. вызвало серьезную обеспокоенность в британских политических кругах, где разгорелась широкая полемика по вопросу стратегии внешней политики Англии в данных регионах. Характерно, что борьба мнений в политических и общественных кругах по проблемам внешней политики Англии в Центральной Азии вращалась именно вокруг вопроса о разделе сфер влияния с Россией, которая рассматривалась как главный соперник Англии в Центральной Азии» (6, с. 87). Вопросы противоборства Англии и России в Средней Азии отразились в работах ряда английских ученых, политиков и дипломатов. Обозначив основную проблему, к которой было приковано внимание данной группы исследователей, нужно отметить, что история Бухарского эмирата XVIII - первой половины XIX вв. не выступала предметом целенаправленного и глубокого изучения. Упомянутые исследователи ограничились кратким экскурсом в освещение истории Мангытов.

В XIX в. по истории Туркестана в США было напечатано всего 5-6 трудов, и они принадлежали перу Джошуа Харлана и Уильяма Кэртиса. В последующем их труды служили источником для большинства исследователей Запада.

Зарубежная историография о Средней Азии во время существования СССР, если и не находилась в застое, то испытывала серьезные затруднения, вызванные, в особенности, отсутствием доступа к первоисточникам. Одним из главных направлений зарубежных исследований оставалась и остается проблема российско-британского соперничества.

В первом десятилетии XX в. за рубежом появились первые исследования по этнографии, антропологии, географии Средней Азии. В них отражались природные условия, жизнь населения, быт, культура, обычаи и обряды, религия таджиков, узбеков, казахов, туркмен и других народов, населяющих Среднюю Азию.

Начиная с 30-х гг. XX столетия зарубежные авторы стали публиковать труды по истории среднеазиатских ханств. Одной из проблем, которой интересовались историки Запада, являлось административное устройство ханств. В этом вопросе все исследователи высказывали схожие мнения. Дж. Кунитс об этом писал: «Власть эмира являлась абсолютной. Руководители всех учреждений, правители областей (хакими) назначались им, и они отчитывались только перед ним» (20, с. 22). Автор также констатировал, что

государство в административном отношении подразделялось на вилаеты, туманы и селения. Административными чиновниками являлись беки, амлякдары и аксакалы. Но автор ничего не писал об обязанностях чиновников.

По сведениям источников, исламская религия в Бухарском ханстве составляла основу общественной жизни. Дж. Кунитс назвал Бухару «крепостью арабо-иранской культуры, «сердцем ислама» на протяжении столетней истории Средней Азии, родиной великих ортодоксальных ученых иcommentаторов Корана, центром 250 мечетей и медресе» (20, с. 23).

В. Коатез в своем труде «Советы в Средней Азии», касаясь вопросов завоевания Средней Азии царской Россией, освещал некоторые проблемы бухарско-российских отношений первой половины XIX в., дал сведения об экспортируемых и импортируемых товарах, объеме пошлин и др. (16, с. 42).

В 30-50 гг. в зарубежной историографии практически не было исследований по истории Бухарского эмирата. Это было обусловлено тем, что среднеазиатские республики находились в составе СССР и Среднеазиатский регион как бы являлся «запретной зоной» для капиталистических стран. Да и послевоенная «холодная война» также была препятствием в деле изучения Средней Азии.

Со второй половины 50-х гг. возродился интерес к истории среднеазиатских ханств. И в этот период история среднеазиатских ханств изучалась в совокупности. Интересным исследованием является монография английского ученого Мэри Холдсворт «Туркестан в XIX веке». Автор наряду с историей Кокандского и Хивинского ханств обратил внимание на историю Бухарского эмирата. Хотя исследование в хронологическом плане охватывало XIX в., в английской и американской историографии впервые освещалась политическая история ханств, функционирование учреждений, проблемы землевладения, культурная жизнь, завоевание Россией территорий ханств и др. (17, с. 9).

М. Хордсворт осуществляет сравнительный анализ системы административного управления Бухарского и Кокандских ханств, отмечает их схожесть, констатирует факты управления областями членами правящей династии, освещает структуру управления и функции должностных лиц. Автор отмечает значение торговли в Бухарском эмирете, раскрывает роль города Бухары как важнейшего торгового центра региона, подробно дает сведения о функционировании базаров города, приводит данные относительно ввоза и вывоза товаров в Россию, Афганистан, Иран, Индию, Китай, Хиву, в туркменскую и казахскую степи (17, с. 10).

В 60-е гг. некоторые аспекты истории Бухарского эмирата в англо-американской историографии освещались в трудах Уилера «Новая история Советской Средней Азии» (21) и «Народы Советской Средней Азии» (22, с. 126). В книге «Новая история Советской Средней Азии» автор только в третьей главе кратко освещает историю Бухарского эмирата. Уилер считает, что административная система Бухарского эмирата унаследована от ирано-арабской администрации Аббасидов Мавераннахра и Тимуридов. По его мнению, финансовая, налоговая, судебная терминология в Бухаре является арабской, а военная терминология в большинстве случаев является иранской (21, с. 43).

Он считает административную систему Бухары очень простой и примитивной, и её основную функцию видит в сборе налогов. Судебная система подчинялась законам шариата и исламской нравственности.

В период существования СССР западные аналитики обратили внимание на англо-русское соперничество. Этот вопрос продолжал вызывать у них большой интерес. Антисоветской позиции придерживались В. К. Фрейзер-Тайтлер, Р.Л. Гривс, Дж. Уилер,

П. Сайкс и К.Ф. Эндрюс (7, с. 46). Тем не менее, при исследовании и анализе русско-английских противоречий подчеркивали наступательную политику обеих империй.

История двухвекового противостояния (от эпохи Петра I до Николая II) между двумя великими державами - Англией и Россией - в Центральной Азии описана в классической работе П. Хопкирка (18). В книге анализируются геополитические цели двух европейских держав в этом огромном регионе. Показана острая тайная и явная борьба за территории, влияние и рынки. Изложена история войн России и последовательного покорения ею владений эмиров и ханов - Ташкента, Самарканда, Бухары, Хивы, Коканды, Геок-Тепе, Мерва, захвата афганского Панджшеха, районов Памира. Ярко описаны удивительные и драматические приключения выдающихся участников «Большой игры» - офицеров, агентов и добровольных исследователей (русских и англичан), многие из которых трагически погибли.

Другой английский исследователь, Джон Кей, также касаясь вопроса англо-российского соперничества в Центральной Азии, отмечал роль одного из первых игроков «Большой игры», В. Муркфорта, который совершил коммерческое и политическое путешествие в Бухару. Дж. Кей анализировал события в Центральной Азии начиная с экспедиции английского агента Александра Борнса в Бухару (1837) до конца 60-х годов, с момента интервенции Великобритании в Афганистан и экспедиции России в Хивинское ханство (19, с. 121-212, 235).

Немецкий исследователь Анке фон Кюгельген (8), анализируя письменные источники, написанные на персидским (таджикском) языке) о бухарских правителях мангытской династии, изложила стратегию авторов по легитимации первых четырех правителей Бухарского ханства, которые захватили власть в Бухаре в середине XVIII в.

Анке фон Кюгельген раскрыла шесть основных принципов легитимации власти: 1. Божественная легитимация; 2. Генеалогическая легитимация; 3. Электоральная легитимация; 4. Легитимация посредством ориентации на образец для подражания; 5. Легитимация превосходящей силы; 6. Легитимация посредством сохранения норм.

В целом в европейской историографии сложились определенные научные традиции и преемственность, которые определили ведущее положение ряда ученых. Они, в свою очередь, своими работами пробудили нынешний интерес к истории Бухарского ханства.

Даже самый неполный и схематический экскурс в историю изучения Бухарского ханства показывает, насколько велик объем материала, накопленного особенно в последней четверти XX – начале XXI вв. Нельзя, однако, считать, что история Бухарского ханства исследована в полной мере. О некоторых этапах мы знаем довольно мало ввиду скудости источников, по попыткам составить общее представление по отдельным проблемам политической жизни. Как показывает опыт последних лет, далеки от окончательного решения проблемы, связанные с источниками арабского и персидского происхождения. Многие сложившиеся мнения насчет источников подвергаются ныне серьезному пересмотру. Участие нового поколения ученых, свободных от стереотипов, в разработке истории Бухарского ханства обещает дать свежие подходы и неординарные решения.

Список использованных источников и литературы

1. Абдураимов М. Вопросы феодального землевладения и феодальной ренты в письмах эмира Хайдара. Опыт краткого исследования источника. -Ташкент, 1961.
2. Ахмедов Б.А. Историко-географическая литература Средней Азии XVI-XVIII вв. - Ташкент: Фан, 1985.- 264 с.- (Письменные памятники).

3. Бунаков Е.В. *К истории сношений России с среднеазиатскими ханствами в XIX в.* // *Сов. востоковедение.* – 1941. -№2. –С. 5-26.
4. Вильданова А.Б. *Подлинник бухарского трактата о чинах и званиях* // *Письменные памятники Востока. Ежегодник* - 1963. -М., 1970. -С.40-67
5. Гуламов Х.Г. *Посольские связи Бухарского ханства с Россиеи в XVIII в.: Автoreф. дисс. на соиск. уч. ст. к.и.н: 07.00.02 / Гуламов Хандамирмирза Гафурович.* –Ташкент, 1984.- 27 с.
6. Данков А. Г. *Британская историография второй половины XIX в. об англо-русских противоречиях в Центральной Азии* // *Вестн. Том. гос. ун-та.* -2007. -№300-1. -С.87.
7. Джусубаев Д.Д. *Политическая история Бухарского эмирата во второй половине XVIII – середине XIX вв.* –Худжанд: Ношир, 2013. – 318 с.
8. Кюгельген, А. *Легитимация среднеазиатской династии Мангитов в произведениях их историков (XVIII – XIX вв.)* . -Алматы: Дайк – Пресс, 2004.- 516 с.
9. Михалева Г.А. *Торговые и посольские связи России со среднеазиатскими ханствами через Оренбург.* – Ташкент, 1962. -92 с.
10. Мухамеджанов А.Р. *История орошения Бухарского оазиса (с древнейших времен до начала XX в.)* . – Ташкент, 1978.-291 с.
11. Пирумшиев Х. *Российско-среднеазиатские отношения XVI – сер. XIX веков в русской историографии.* –Душанбе, 2000.- 338 с.
12. Сайдов А. *Социально-экономическое положение Бухарского ханства в XVII – первой половине XVIII вв.* –Душанбе: Ирфон, 2006.- 220 с.
13. Сайдов А. *О проблеме взаимоотношений Бухары и Балха в первой половине XVIII века по сведениям «Убайдулла-наме»* // *Вестник ун-та.: Науч. журнал Российско-Таджикского славянского ун-та.* –Душанбе, 2006. -№ 2 (14);
14. Халфин Н.А. *Политика России в Средней Азии (1857-1868 г.г.).* – М.: Наука, 1960. – 272 с.
15. Юлдашбаева Ф. *Политика Англии в Афганистане и Средней Азии.* –Ташкент: Фан, 1965. –С.73.
16. Coates W., Pand K., Zelda. *Soviets in Central Asia.* -New York: Greenwood press, 1951. –P. 42.
17. Holdsworth M. *Turkestan in the nineteenth centure. A brief History of the khanatos of Bukhara, Kokand and Khiva.* – Oxsford, 1959. –P.9.
18. Hopkirk P. *The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia.* -Oxf., 2001.-562 p.
19. Keay J. *Explorers of the Himalayas.* – London, 1996. – P. 121–212, 235.
20. Kunits J. *Dawn over Samarkand. The rebirth of Central Asia.* -New York, 1935.-P. 22.
21. Wheeler G. *The modern histori of Soviet Central Asia.* London: Weidenfeld and Nicolson, 1966. –P. 272.
22. Wheeler G. *The peoples of Soviet Central Asia.* – London, 1966. –P. 126.

Reference Literature:

1. Abdurahimov M. *Issues of Feudal Land Possession and Feudal Rent in Emir Khaydar's Letters. The Experience of Brief Exploration of the Source.* - Tashkent, 1961.
2. Akhmedov B.A. *Historic-Geographical Literature of Central Asia of the XVI-th – XVIII-th cc.* – Tashkent: Science, 1985. – 264 pp. – (Written monuments).
3. Bunakov Ye.V. *On the Issue of the History of Relations with Middle Asian Khanates in the XIX-th Century.* // *Soviet Orientalism.* 1941. - №2. – pp. 5-26.
4. Vildanova A.B. *The Original of the Bukharian Treatise on Ranks and Titles // Written monuments of the Orient. Annual.* 1963. – М., 1970. – pp. 40-67.

5. Gulamov H.G. *Ambassadorial Ties of Bukhara Khanate with Russia in the XVIII-th Century. Synopsis of candidate dissertation in history: 07.00.02/ Gulamov Handamurmirza Gafurovich.* – Tashkent, 1984. – 27 pp.
6. Dankov A.G. *British Historiography of the second Half of the XIX-th Century on Anglo-Russian Contradictions in Central Asia // Bulletin of Tomsk State University.* -2007. №№ 300-301. – p. 87.
7. Djurabayev Dj.H. *Political History of Bukharan Emirate in the second Half of the XVIII-th – the Middle of the XIX-th Centuries.* – Khujand: Publisher, 2013. – 318 pp.
8. Kyughelghen A. *Legitimatization of Central Asian Dynasty of Manghyts in the Works of their Historian (XVIII-th – XIX-th cc.).* – Almaty: Dyke-Press, 2004. – 516 pp.
9. Mikhalyova G.A. *Trading and Ambassadorial Tries of Russia with Central Asian Khanates via Orenburg.* - Tashkent, 1962. – 92 pp.
10. Mukhamedjanov A.R. *The History of Irrigation of Bukharan Oasis (since ancientest times up to the beginning of the XX-th century).* - Tashkent, 1978. – 291 pp.
11. Pirumshoyev H. *Russian-Middle Asian Relations of the XVI-th – the Middle of the XIX-th Centuries in Russian Historiography.* - Dushanbe, 2000. – 338 pp.
12. Saidov A. *Social-Economic State of Bukharan Khanate in the XVII-th – the first Half of the XVIII-th Centuries.* – Dushanbe: Cognition, 2006. – 220 pp.
13. Saidov A. *On the Problem of Interrelations between Bukhara and Balkh in the first Half of the XVIII-th Century according to the Data from «Ubaydull-Name» // Bulletin of the scientific journal of the Russian-Tajik Slavonic University.* – Dushanbe, 2006. - №2 (14).
14. Halfin N.A. *The Policy of Russia in Middle Asia (1857 – 1868).* – M.: Science, 1960. – 272 pp.
15. Yuldasbayeva F. *The Policy of England in Afghanistan and Middle Asia.* – Tashkent: Science, 1965. – p. 73.
16. Coates W., Pand K., Zelda. *Soviets in Central Asia.* – New York: Greenwood press, 1951. – p. 42.
17. Holdsworth M. *Turkestan in the nineteenth Century. A Brief History of the Khanates of Bukhara, Kokand and Khiva.* – Oxford, 1959. – p. 9.
18. Hopkirk P. *The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia.* – Oxf., 2001. – 562 pp.
19. Keay J. *Explorers of the Himalayas.* – London, 1996. – pp. 121 - 212, 235.
20. Kunits J. *Dawn over Samarkand. The Rebirth of Central Asia.* – New York, 1935. – p. 22.
21. Wheeler G. *The Modern History of Soviet Central Asia.* - London: Weidenfeld and Nicolson, 1966. – p. 272.
22. Wheeler G. *The Peoples of Soviet Central Asia.* - London, 1966. – p. 126.

УДК-9 (с 53)
ББК – 63.3 (2т)

**ЦЕРЕМОНИАЛЫ ВСТРЕЧ И
ПРОВОДОВ ПОСЛОВ
АББАСИДСКИХ ХАЛИФОВ
ПРИ ГАЗНЕВИДАХ***

Хусенов Фаррух Рахимович,
аспирант кафедры отечественной
истории Худжандского государственного
университета имени акад. Б.Гафурова
(Таджикистан, Худжанд)

**CEREMONIAL RITES OF MEETINGS
AND OFFSEEINGS OF ABBASID
CALIPHS` AMBASSADORS AT
GAZNEVID COURTS***

Khuseynov Farukh Rakhimovich,
post-graduate of the department of home
history under Khujand State University named
after acad. B.Gafurov (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: Farrukh_2522@mail.ru

Ключевые слова: Газневидская династия, посол, договор и обязательства, султан, церемониал, дары.

В статье на основе анализа средневековых источников, в частности произведений Бейхаки, Утби, Гардези, анализируется церемониал встречи и проводов послов аббасидского халифа при дворе Газневидов. В статье отмечаются старинные традиции встреч и проводов послов. Послы из Багдада посыпались по важным государственным делам. Таким важным делом могла быть коронация эмира Газны. Новый халиф после восшествия на престол также посыпал в Газну своего посла с этим известием, чтобы в Газневидском государстве читали хутбу на его имя. Прием посла, а также его проводы в обратный путь сопровождались целым рядом церемоний. После завоевания Сельджуками Хорасана дипломатические связи с халифатом были прерваны.

Key words: Gaznevids` dynasty, ambassador, treaty and commitments, sultan, ceremonial rites, donations

Proceeding from mediaeval originals belonging in particular to Beykhaki, Utbi, Gardezi, the author analyzes the ceremonial rites of meetings and offseeings of the Abbasid caliph's ambassadors at Gaznevids' court. The author presents the tradition of the rituals which accompanied the ceremonies in question. Ambassadors from Bagdad were commissioned with important state affairs. To the latters there might refer a crowning of a recurrent *emir* of Gazna. A new caliph after an ascension to the throne also sent an ambassador of his to Gazna with this news in order a *khutba* addressed to him were read in Gaznewids' state. Reception of an ambassador and his offseeing home were accompanied with a large number of ceremonies. After the conquest of Khorasan by Seljukids diplomatic ties with the caliphate were broken.

Правители Харасана и Мавераннахра заимствовали традицию приёма и отправки послов у древнеиранских династий – Ахеменидов, Аршакидов и Сасанидов. При Саманидах посла иностранного государства встречала на границе государства группа военных и

* На основе материала «Таърих-и Мас`уди» Абулфайза Байхаки

* Based on the Materials of Abulfaze Baykhaki's Work "The History of Masud"

сопровождала его до столицы. Перед приёмом послов аббасидских халифов украшали город, в городе горожане бросали им монеты. Встречать посла у городских ворот выходили военачальники, казии, улемы и факихи (1, с.193-194). Все это было заимствовано Газневидами у Саманидов.

Низам ал-Мульк, который при описании церемониала опирался на опыт Саманидов, в одном из разделов своей книги пишет о традиции встречи послов на границе и сопровождении их до дворца правителя. Согласно словам Низам аль-Мулька, на границе государства посол должен был встречать уважаемый человек, сопутствовать ему до ближайшего города и передать другому уполномоченному, который, в свою очередь, должен был сопровождать посла до другого города и передать другому доверенному лицу, и таким образом посол должен был дойти до самого дворца государя. Эти уполномоченные, которые сопутствовали послам до дворца, заранее получали приказ позаботиться о том, чтобы везде, где бы они ни проводили время, обращались с ними благородно и, удовлетворив их, проводили дальше в путь (6, с.79-80). Этого правила придерживались и во время проводов посла. Например, Бейхаки сообщает, что, когда посол халифа в 1030 г. получил позволение Масъуда на отъезд, спешной почтой было послано письмо во все владения, лежавшие на пути посла, чтобы ему оказывали достойную встречу и содержали как можно лучше (3, с.279). Эта традиция сопровождения посла до столицы или до места встречи с правителем сохранялась и в период правления последующих династий. Например, в XIVв. при Тимуре, как и прежде, послов встречали на границе и сопровождали до самого дворца. Когда они подъезжали к какому-нибудь поселению, их встречал староста этого поселения, и по, традиции послов снабжали продуктами, лошадьми, прислугой и т.д. В случае затягивания срока исполнения виновные подвергались избиению со стороны сопроводителей (7, 62).

Газневиды в период правления Махмуда (998-1030) и Масуда (1030-1042) имели тесные отношения с халифатом. Из халифата периодически под разными предлогами посыпались посольства. Эти посольства были связаны либо с коронацией эмира, либо с восшествием на престол халифата нового халифа, или с другими важными государственными делами. Например, на церемонии коронации Махмуда и Масуда присутствовали послы аббасидского халифа. При этих эмиратах Газневидов их власть формально зависела от халифа и они формально подчинялись халифу. Посредством признания их власти халифом Багдада они как бы получали религиозную и политическую легитимность. Также газневидские эмиры получали от халифа Багдада почетные титулы. Например, эмиру Махмуду халифом Кадыром (991-1031) был присвоен титул «Яминуддавла и аминул-милла», что означает: десница государства и доверенное лицо мусульманского общества (4, с. 381; 10, с. 137). Также газневидским эмирятам посыпалась из Багдада грамота, подтверждающая власть Газневидов, а также почетные халаты, флаг и корона. По свидетельству арабского историка Хилала ас-Саби, в придворном гардеробе аббасидских халифов, где хранились почетные одежды, они делились на три степени. Самая почетная одежда, которую халиф жаловал наиболее высокопоставленным чиновникам государства, стоила 300 динаров (11, с.69).

При газневидском дворе существовал придворный чин расулдор, т.е. посольский пристав. В компетенцию расулдора входила организация встреч и проводов послов иностранных государств (8, с. 82).

О прибытии посла багдадского халифа ко двору Махмуда рассказывает также и Унсурмаолии Кайковус. По его рассказам, Махмуд послал письмо багдадскому халифу и в нем запрашивал у халифа грамоту на управление Мавераннахром. Это и послужило

повором, чтобы халиф послал посла к Махмуду. По рассказам Кайковуса, при приёме посла султан сидел на троне, хаджибы и гулямы построились в ряды перед престолом султана, слонов держали у двери в сарае, воинство было приведено в порядок, и только тогда дали аудиенцию послу (9, с.146).

В рассказе Кайковуса, к сожалению, не упоминается время приёма посла. Об этом событии умалчивает также Утби - придворный историк Махмуда Газневида. Как известно, в 1024 г. Махмуд Газневид подошел с большими силами к Балху и под предлогом, что он хочет освободить население Мавераннахра от тирании Карабанида Али-Тегина, перешел Амударью и дошел до Самарканда (5, с. 108). Возможно, рассказ Кайковуса связан именно с этими событиями.

По традиции, когда посол халифа приближался к городу, где должна была произойти его встреча с эмиром, встречать его близ города выходил правитель города в сопровождении городского духовенства. Например, когда в 1032 г. из Багдада в город Балх прибыл посол халифа, то, по свидетельству Бейхаки, близ города для встречи, вышел правитель Балха Али Микаль в сопровождении духовенства города (3, 272). У городских ворот посол встречался с высокопоставленными людьми газневидского двора. По свидетельству Бейхаки, они выходили тремя отдельными группами. Первая группа состояла из придворных чиновников среднего ранга и военачальников. Вторая группа состояла из духовных лидеров газневидского государства. Третья группа состояла из придворных вельмож (3, 74 и 272). По обычаю, посла в городе встречало и местное население. Вельможи и военачальники расставались с послом в городе, а придворные чиновники среднего ранга сопровождали его дальше. На базаре посла встречало местное население и кидало ему дирхемы, динары, сахар и прочее. После всего этого, разместив посла, его угостили яствами и по традиции давали ему двадцать тысяч серебра на баню (3, с.74-75). По мнению Сайфуллохи Муллоджона, так как в средние века культура ходить в баню была широко распространена в городах Хорасана и Мавераннахра, возможно, гостю после приезда в город давали дар, который называли «серебро бани», чтобы он мог помыться после дороги (8, с.198).

Обычно после прибытия посол отдыхал два-три дня, а потом его принимал эмир. Дорога следования посла к дворцу заранее украшалась. Как явствует из сообщения Бейхаки, въезд посла во дворец происходил торжественно. В день приема посол ехал до дворца верхом. Если приезд посла аббасидского халифа был связан с коронацией газневидского эмира, то из Багдада, кроме подарков, посыпались грамота, корона и флаг. Флаг, посланный халифом, нес всадник, ехавший после посла, а следом за ними шла вереница мулов с халифскими дарами (3, 75-76). В почетный караул друг против друга выстраивались войско при оружии, а также боевые слоны, чтобы посол прошел между ними. Когда посол халифа входил во дворец, раздавался бой барабанов и рев рогов (3, с. 274).

По описанию Бейхаки, во время приема посла аббасидского халифа во дворе дворца выстраивались в почетный караул четыре тысячи дворцовых гулямов в пышных нарядах. Человек триста гулямов - телохранителей стояли по сторонам суфы, близ эмира, в ещё более дорогих одеяниях, в двурогих шапках, золоченых поясах, с золотыми булавами в руках. Все придворные вельможи, правители областей и хаджибы стояли в двурогих шапках и золотых поясах. Перед дворцом стояли придворные чиновники среднего ранга и там же держалось множество слонов (3, с. 274). Когда посол ехал между двух рядов почетного караула, военачальникисыпали его монетами (3, с.76).

По сообщениям Бейхаки, во время приема посла аббасидского халифа эмир восседал на престоле, а его родичи и свита сидели, а некоторые стояли. Посол, сойдя с коня, должен

был предстать перед эмиром и поцеловать ему руку. Затем посол садился на место, которое указывал эмир. После обмена любезностями посол, встав с места, должен был положить на престол жалованную грамоту (если его прибытие было связано с коронацией) или послание халифа и вновь сесть на место. Затем по приказу эмира один из его придворных, знающий арабский язык, читал послание на арабском языке и пересказывал на персидском языке. После этого в присутствии собравшихся открывались сундуки и показывались посланные халифом подарки (3, с. 76; 274-275).

Если приезд посла был связан с коронацией эмира, то эмир после получения грамоты халифа, сойдя с престола, совершал два ракаата молитвы. После этого эмир вновь восседал на престоле и слуги подносили ему посланные халифом халат, корону, флаг, меч и прочие вещи. Эмир сам водружал на себя корону и подвешивал меч на перевязи, а правой рукой поддерживал флаг. Затем родичи и свита эмирасыпали его монетами (3, с. 76, 334-335).

Как явствует из источников, новый халиф Багдада после официального восшествия на престол, по установившемуся обычаю, посыпал послов к подвластным эмирам, чтобы они читали хутбу на его имя. Например, в 1032 году из Багдада в Газну был послан посол по случаю кончины халифа аль-Кадыра и восшествия на престол нового халифа аль-Кайма (3, с.272). В этом случае эмир Газны после приема посла халифа и получения известия о его кончине, по обычаю двора, должен был провести обряд оплакивания умершего. Обряд проводился в соответствии с канонами ислама три дня. В течение трех дней закрывались базары и временно не работали диваны. В течение этих трех дней эмир и все его родичи, свита и хаджибы приходили на обряд оплакивания в белых одеждах. Посла тоже приводили ранним утром и поздним утром, когда эмир подымался, провожали домой. Жители города тоже толпами посещали обряд оплакивания (3, с. 275).

После проведения обряда оплакивания в Газневидском государстве читали хутбу на имя нового халифа. Этот ритуал также проводился в первую пятницу после проведения обряда оплакивания, и в нем участвовал посол халифа. К этому дню украшали город, в особенности дорогу следования эмира, посла и придворных в соборную мечеть. Во время прохождения по дороге эмира и посла населению запрещалось разговаривать и подавать голос, и каждое сословие должно было сидеть по отдельности (3, с. 275).

Бейхаки следующим образом описал порядок продвижения эмира, посла и придворных к мечети Газны: «Поздним утром эмир выехал (из дворца). Четыре тысячи гулямов в тех же уборах, как я упомянул в день представления посла, шли пешие впереди, следом за ними салар – Бектугды, за ним – гулямы-телохранители с султанским знаменем, мертвебедары с хаджибами во главе, за ними – старший хаджиб Бильга-тегин. За султаном следовал великий ходжа с ходжами и придворной знатью, за ним – ходжа Али Микал, казии, факихи, улемы, займы и балхская знать. Халифский посол (следовал) с этим поездом по правую руку Али Микала. В таком порядке эмир продвигался к соборной мечети весьма тихо, так что, кроме хлопания бичей и возгласов мертвебедаров: «Пади! Берегись!», никаких других звуков не было слышно» (3, с. 275-276).

Там же Бейхаки подробно описывает обряд чтения худбы на имя нового халифа, произошедший в соборной мечети Газны: «Когда эмир вошел в мечеть, он сел под минбаром, а минбар весь был окутан золототканой парчой. Сели и досточтимый ходжа и придворная знать. Али Микал с халифским послом сели поодаль. Хатиб совершил обряд чтения хутбы и сотворил молитву. Когда он кончил и все успокоились, явились султанские казначеи и положили у подножия минбара десять тысяч динаров в пяти шелковых мешках как подарок халифу. Вслед за этим стали приносить еще подарки для царевичей, эмиров - сыновей, для великого ходжи, для старшего хаджиба, а потом и для других и объявляли:

«Подарок такому-то! Подарок такому-то!» - и складывали, покуда не сложили много золота и серебра» (3, с. 276).

По принятой у багдадского двора традиции новый воцарившийся на престол халиф Багдада должен был признать от своего имени власть эмира и послать со своим послом в другой раз грамоту на управление восточными областями халифата. Эмир Газны, в свою очередь, должен был написать обязательство по образцу договора, который привез с собой посол халифа. Составленный список с обязательствами должен был быть прочитан в присутствии свидетелей, то есть придворных, и подтверждён эмиром и послом халифа с произнесением: «Да, я слышал». Присутствующие на этом собрании в знак свидетельства должны были поставить свои подписи на прочитанной присяжной грамоте (3, с.277-278).

По обычаю двора посол перед отъездом вновь принимался эмиром. Послу вручались ответные дары, и только с позволения эмира он имел право на отъезд (3, с.76; с.279).

Изучив вышеизложенные материалы, связанные с этикой встреч и проводов посла аббасидского халифа, мы пришли к следующим выводам:

1. Многовековая традиция встречать посла иностранного государства на границе государства и сопровождать его до пред назначенного места встречи с правителем продолжалась и при Газневидах.

2. Близ города встречать посла выходил правитель этого города в сопровождении духовенства. У городских ворот посла должны были встречать высокопоставленные люди газнединского двора. По свидетельству Бейхаки, они выходили встречать посла тремя отдельными группами. Первая группа состояла из чиновников среднего ранга и военачальников, вторая группа состояла из духовенства. Эта вторая группа, вероятно, состояла из представителей Газны или собиралась из числа наиболее уважаемых людей всего газнединского государства. Третья группа состояла из придворных вельмож (3, с. 74).

3. По обычаю, послы аббасидского халифа привозили с собой от халифа подарки в знак уважения. В день приёма эмиром посла сажали на коня, а подарки везли за ним на мулах. Для прохода посла во дворец эмира военные выстраивались в два ряда почетного караула, лицом друг к другу, и посол проходил между ними. Иногда посла проводили между боевых слонов.

4. Неотъемлемым элементом церемониала при приеме иностранных послов были боевые слоны, которых держали во дворце эмира, а иногда между слонами проходил посол. Газневиды использовали слонов как символ своего могущества.

5. Заключенный договор и обязательство читали громким голосом в присутствии приглашенных к этому церемониалу людей, и эмир в знак подтверждения должен был сказать: «Я слышал, и суть договора мне ясна». Договор подписывался эмиром и присутствующими как знак свидетельства.

6. Шедрые дары, которыми награждали посольства из Багдада, были вывезены султаном Махмудом и его сыновьями из Индии во время грабительских войн. Об этом красноречиво свидетельствуют сообщения Утби, когда султан Махмуд после одного из своих походов возвратился из Индии с большой добычей и, придя в Газну, дал аудиенцию иностранным послам, которым демонстрировал привезенную добычу (10, с. 202-203).

Взаимоотношения Газневидов с багдадским халифатом сложились с момента обретения Газной независимости от Саманидов, точнее с 999 г., когда Махмуд Газнедин (999-1030) посредством признания его власти халифом получил религиозную и политическую легитимность. После поражения Газневидов от Сельджукидов в битве при Данонаконе в 1040 г. и завоевания Хорасана Сельджукидами дипломатические связи с халифатом прервались.

Список использованной литературы:

1. Абдуллоев, Сайдулло. Амирони Сомони/ Сайдулло Абдуллоев. -М.: 4-й филиал Воениздата, 1999. -622 с.
2. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия: Сочинения в 9 томах. Т.1./ В.В. Бартольд – М.: Восточная литература, 1963.-761 с.
3. Бейхаки, Абул-фазл. История Масуда.1030-1041: вступительная статья, перевод и примечания А.К. Арендса/ Абулфазл Байхаки. – Ташкент: Издательство Академии наук Узбекской ССР, 1962.-748 с.
4. Гардези Абусаид. Зайн-ул-ахбор (Тарихи Гардези): бо тасхеху таҳшия ва таълики Абулхайи Хабиби/ Гардези Абусаид. –Техрон: Дунёй китоб, 1363х.-733 с.
5. Гафуров Б.Г. Таджики: древнейшая, древняя и средневековая история/ Б.Г. Гафуров. 2-я книга. –Душанбе: Ирфон,1989.-480 с.
6. Низом-ул-мulk. Сиёсатнома/ Низом-ул-мulk.-Душанбе: Адиб,1989.-200 с.
7. Клавихо, Руй Гонсалес де. Дневник путешествия в Самарканد ко двору Тимура (1403-1406)/ Руи Гонсалес де Клавихо. –М., Наука. 1990. -216 с.
8. Сайфуллохи Муллоҷон. «Таърихи Масъуди»-и Абулфазли Бейхаки. /Сайфуллохи Муллоҷон. – Душанбе, Ирфон. 2013. -240 с.
9. Ӯнсурмаолии Қайковус. Қобуснома/ Ӯнсурмаолии Қайковус. –Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007.-200 с.
10. Чурфодикони А.Н. Тарчумани Тарихи Ямини: предисловие, подготовка текста, глоссарий, комментарий Н.И. Гиёсовы/ А.Н. Чурфодикони. -Хуҷанд: Ношир, 2013.-420 с.
- 11.Хилал ас-Саби. Установления и обычаи двора халифов: перевод с арабского, предисловие и примечания И.Б. Михайловой. –М., Наука.1983. -144 с.

Reference Literature:

1. *Abdulloev S. Amironi Somoni* (Somonid's Emirs).-M., the 4-th branch of Voyenizdat (publishing-house specializing in war literature), 1999. -622 pp.
2. *Bartold V.V. Turkestan in the Epoch of Mongolian Invasion: compositions in 9 volumes. V.1. –M., Oriental Literature, 1963. -761 pp.*
3. *Beykhaki, A. The History of Masud. 1030-1041: introductory article, translation and commentaries by A.K. Arends./ Abulfaze Baykhaki. –Tashkent: Uzbek SSR Academy of sciences, 1962. -748 pp.*
4. *Gardezi Abusaid. Zayn-ul-akhbor (Tarikhi Gardezi): The History of Gardezi: text preparation, commentary, glossary by Abulkaiy Khabibi. –Tehran: Book World, 1363 hijra. -733 pp.*
5. *Gafurov B.G. Tajiks: the Ancientest, Ancient and Mediaeval Histories. –The 2-nd book. – Dushanbe: Cognition, 1989. -480 pp.*
6. *Nizomulmulk. The Book about Politics./ Nizomulmulk. –Dushanbe: Man-of-Letters, 1989. -200 pp.*
7. *Rui Gonsales de Claviho. Diary of the Travel to Samarkand to Timur's Court (1403-1406) –M.: Science, 1990. -216 pp.*
8. *Sayfullokhi Mullojohn. “The History of Masud” by Abulfazl Beykhaki. – Dushanbe: Cognition, 2013. -240pp.*
9. *Unsurmaoli Kaikovus. Kobusnome (the book about the rules of behaviour in society). –Dushanbe: Enlightenment and Culture, 2007. -200pp.*
10. *Djurfodikoni A.N. Translation of Yamini's History: introduction, interpretation, commentaries, glossary and reference literature list by N.I. Ghiyosov. –Khujand: Publisher, 2013. -420 pp.*
11. *Khilal as-Sabi. Rules and Customs of Caliphs` Court: translation from Arabic, introduction and notes by I.B.Mikhaylova. –M., Science, 1983. -144 pp.*

УДК 001(09) + 902.7
ББК +63.3 (2т)

**ИНЬИКОСИ УНСУРҲОИ
ФАРҲАНГИ МОДДИИ ТОЧИКОН
ДАР «ЧАҲОР МАҶОЛА» - И
НИЗОМИИ АРЎЗИИ САМАРҚАНДӢ**

**ОТРАЖЕНИЕ МАТЕРИАЛЬНОЙ
КУЛЬТУРЫ ТАДЖИКОВ В
«ЧЕТЫРЕХ БЕСЕДАХ» НИЗАМИ
АРУЗИ САМАРКАНДИ**

**REFLECTION OF TAJIKS`
MATERIAL CULTURE IN "FOUR
DISCOURSES" BY NIZAMI ARUZI
SAMARKANDI**

*Бурҳонов Saidориф Saidмуҳамадович,
аспиранти кафедраи таърихи
Ватани Донишгоҳи давлатии Хуҷанд
ба номи ақад. Б. Гафуров
(Тоҷикистон, Хуҷанд)*

*Бурханов Saidориф Saidмуҳамадович,
аспирант кафедры отечественной
истории Худжандского государственного
университета им. акад. Б.Гафурова
(Таджикистан, Худжанд)*

*Burkhonov Saidorif Saidmukhammadovich,
post graduate of the department of home
history under Khujand State University named
after academician B.Gafurov
(Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: burhonovsaidorif@mail.ru*

Ключевые слова: «Чахор макола» («Четыре беседы»), Низами Арузи Самарканди, материальная культура, архитектурное искусство, ремесло

В статье на основе анализа некоторых рассказов из трактата Низами Арузи Самарканди «Четыре беседы» выявлены элементы материальной культуры таджиков X-XIII вв. Исходя из их принадлежности и по мере возможности они сгруппированы по следующим отраслям материальной культуры: архитектурные памятники и жилища, одежда, орудия труда, бытовая утварь, вооружение, украшения и т.д. По мнению автора, несмотря на то, что сведения Низами Арузи Самарканди по этому вопросу ничтожно малы и фрагментарны, так как освещение материальной культуры не являлось главной целью его трактата, некоторые его сообщения в этой области уникальны и в других источниках не встречаются. Именно поэтому этот трактат можно считать важным источником для изучения различных сторон материальной культуры таджиков.

Key words: Chahor Makolas (four discourses); Nizami Aruzi Samarkandi, material culture, architectural art, craftsmanship

Proceeding from the analysis of some short stories from Nizami Aruzi Samarkandi's treatise "Four Discourses", the author of the article elicits the elements of Tajiks' material culture of the X-th – the XIII-th centuries. They are grouped on the following branches of material culture according to their appurtenance: architectural monuments and dwellings, clothes, labour tools, home utensils, ammunition, jewellery and etc. The author presumes that in spite of Samarkandi's data on the issue in question being quite scanty and fragmental, as elucidation of material culture is no central objective of his treatise, certain information related to this field is unique and doesn't occur in any other originals. Just due to this fact the treatise can be considered as the most important source for studying various aspects of Tajiks' material culture.

Фарҳанг ҷузъи ҷудонашавандай ҳаёти инсонӣ буда, дар ҳар давру замон вобаста ба шароитҳои мавҷуда таназзул ва ё рушду инкишоф меёбад.

Ҷомеаи инсонӣ бе фарҳанг вучуд дошта наметавонад ва маҳз фарҳанг барои муаррифии дастовардҳои ҳалқу миллатҳо хизмат меқунад.

Истилоҳи фарҳанг дар фарҳангҳои адабиётҳо ба таври муҳталиф маънидод карда мешавад, ки мувоғики яке аз онҳо фарҳанг мачмӯи дастовардҳои инсоният дар соҳаи муносибатҳои истеҳсолӣ, ҷамъиятий ва аҳлоқӣ мебошад [5, с.393].

Ҳалқи тоҷик низ аз зумраи мардуми фарҳангсозу фарҳангдӯст шинохта шудааст. Фарҳанги тоҷикон таърихи ҷандинҳазорсола дошта, баъзе дастовардҳои фарҳанги моддию маънавии он то имрӯз мавриди истифодаи аҳли башар қарор дорад.

Сарҷашмаҳои гуногуни таъриҳӣ роҷеъ ба фарҳанги моддӣ аҳбори нодир доранд. Дар қатори дигар манбаъҳои таъриҳӣ сарҷашмаҳои ҳаттӣ низ инъикоскунандай ин масъала шинохта шудаанд.

Шарқшиноси рус С.И. Баевский зарурати ба ҳайси сарҷашмаи омӯзиши фарҳанги моддии қуруни вусто ҷалб намудани фарҳангҳо сухан ронда қайд меқунад, ки И.П. Петрушевский дар асари бунёдии ҳуд “Зироаткорӣ ва муносибатҳои аграрӣ дар эрони қарнҳои XIII-XIV» фарҳанги “Меъёри Ҷамолӣ”-и Шамси Фаҳриро дар тавсифи қишлоғарзию агротехникаи қарнҳои мазкур ҳеле самара баҳаш мавриди истифодаи қарор додааст (1, с. 197). Лозим ба таъқид аст, ки дар кулли сарҷашмаҳои асримиёнагӣ на танҳо рисолаҳои соғ таъриҳӣ, балки осори адабӣ низ оид ба унсурҳои фарҳанги моддӣ, аз қабили сарулибос, зару зевар, олоти меҳнат ва амсоли инҳо маълумот мавҷуд аст.

«Чаҳор мақола» - и Низомии Арӯзии Самарқандӣ аз ҷумлаи рисолаҳои асримиёнагии адабио аҳлоқӣ мебошад, ки дар баробари маводи ҳеле пурқимати адабӣ, маълумоти ҷолиби таъриҳӣ, қишваршиноси ҷондагӣ низ дорад. Дар ин қитоб маълумоти зиёд ва басо нодир роҷеъ ба шоҳаҳои фарҳанг гирд омадааст. Дар «Чаҳор мақола» як қатор унсурҳои фарҳанги моддии асримиёнагии тоҷикон инъикос ёфтааст, ки онҳоро шартан ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудем:

- 1.Хочагидорӣ
- 2.Манзил, қасрҳо ва ороиши онҳо
- 3.Сарулибос
- 4.Олоти меҳнат
- 5.Ашёи рӯзгор
- 6.Аслиҳаи ҳарӣ

Яке аз унсурҳои муҳимтарини фарҳанги моддӣ санъати қишлоғарзӣ ва боғдорию обҷакорӣ ба ҳисоб меравад. Ин намуди фаъолияти аҷодди тоҷиконро муаллифони асримиёнагии араб ва тоҷику форс дар осорашон ба хубӣ инъикос қардаанд. Бинобар гуфти эшон, дар Мовароуннаҳру Ҳурросон чунон ҳосили зиёд ба даст меовардаанд, ки онро мардум на танҳо истеъмол мекардаанду ба қишварҳои ҳамсоя содир мена-мудаанд, балки зиёдиашро ба чаҳорроён мебоданд ва ҳатто қисми ҳосил дар саҳро ва боғот бокӣ мемондааст.

Баъзе паҳлӯҳои ин масъала дар рисолаи Низомии Арӯзии Самарқандӣ низ акс ёфтааст. Муаллиф ҳангоми баёни тарзи зиндагии аҳли дарбору ашроғзодагон, базмҳои ҳокимон, оростани дастурхон ва анвои ҳӯрданиҳо сухан меронад, хоҳ ноҳоҳ асомии мева ва сабзавоти муҳталифро ёд меқунад.

Аз навиштаҳои муаллиfonи қуруни вусто маълум аст, ки ҳокимони давр ҳар фасли солро дар ин ё он минтақаи қаламравашон мегузаронидаанд. Сомониён низ пайрави ин русум будаанд. Намунае аз одати мазкури онҳо дар «Чаҳор мақола» низ зикр гардидааст.

«Наср ибни Аҳмад, - менависад Низомии Арӯзии Самарқандӣ, - фасли зимистон ба дорулмулки Бухоро мӯком мекарду тобистон ба Самарқанд рафтӣ ё ба шаҳре аз шаҳрҳои Хурросон. Магар навбати Ҳарӣ буд. Наср ибни Аҳмад рӯй ба Ҳарӣ ниҳод ва ба дари шаҳр, ба Марғи Сапед фуруд омаду лашкаргоҳ бизад.

Дар саводи Ҳарӣ саду бист лавнангур ёфта шавад, ҳар як аз яқдигаре латифтару лазизтар ва аз он ду навъ аст, ки дар ҳеч ноҳияи рубъи маскун ёфта нашавад: яке парниён ва дувум каланҷарии тунукпӯсти хурдтакси бисёроб, гӯй, ки дар ў аҷзои арзӣ нест. Аз каланҷарӣ ҳӯшае панҷ ман ва ҳар донае панҷ дирасанг биёяд, сиёҳ чун қиришириин чун шакар ва аз вай бисёр битвон ҳӯрд ба сабаби моъияте, ки дар ўст. Ва анвоъи меваҳои дигар ҳама хиёр ...

Чун ибни Наср бини Аҳмад меҳргону самароти ў бидид, азимаш хуш омад. Наргис расидан гирифт. Кишмиш бияфканданд, дар молину мунаққӣ баргирифтанд ва ованг бибастанд, ва ганчинаҳо пур карданд [4, с.50 - 51].

Аз ҳикояи овардашуда хулоса намудан мумкин аст, ки дар Ҳирот беҳтарин навъҳои ангур мавҷуд будааст. Амсоли ангури парниёну тунукпӯсти бисёроб, ки дикқати ҳар бинандаро ба ҳуд ҷалб менамуд. Чунон ки дар боло қайд кардем, амир ҳар фасли сол ҷойи иқомату истироҳати худро тағиیر медод ва мавзеи беҳтару хубтарро ихтиёр мекард.

«Амир бо он лашкар бад-он ду пора дех даромад, - иттилоъ медиҳад Низомии Арӯзии Самарқандӣ, - ки ўро Fӯра ва Дарвоза хонанд. Сароҳое диданд ҳар яке чун биҳишти аъло, ва ҳар якеро боею бӯstonе дар пеш бар маҳабби шамол ниҳода. Зимистон он ҷо мӯком карданд ва аз ҷониби Сиҷистон норанҷ овардан гирифтанд, ва аз ҷониби Мозандарон турунҷ расидан гирифт. Зимистоне гузоштанд дар ғояти ҳуший» [4, с.51]. Чунин пиндоштан шояд роиҷ бошад, ки дар боягу бӯston бо меваву гиёҳҳо истироҳат ҳуш меомадааст ва аз ҳар ҷониб ба сӯи қароргоҳи амир ҳар гуна анвои меваҷот, ҳатто норанҷ мерасид.

Дигар унсури фарҳанги моддӣ ёдгориҳои меъморӣ ба ҳисоб мераванд. Ағлаби муаррихону адібон оид ба бинову иншооти замони пеш ва давраи ҳуд дар асоси сарчашмаҳои мӯътамад маълумот додаанд.

Чунон ки муаррих Абдуҳолик Ҳолиқӣ маълумот медиҳад, асрҳои X – XIII ҳокимон барои соҳтани бӯstonсароӣ масоҳати күшоди назди девори шаҳриро интиҳоб мекарданд. Онҳо бо мақсади беҳатарӣ ин ҳудудро бо девори алоҳида иҳота мекарданд ё ин ки қӯшкҳо соҳтори мудофиавии шаҳру дехаро нигоҳ медоштанд. Ин айём дар баҳши маданияти моддӣ тағиирот ба амал омада, инкишифи шаҳрҳо ва рушди иқтисодиёт ба назар мерасад. Дар шаҳрҳои Бухоро, Марв, Фазна, Ҳирот, Балх ва дигар шаҳрҳо биноҳои боҳашамат пайдо шуданд. Дар ин шаҳрҳо қасрҳои мӯҳташам, масҷиду мадрасаҳо, корвонсароӣҳо ва дигар иншоотҳо қомат афроҳтанд [6, с.27-28].

Бинобар гуфти академик Бобоҷон Faфуров, дар қарнҳои X – XIII санъати меъморӣ ба дараҷаи баланди тараққиети ҳуд расид. Аз асрҳои XI – XII ва ибтидои асри XIII миқдори зиёди осори меъмории мӯҳташам то замони мо омада расидааст. Дар ин давра соҳтмони қасрҳо хеле вусъат ёфт. Қасрҳои ҳокимони Ҳатлон, Тирмиз ва амирони ғазнавӣ, ки аз тарафи бостоншиносон дар Ҳулбук (ҷануби Тоҷикистон), Тирмиз, ҳаволии Фазна ва Лашқари Бозор қашф шудаанд, дар ин бора гувоҳӣ медиҳанд [3, с.427 - 428].

Оид ба масъалаи баррасишаванда дар «Чаҳор мақола» - и Низомии Арӯзии Самарқандӣ низ баъзе аҳбор ҷой дорад.

Дар мақолати севуми ҳикояти дувум Низомии Арӯзии Самарқандӣ навиштааст, ки Яминуддавла султон Маҳмуд ибни Носируддин ба шаҳри Фазнин бар болои қӯшке

дар чаҳордарӣ нишаста буд ба боғи Ҳазордаҳо, рӯй ба Абӯрайҳон карду гуфт: «Ман аз ин чаҳор дар аз қадом дар берун ҳоҳам рафт? Ҳукм куну ихтиёри он бар порае қоғаз навис ва дар зери ниҳолии ман неҳ!». Ва ин ҳар чаҳор дар роҳи гузар дошт.

Абӯрайҳон устурлоб хосту иртифоъ бигрифт ва төлөв дуруст карду соате андеша намуд, ва бар порае қоғаз бинвишт, ва дар зери ниҳолӣ ниҳод.

Махмуд гуфт: «Ҳукм қардӣ?» Гуфт: «Кардам.» Махмуд бифармуд то канандаю теша ва бел оварданд, бар деворе ки ба ҷониби Машриқ аст, даре панҷумин биканданд ва аз он дар берун рафт....[4, с.93].

Аз ҳикояи мазкур то андозае ҳулоса кардан мумкин аст, ки қӯшкҳои он давра баъзеашон ҳатто аз чаҳор дар иборат будаанд. Шояд чаҳор дар барои мудофиаи султон хизмат мекард. Аз ин ҳикоят бар меояд, ки дар Ғазнин қалъае будааст ва дар яке аз зиндонҳои он Абӯрайҳонӣ Берунӣ бо сабаби мувоғиқ наомадани ҳукмаш бо райъи султон шаш моҳ боздошт шудааст.

Тоҷикон аз давраҳои қадим дорои санъати баланди матоъбоғи либосдӯзӣ буданд. Дар манбаъҳои асримиёнагӣ аз ҳусуси матоъҳои мухталиф, тарз, макон ва коргоҳҳои истеҳсоли онҳо аҳбори арзишманд ҷой доранд. Маълумоти «Чаҳор мақола» дар ин ҷода басо мухиманд. Гарчанде муаллиф маҳсус ба омӯзиши ин масъала даст назада бошад ҳам, ҳангоми баёни масоили мухталиф ба ин муаммо низ даст задааст.

Аз ҳусуси лавозимоти ҳаррӯза ва либос дар асар мо бо мағҳумҳои хаймаву гулӯлакамон, ҷомаи сиёҳ, атласи маъданио маликию тамим ва носичу (порчаи абрешими зардӯзишуда) мумаззачу (ҷомаи зарбофт) микроziю (ҷомаи гаронбаҳо) искун (дебои сиёҳ), ҷубба, шалвору мӯза, пойтоба дучор меом.

Дар мақолати дуюми ҳикояти чаҳорум ишораҳо ба либоси шоир Фарруҳӣ вуҷуд дорад. Гарчанде муаллиф дар тасвири сарулибоси шоир маҳдуд шуда бошад, маълумоти ў барои пайдо намудани тасаввурот роҷеъ ба сарулибоси рӯзмарраи намояндагони табақаи поёни ва ё миёнаи ҷомеаи он замон қўмак мерасонад.

«Фарруҳӣ ба назди Амиди Асъад, ки қадхудои амири Ҷагониён буд, рафту қасидае ҳонд, - навиштааст Низомии Арӯзӣ. - Ҳоҷа Амиди Асъад марде фозил буду шоирдӯст. Шеъри Фарруҳиро шеъре дид тару гуворо, ҳушу устодона. Фарруҳиро сағзие дид беандом, ҷуббае пешу пас чок пӯшида, дасторе бузург сағзивор дар сар ва пою кафш бас ноҳуш ва шеъре дар осмони ҳафтум [4, с.59].

Дар порчаи баррасигардида бо истилоҳи «сағзивор» дучор меом. Ҷӣ хеле, ки маълум аст, дар адабиёти давраи Низомии Арӯзӣ истилоҳи «сағзӣ» нисбати аҳолии вилояти таърихии Сиҷистон (Сиистон, Сакистон-Б.С.) корбаст мегардид ва он ишора мекунад ба авлоди сакоиён будани онҳо. Ҷунончӣ, дар «Шоҳнома» оварда шудааст, ки душманони Рустам ўро «сағзӣ» ва ё «сақзӣ» гӯён таҳқир мекарданд.

Либосҳои болоии марданаи ин давра қабо, ҷубба, дурроъа, тайласон, қамис ва дувач будааст [6, с.91 - 92]. Испоти ин гуфтаҳоро мо аз ҳадаяи султон Махмуд ибни Носируддин ба Абӯрайҳон Берунӣ мушоҳида карда метавонем: «...Фардо бифармой то ўро берун оранд ва асбу соҳти зард ва ҷуббаи малиқӣ ва дастори қасаб дижанд ва ҳазор динору гуломе ва қанизаке» [4, с.94].

Аз даҳони шоир Муиззӣ ҷунин ҳикоя расидааст, ки Маликшоҳ (1072 - 1092), сеюмин ҳоким аз сулолаи Салҷуқиён, дар гуруби офтоб аз ҳайма дар даст бо камони гурӯҳе (гулӯлакамон) барои дидани моҳи нав баромадааст. Нафаре, ки аввалин шуда моҳи навро медид, он ба сифати аломати нек хизмат мекард [2, с.36].

Муаллифи «Чаҳор мақола» то андозае роҷеъ ба муносабати ҳулафои Аббосӣ ва вазирони эронитаборонашон Оли Бармак низ ҳабар медиҳад, ки онҳоро баёнгари шуқӯҳу азamatи дарбори ҳалифа, русуми ақди никоҳ, карру фари дарбориён ва

мавқei Бармакиён дар ҳаёти сиёсии ҳамон даврон маънидод кардан мумкин аст: «...Маъмун дуҳтари Фазлро бихост ва қарор дода буд, ки пас аз як моҳи муқом дар хонаи арӯс ба манзили хеш бозгардад. Он рӯз кӯшиш кард ҷомаи беҳтар пӯшад.

Пас, Маъмун он рӯз ҷомаҳонаҳо арз кардан хост ва аз он ҳазор қабои атласи маъданию маликию тамим ва носичу мумаззачу миқрозию иксун ҳеч написандид ва ҷомаи сиёҳе дарпӯшиду рӯй ба ҳонаи арӯс ниҳод [4,с.42].

Қабо аз рӯи нишондоди «Бурҳони қотеъ» либосе дар шакли хильъат будаасту одатан буриши рост ё үреб доштааст ва баъзан аз ҳарду тарафи бурриш тугмаҳо доштааст. Ин либосро қариб ҳамаи намояндагони табақаи ҷомеа ба бар менамуданд. Дар иртибот ба ин қаборо либоси универсалӣ номидан мумкин аст. Қабо аз рӯи ранг ва матоъ гуногун будааст [6,с.92].

Қабои аз абрешими румӣ бештар дар «Таърихи Байҳақӣ» ёд шудааст. Дар Рум (Осиёи Сағир) матоъҳои абрешими қиматбаҳои гуногунрангу нақшу нигордор бисёр буд. Бинобар иттилоъи Байҳақӣ амири Ғазнавиён Масъуд ба қабоҳои аз абрешими румӣ дӯхта таваҷҷӯҳи бештар доштааст. Гуломони дарбор низ дар вақти қабули сафирони хилофат қабои абрешими шуштари мепӯшиданд. Дар бораи абрешими шуштари, ки дар шаҳри Шуштари вилояти Ҳузистон истеҳсол мешуд ва ранги сурҳ дошт, Гарdezӣ низ ёдовар шудааст [6,с.94].

Дар «Чаҳор мақола» - и Низомии Арузии Самарқандӣ оид ба намуди муҳталифи зару зевар ва воситаҳои ороишӣ, ба монанди зару ҷавохир, дурру лаъл, марворид, динор, яъне воҳиди пули тилло ва амсоли инҳо низ маълумот вучуд доранд: «....Ва дар Мовароуннаҳр одату расм аст, ки дар маҷлиси подшоҳ ва дигар маҷolis зару сим дар табақҳо ба нуқл биниҳанд, ва онро «сими тоқо ё ҷуфт» хонанд» [4,с.75]. Вақте ки муаллифи рисола аз боби ишқи Султон Махмуду Аёзи турк маълумот медиҳад, навиштааст, ки «...Махмуд зару ҷавохир хост ва афзун аз расми маъхуд ва одат Аёзро бахшиш кард ва аз ғояти масти дар хоб рафт [4, с.56].

Низомии Арузии Самарқандӣ аз олоти меҳнат дар «Чаҳор мақола» - и худ теша, бел ва амсоли онҳоро зикр намудааст.

Мақолати савуми рисолаи мавриди назар ба илми нучум бахшида шудааст ва дар ҳикояҳои он аз фаъолияти мунаҷҷимон маълумот ҷой дорад. Масалан, дар мақолаи савуми ҳикояи якум аз ҳусуси баҳси файласуф ва мунаҷҷим Яъқуби Исҳоқи Киндӣ бо яке аз имомони ислом аҳбор ҷой дорад: «...Яъқуби Исҳоқ таҳтаи хок хост ва барҳусту иртифоъ бигрифт ва толеъ дуруст кард ва зонча ба рӯи таҳтаи хок баркашид ва қавоқибро тақвим кард...» [4, с.87]. Ҷӣ хеле ки аз гуфтаҳои муаллиф бармеояд, барои мунаҷҷимон на танҳо устурлоб, балки таҳтаи хок ва зонча, яъне ҷадвал лозим будааст. Аз ҳикояҳои рисола бори дигар пай бурдан мумкин аст, ки қофаз чун маводи асосӣ дар байнӣ аҳли адабу ирфон мавқei муҳим дошт. Мисоли равшани онро мо аз мақолати савум, ҳикояти аввал пайдо намуда метавонем.

Инчунин таҳмин кардан ҳам шояд дуруст бошад, ки ҳокимон нисбат ба санъати мунаҷҷимон мароқи хоса доштанд. Гузашта аз ин, касби мунаҷҷимӣ дар ин давра тараққӣ карда будааст. Дар ин бобат санъати мунаҷҷимии Яъқуби Исҳоқи Киндиро санҷидани халифа Маъмун шаҳодат медиҳад: «... “Ё амиралмӯъминин, бар он қофаз ҷизе набишта аст, ки он ҷиз аввал набот будаасту охир ҳайвон шуда”.

Маъмун даст дар зери ниҳол кард ва он қофаз баргирифту берун овард. Он имом навишта буд бар он ҷо, ки “Асои Mӯсо”. Маъмун азим тааҷҷуб кард ва он имом шигифтиҳо намуд” [4, с.90].

Ҳамин тарик, дар натиҷаи омӯзиш ва баррасии ҳатталимкони масъалаи мазкур хулоса кардан мумкин аст, ки:

1. Ҳарчанд, ки объекти тадқиқоти «Чаҳор мақола» - и Низомии Арӯзии Самарқандӣ фарҳанги моддӣ нест, ҳангоми аз ҷониби муаллиф баррасӣ гардида нишанаанд.
2. Асомии унсурҳои фарҳанги моддӣ ағлабан ҳини баёни тарзи зиндагӣ ва урғу одатҳои олимону аҳли дарбор ва умуман табақаҳои болоии ҷомеа ба назар мерасад.
3. Унсурҳои фарҳанги моддие, ки дар рисолаи мазкур инъикос шудаанд аз поии баланди санъати ҳунари аҷодди тоҷикон гувоҳӣ медиҳанд.
4. Новобаста аз он, ки маълумоти муаллифи рисола дар атрофи масъалаи баррасишаванда кам асту ҳусусияти фрагментарӣ доранд, «Чаҳор мақола»-ро манбаи муҳим барои омӯхтани фарҳанги моддии тоҷикон номидан мумкин аст.

Калидвоҷеҳо: «Чаҳор мақола»; Низомии Арӯзии Самарқандӣ; фарҳанги моддӣ; санъати меъморӣ, ҳунармандӣ;

Пайнашишт:

1. Баевский, С.И. Средневековые словари (фарҳанги) – источник по истории культуры Иран // Очерки истории культуры Ирана. – М.: Наука, 1984 – С.192 – 199.
2. Баевский, С.И., Ворожейкина З.Н. «Собрание редкостей» Низами Арузи Самарканди как источник по истории культуры Средней Азии и Ирана X – XII вв.// «Палестинский сборник». – Л.: Наука, 1970. – С.34 – 45
3. Гафуров, Б. Тоҷикон: таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нау /Б.Гафуров.-Душанбе: Ирфон,2010. – 870 с.
4. Самарқандӣ, Низомии Арӯзӣ. Чашор мақола / Низомии Арӯзии Самарқандӣ; зери таҳрири Муҳаммад Қазвинӣ. – Техрон: Дебо, 1372 ҳ.ш. – 160 с.
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. /мурат.: С.Назарзода, А.Сангинов, Р.Хошим, Х.Рауфзода - Душанбе: Пажӯҳиигоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2010. Ҷ.1:950 с; -Ҷ.2: 945 с.
6. Ҳолики, Абдухолик. К истории культуры и этнографии таджиков X – XIII веков. – Ҳуджанд: Рахим Ҷалалил, 2000. – 184 с.

Reference literature:

1. Baevsky S.I. Mediaeval Dictionaries as the Sources of the History of Culture of Iran. –M.: Science, 1984. –pp. 192-199.
2. Baevsky S.I. Vorozheykina Z.N. “Collection of Rarities by Nizami Aruzi Samarkandi as the Source on the History of Culture of Middle Asia and Iran of the X-th – XII-th Centuries. // “Palestinian Collection.” Leningrad: Science, 1970. –pp. 34-35.
3. Gafurov B. Tajiks: the Ancientest, Ancient and Mediaeval Histories // B. Gafurov. –Dushanbe: Cognition, 2010.-870 pp.
4. Collection of Rarities / Nizami Aruzi Samarkandi: under the editorship of Mukhammad Kazvini. – Tehran: Debo, 1372 hijra. -160 pp.
5. Tajik Language Interpretation Dictionary. Compilers: S. Nazarzoda, A. Sanginov, Kh. Raufzoda. –Dushanbe: The Institute of Literature Named after Rudaki, 2010. V.1., 960 pp. V.2. 945 pp.
6. Kholiki, Abdulkholik. On the History of Culture and Ethnography of Tajiks of the X-th-XIII-th Centuries. –Khujand. State Publishing-House named after Rahim Djalil, 2000. -184 pp.

09 00 00 ИЛМҲОИ ФАЛСАФА
09 00 00 ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ
09 00 00 PHILOSOPHICAL SCIENCES

09 00 03 ИСТОРИЯ ФИЛОСОФИИ
09 00 03 HISTORY OF PHILOSOPHY

УДК 1ФС
ББК 87.3

**О НЕКОТОРЫХ
ЭТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДАХ
Я'КУБА ЧАРХИ**

Махмадулаев Саидбек,
зав. редакцией истории, философии,
религии и права Главной научной редакции
Таджикской Национальной Энциклопедии
(Республика Таджикистан, г. Вахдат)

**ON CERTAIN ETHICAL
VIEW POINTS OF YAKUB
CHARKHI**

Makhmadulaev Saidbeg,
chief of the editorial board of the Institute of History,
Philosophy, Religion and Law under the Central
scientific editorial board of the Tajik National
Encyclopaedia (Tajikistan, Vahdat)
E-MAIL: *bosurush@mail.ru*

Ключевые слова: практический суфизм, самопознание, самосовершенствование, очищение сердца, очищение души, местоявление, уничтожение

В статье рассматриваются этические взгляды видного представителя ордена Накшбандийя Я'куба Чархи (ум. в 1447 г.), составляющие в целом часть его практического суфизма. Особенное внимание уделяется таким вопросам суфийской практики самопознания и самосовершенствования, как нравственное очищение, достижение достойных и похвальных человеческих качеств и освобождение от непристойных качеств и порицаемых нравов. К непристойным качествам этот суфий относит неверие, склонность, зависть, клевету, злословие, осмеяние, хулу, подшучивание, опровержение пророков и святых, ложь, уловки, осмеяние людей Истины, оплошность, дурные замыслы, прелюбодеяние, пьянство и торговлю вином, пролитие крови невинного, употребление и принятие недозволенного, плутовство, непослушание родителям, разрыв родственных связей, утаивание обиды, ростовщичество. Среди похвальных качеств он называет устойчивость, чистую пищу, добрый нрав, занятие дозволенными профессиями, беседу, наставление и ведение проповеди.

Key words: practical sufism, self-cognition, self-perfection, purification of heart, purification of soul, phenomenon place, annihilation

The article dwells on the ethical viewpoints of the representative of *Nakshbandiya* Order Yakub Charhi (died in 1447) averaging upon the whole a part of his practical sufism. Special attention is paid to such issues of *Sufiy* practice of self-cognition and self-perfection as moral purification, attainment of worthy and praised human qualities and deliverance of obscene features and reprehended morals. This *Sufiy* condemns such traits of character as mistrust, avidity, envy, slander, scandal, mockery, calumny bantering, refutation of prophets and saints, lie, contrivances, mockery over people of the truth, blunder, evil designs, adultery, drunkenness and wine trade, bloodshed in reference to the innocent, usage and reception of the prohibited, rougery, disobedience to parents, brakage of relation ties, offense nursing, usury. Among praised qualities he calls stability, pure food, good disposition, engagement in legal professions, discourse, edification and reading of sermons.

Один из ярких представителей суфийского ордена Накшбандийа Я‘куб Чархи (ум. в 1447) занимался совершенствованием концепции самопознания человека, которой придавалось большое значение в доктрине указанного ордена. В его интерпретации дальнейшее развитие получила идея об устранении порицаемых и приобретении похвальных качеств. Морально-этические взгляды Я‘куба Чархи ярко выражены в его многочисленных дидактических наставлениях и назидательных обращениях к разным категориям своих читателей (дервишу, гностику, верующему, учёному, влюблённому, проповеднику, людям Истины, правоведу и т.д.); они, в основном, следуют за комментарием к кораническим аятам и божественным именам, подкрепляются хадисами Пророка и высказываниями как видных улемов, так и сентенциями и отрывками из произведений известных поэтов-мистиков.

Напомним, что исправление нрава посредством избегания низости и подлости, достижение добродетелей и украшение ими души, очищение души (*тазкийа-и нафс*), определены в толковом словаре суфийских терминов современника Я‘куба Чархи как «алхимия счастья». Этому вопросу уделяет особое внимание и наш мыслитель. Очищение души в его понимании считается одной из основных ступеней путешествия к Богу (*сайрун иллаллах*) и одним из главных условий совершенствования человека и его самопознания.

Следует отметить, что в практическом суфизме основной осью является деятельность сердца и внутреннего мира человека, и поэтому мистик в своем странствии стремится к тому, чтобы обрести чистое сердце. Эта концепция занимает особое место и в суфийских взглядах Я‘куба Чархи, который помещает вопрос об очищении сердца (*тасфийа-и калб*) рядом с вопросом очищения души. По словам Чархи, когда сердце очистится от дурных качеств и нарядится в добрые качества, оно становится здоровым: «От бедствий этого и того миров нельзя уцелеть, кроме как со здоровым сердцем» [5, с. 86]. Мыслитель уверен в том, что чистое сердце суфия является божественным зеркалом. Он аргументирует свое мнение хадисом, гласящим: «Верующий – зеркало верующего». Мыслитель, довольно свободно интерпретируя известный хадис, отмечает, что истинно верующий раб является зеркалом, где проявляются божественные атрибуты. Не будучи зеркало отполированным и освещенным божественным светом, оно не становится местопроявлением знаний» [1, с. 60] Далее он подчёркивает, что если зеркало не является прозрачным и озаренным светом, то оно не сможет стать местопроявлением просвещения (*мазхар-и ма‘риф*). Когда сердце очистится от изображений обоих миров, тогда и будет достигнуто полное уничтожение

(фана), а через полное уничтожение будет достигнута основная цель [1, с. 61]. Я'куб Чархи при толковании отдельных бейтов «Маснави» известного поэта и философа Джалаладдина Руми (1207-1273) отмечает, что истинный возлюбленный желает показаться и тем самым превратить весь мир в местоявление своей красоты и совершенства, а богоявление возможно в чистом и здоровом сердце.

Напомним, что зеркало было одной из наиболее широко использовавшихся категорий исламской спекулятивной мысли эпохи средневековья. К зеркалу обращались такие крупные мыслители, как Ибн Сина (980 – 1037), Мухаммад аль-Газзали (1058 – 1111), Ибн Рушд (1126 – 1198), Шихабуддин ас-Сухраварди (ум. в 1234). Оно играет базовую роль в ряде концепций, особенно в суфизме. Как известно, зеркала изготавливались из металла (стали, бронзы, серебра) и требовали постоянного ухода – очищения от ржавчины, регулярной полировки и т.п. Этой его особенностью часто пользуются суфии в своих метафорах [подробно о зеркале см.: 1, 3]. Общим местом трактатов по суфизму является уподобление сердца зеркалу.

Чтобы оправдать свое высшее предназначение, человек должен стремиться к самосовершенствованию. Ибо, если сердце подобно зеркалу, в котором отражается лик Божий, чтобы узреть в нем Господа, его следует отполировать, дабы отражение соответствовало отражаемому. Значит, смысл человеческого существования заключается в исполнении высшего долга, требующего постоянного совершенствования.

Согласно суфийской доктрине ордена Накшбандийя, самопознание человека заключается в достижении им достойных и похвальных человеческих качеств и освобождении от непристойных качеств, или же порицаемых нравов. По меткому выражению А. Мухаммадходжаева, «единственным способом очищения своего сердца суфии видят избавление себя от всех неодобряемых качеств и порицаемых нравов» [2, с. 191]. В подтверждение своего мнения исследователь приводит воззрения ряда известных представителей ордена Накшбандийя.

Так, согласно Бахауддину Накшбанду, «каждый преуспевающий должен прежде всего противодействовать своей душе и под руководством шейха превратить свой порицаемый нрав и неодобряемые качества в достойное поведение и одобряемые качества» [2, с. 193]. По словам одного из предводителей ордена Накшбандийя, Али Рамитани, вера – это «разрыв и соединение», т.е., возможность «высвободиться от неодобряемых качеств и нарядиться похвальным нравом» [2, с. 197]. По мнению другого видного представителя указанного ордена, Мухаммада Парса, путник «в результате действительного желания, старания, воспитания совершенного совершающего наставника и, обязательно, истечения Божьей благодати, устранит от себя неодобряемые качества, свойственные животному миру, и нарядится добрыми желанными качествами» [2, с. 202].

Этой важной мистической концепции придавал особое значение и Я'куб Чархи, излагая собственные воззрения в сочинениях по кругу относящихся к ей вопросов. Так, мыслитель считает основной целью мусульманского мистицизма соединение с истинным возлюбленным после разлучения с ним. Это, по словам Чархи, «достигается двумя вещами: устранением порицаемых и приобретением похвальных качеств (*изалат-и сифат-и замима ва иктисаб-и сифат-и хамида*). Эта мистико-этическая концепция называется также «освобождением и сиянием» (*ат-такалли ва-т-таджали*)» [1, с. 38 – 39]. Для подкрепления этой мысли мыслитель ссылается на один бейт «Маснави», а также приводит цитату по-арабски, без указания её автора, такого содержания, что божественное притяжение (*джазбат-и улухийат*) лучше богослужения всех людей и джиннов. Вслед за этим он говорит, что «для достижения божественных притяжений, а

также для превращения стремлений в притяжения необходимо устраниТЬ порицаемые и приобрести похвальные качества» [1, с. 53].

Мыслитель наставляет гностика стремиться к приобретению похвальных и к удалению порицаемых качеств; держать чистыми свои внешность и внутренность, оказывать добро малым и великим, с тем, чтобы его внутренность сподобилась его внешности; остерегаться грехов и придерживаться правильного пути [5, с. 61].

Я'куб Чархи в разделе «О достоинствах тайного поминания (радения)» трактата «Унсийа», комментируя изречение пророка Мухаммада об объединении ритуального очищения (вузу), говорит, что здесь подразумевается «достижение внешнего и внутреннего очищения от всех дурных качеств, таких как злоба, зависть, ненависть и враждебность, и любовь всего иного, кроме Бога. Сердце обретает покой любовью к Всевышнему. Очистившись от дурных качеств и нарядившись в добрые качества, сердце становится здоровым. От бедствий этого и того света невозможно уцелеть, кроме как со здоровым сердцем» [5, с. 86].

Я'куб Чархи излагает своё мнение относительно дурных качеств в основном в своем «Тафсире». Вот некоторые из них: неверие, скопость, зависть, клевета, злословие, осмейнение, хула, подшучивание, опровержение пророков и святых, ложь, уловка, высмеивание людей Истины, оплошность, дурные замыслы, прелюбодеяние, пьянство и торговля вином, пролитие крови невинного, употребление и принятие недозволенного, плутовство, непослушание родителям, разрыв родственных связей, утаивание обиды, ростовщичество.

Я'куб Чархи считает самым дурным качеством, вслед за неверием, скопость (*бахили*). По его мнению, после веры ничто не сравняется по благости с щедростью. Причина адских мук кроется в двух вещах: в непринятии веры и в скопости. Согласно хадису, скопой, каким бы набожным он ни был, не войдет в рай, и щедрый, каким бы развратником он ни был, не войдет в ад [5, с. 112]. Другим дурным качеством является клевета (*суханчи*). По словам мыслителя, клеветник ходит среди людей, сея семена раздора между ними. [5, с. 55] Верующий должен воздержаться от злословия (*бадгуи*), представив Бога присутствующим и видящим; покаяться в злословии на верующих, их осмейнии (*хаджэв кардан*) и хуле на них (*гийбат*).

Я'куб Чархи наставляет своего читателя покаяться в злословии и осмейнии мусульман и не сплетничать [4, с. 395]. Верующий должен избегать тех, кто уподобился праведникам и аскетам; став шейхом, употребляет запретное, недозволенное (*харам*) и не имеет никакой доли от истины, не запрещает своим ученикам употребление и принятие недозволенного [4, с. 418].

Человек не должен привыкать к плутовству (*кампаймайандаги*), т.е. брать больше, а отдать меньше. Плути при отмеривании для себя берут сполна, а отмеряя для других, сбавляют вес или меру. Для подобных людей уготовано специальное место в аду. Согласно тому, как это место изображает Я'куб Чархи, это долина в аду, куда стекает гной обитателей ада и в нем много змей и скорпионов и обитатели ада страшатся её.

Люди должны покаяться в пяти дурных поступках, чтобы не остаться без удела в ночь величия (*Лайлал ал-кадр*). Первый из этих поступков – пьянство и продажа вина (*шарабхари ва шарабфуруши*), второй – причинение обиды родителям (*азурдан-и мадар-у падар*); третий – разрыв родственных связей (*кат'-и ракхм*), несоблюдение прав родства, четвертый – утаивание обиды, питание ненависти (*кинагири*), пятый – ростовщичество (*судхури*) [4, с. 379].

Я'куб Чархи высказывает наряду с порицаемыми, дурными качествами также и о некоторых достойных, похвальных качествах, таких, как устойчивость, чистая пища,

добрый нрав, занятие дозволенными профессиями, беседа, наставление и ведение проповеди.

Согласно доктрине ордена Накшбандийа, мистик не достигнет цели, не будь его пища чистой. По словам Я'куба Чархи, некоторые говорят, что они стали морем и им ничто не вредит. Неправду говорят они. Да, действительно, они стали морем, но злополучным. Чархи подчеркивает, что верующие должны придавать больше значения пище, нежели дополнительным молитвам и посту. Богослужение состоит из десяти частей, девять из которых составляет поиск дозволенного (*халал*) [5, с. 99]. Чархи в «Тафсире» приводит рассказ о благочестии своего отца, воздержавшегося от питья воды из чаши, принадлежавшей сироте. Мыслитель подвергает резкой критике тех своих современников - улемов и шейхов, для которых важнее жирное мясо и многое имущество, без различия, дозволены они или не дозволены, нежели благочестие [4, с. 343].

Я'куб Чархи уделяет самоотчету (*мухасаба*) особое внимание, подчеркивая необходимость его постоянного практикования. По его словам, верующий должен самоотчитываться в этом мире и ежедневно после предвечерней молитвы и до вечерней молитвы заниматься самоотчётом о своем состоянии, поступках, времяпрепровождении. Уместно напомнить здесь о том, что данный вопрос находится в центре внимания мусульманского мистицизма и поныне. Так, современный шейх ордена Накшбандийа в Турции, О. Н. Топбаш, считает его важным средством духовного воспитания [4, с. 138, 141].

Таким образом, на основе вышеизложенного вырисовываются контуры этических взглядов Я'куба Чархи, разбросанных по сочинениям мыслителя и заключающихся в достижении основной цели мусульманского мистицизма, а именно: соединение с истинным возлюбленным после разлучения с ним, что возможно двумя путями: устраниением порицаемых и приобретением похвальных качеств. Этот взгляд мыслителя вполне соответствует концепции ордена Накшбандийа о самопознании и самосовершенствовании человека.

Список использованной литературы:

1. Игнатенко А. А. *Познать Непознаваемое (аль-Газали о рациональном познании трансцендентного)* // Средневековая арабская философия. Проблемы и решения. -М.: Восточная литература, 1998. С. 212 – 249.
2. Мавлоно Яъкуби Чархи и его трактат «Ноия» /Примечания и комментарии устода Халиуллоха Халили (на тадж. яз.). -Душанбе: Боргохи сухан, 2005. – 132 с.
3. Мир – Бог в Зеркале, или как возник Совершенный Человек // Человек и природа в духовной культуре Востока. /Отв. ред. Л. С. Васильев, редактор составитель Н. И. Фомина. -М.: Институт востоковедения РАН, 2004. С.17 – 47.
4. Мухаммадходжаев А. Накшбандизм и Ходжса Ахрор (на тадж. яз.). -Душанбе: Дониш, 2008. – 264 с.
5. Топбаш О. Н. Суфизм от имана к ихсану (на тадж. яз.) / Пер. с турецкого. -М.: САД, 2008. – 488 с.
6. Комментарий Я'куба Чархи / Подготовка практического текста, переложение и примечания С. Махмадулоха (на тадж.яз.). - Исломобод: Мактабаи илмияи Покистон, 2006.– 488 с.
7. Шамс, Мухаммад Джавод. Я'куб Чархи: жизнеописание, наследие. –Душанбе: Пайванд, 2009. -206 с.
8. Кошони, Абдуурраззок. Перевод трактата «Суфийская терминология». –Тегеран, Мавло, 1419. -161 с.

Reference Literature:

1. Ignatenko A.A. *To Cognize the Uncognisable (al-Gazali on Rational Cognition of the Transcedental)* // Mediaeval Arabic Philosophy. Problems and Solutions. -M.: Oriental Literature, 1998. -pp. 212-249.
2. Mavlono Yakubi Charkhi and his Treatise “**Noiya**”/Commentaries and Footnotes by **ustod Khalilullakh Khalili**. -Dushanbe: Palace of Artistic Word, 2005. -132pp.
3. *The World is God in Mirror or how Perfect Man Sprang up // Man and Nature in Spiritual Culture of the Orient* // Editor-in-charge L.S. Vassilyev, editor-compiler N.I. Fomina. -M.: The Institute of Oriental studies under RAS, 2004. -pp.17-47.
4. Mukhammadkhodjayev A. **Nakshbandism** and Khodja Akhror. -Dushanbe: Knowledge, 2008. -264 pp.
5. Topbash O.N. *Sufizm from Iman to Ikhsan. Translation from Turkic*. -M.: SAD, 2008. -488 pp.
6. *The Book about Yakubi Charkhi //Text preparation, transposition and commentaries by S.Makhmadullokh*. -Islamabad: School of Pakistani science, 2006. -488 pp.
7. Shams, Makhammad Dinovar. *Yakub Charkhi: Life Description and Heritage*. -Dushanbe: Union, 2009.-206 pp.
8. Koshoni, Abdurazok. *Translation of Sufiy Terminology*. -Tehran: Spiritual Preceptor, 1419 hijra. -161 pp.

10 00 00 ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГИЯ
10 00 00 ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
10 00 00 PHILOLOGICAL SCIENCES

10 01 03 ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ СТРАН ЗАРУБЕЖЬЯ

10 01 03 LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES

УДК 8Т1
ББК 83.3(О)3

**ВЕЖАГИҲОИ КОРБУРДИ
АНВОӢИ АВЗОНИ ФАЗАЛ ДАР
«ДЕВОН»- И БЕДИЛ**

Нуров Нуралий, и.и.ф., мудири кафедраи адабиёти классикии тоҷики Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи акад. Б.Гафуроҷ (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**ОСОБЕННОСТИ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
РАЗНОВИДНОСТЕЙ
РАЗМЕРОВ ГАЗЕЛИ В
«ДИВАНЕ» БЕДИЛЯ**

Нуров Нурали, к.ф.н., заведующий кафедрой таджикской классической литературы Худжандского государственного университета им. акад. Б.Гафурова (Таджикистан, Худжанд)

**THE PECULIARITIES
OF USAGE IN REGARD TO
GAZEL METRES VARIETIES IN
BEDIL`S «DIVAN»**

*Nurov Nurali, candidate of philological sciences, chief of the department of classic Tajik literature under Khujand State University named after acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: nurali74@mail.ru*

Ключевые слова: «Диван» Бедиля, газель, поэтические размеры, размер **комил**, структурная эволюция газели, древнеиндийский эпос «Махабхарата», литературные связи

Статья посвящена анализу особенностей использования поэтических размеров в «Диване» Бедиля. Подчеркивается, что, по сведениям большинства средневековых источников, в частности его ученика Хушгу, который жил в течение ряда лет в доме поэта, Бедиль, кроме арабского, персидского и родного индийского (бенгали), владел санскритом и знал наизусть древнеиндийский эпос «Махабхарата». На основе анализа газелей Бедиля, написанных метром комил, делается вывод о влиянии древнеиндийских поэтических форм на творчество поэта. Особое внимание уделяется поэтическим опытам Бедиля в использовании малоупотребительных в персидско-таджикской поэзии размеров, в том числе шестнадцатистопных комиля, мутадорика, мутакориба и раджаза.

Key words: Bedil's «divan», gazel, poetical metres, “Komil” metre, structural evolution of gazel, ancient Indian epos «Makhabharata», literary ties

The article dwells on the analysis in reference to the peculiarities of poetical metres usage in Bedil's «Divan». The author lays an emphasis upon the fact adduced in the majority of mediaeval sources that alongside with Arabic, Persian and Indian mother-tongue (Bengali) Bedil had a good command in Sanskrit and knew by heart the ancient Indian epos «Makhabharata»; the fact being mentioned also by Bedil's pupil Hushya who lived in the poet's house for a number of years. Proceeding from the analysis of Bedil's gazels written with komil metre, the author makes a conclusion about the influence of ancient Indian poetical forms upon the poet's creation. Special attention is paid to Bedil's poetical experiments in using scantily occurred metres in the Persian-Tajik poetry, here refer: sixteen-feet komil, mutadorik, mutakorib and radjaz.

Мирзо Абдулқодири Бедил дар таърихи адабиёти форсу точик дар шумори он шоироне қарор дорад, ки сурудаҳои аз назари сабку мӯҳтаво мавриди эътироф ва истиқболи ахли сухан қарор гирифта, ба унвони ибтикороти хунарӣ муаррифӣ шудааст. Ҳамин иқдом ба зуҳури ибтикор дар қаламрави шеър нуфузи шоистаи шоирро дар ин арса таъмин намудаанд. Дар баробари ин, «Девон»-и Абулмаонӣ низ дар силки девонҳои аз нигоҳи төъдод бонуфуз ба шумор меравад, ки шумораи ғазалиёти он бештар аз 2800 аداد муқаррар шудааст. Тазаккури фузунии шумори ашъори шоир пеш аз ҳама бад- он хотир аст, ки қасрати таркиби Девони шоир ба танаввуъ ва фузуни авзон ва буҳури корбурдӣ дар ғазалиёти Абулмаонӣ боис омадааст. Шумори абёти «Девон»-и Бедил бо назардошти қасоид, рубоиёт, мухаммасот маълум месозад, ки төъдоди умумии он аз панҷоҳ ҳазор байт убур мекунад ва Абулмаонӣ дар силки камтарин суханварони соҳибдевони адабиёти форсу точик қарор дорад, ки соҳиби чунин давовини ҳаҷим ҳастанд.

Таваҷҷӯҳ ба таъйин ва тақрири буҳур ва авзони «Девон»-и Бедил ҳанӯз дар айёми зиндагонии худи шоир оғоз ёфтааст. Дар тазкираи «Сафинаи Хушгӯ», ки таълифи он дар замони худи Бедил иттифоқ афтодааст, нахустин бор сухан аз ибтикори Абулмаонӣ дар танаввуи корбурди авзон рафта ва ҳатто муаллифи ин тазкира мӯътакид шудааст, ки «сивои нуздаҳ баҳри арӯз баҳри бистумро эҷод намуд ва дар он баҳр ғазалҳо саранҷом дод. Хушгӯ барои намуна ба ихтирои Бедил чаҳор байтро тазаккур дода, ки яке аз онҳо ин аст:

Чӣ бувад сару кори галатсабақон?

Дари илму амал ба фасона задан

Зи ғурури далоили бехабарӣ

ҳама тири ҳато ба нишона задан. (8, с. 125)

Аммо устод Бобобек Раҳимӣ бар ин назар аст, ки сурудаҳои мазкури Бедил аз 19 баҳри арӯз берун нестанд ва ин абёт дар баҳри мутадорики шонздаҳрӯкна гуфта шудаанд ва чунонки маълум аст, дар ин вазн пеш аз Бедил низ шоирон шеър гуфтаанд.(7, с. 66).

Оморшиносии авзони шеърии «Девон»-и Бедил ва масоили марбут ба равишҳои корбурдии буҳури муҳталиф аз ҷониби ҷанд тан аз муҳаққиқони ватаниву ҳориҷӣ мавриди пажӯҳиши қарор ёфтааст. Аз ҷумла, пажӯҳишигарони эронӣ Ҳабиб Ҷадидулисломии Қалъанав ва Насрини Шағоии Киштгар дар мақолае зери унвони «Мусикӣ берунии «Девон»-и Бедили Дехлавӣ» мушаҳҳасан ба ин мавзӯъ пардохта, муҳимтарин авзони корбурдии шоирро муқаррар намудаанд. Ба асоси ҳисоби ин муҳаққиқон дар Девони Бедили Дехлавӣ, ки аз 2859 ғазал иборат мебошад, 37 вазни

арўзӣ дар 11 баҳр мавриди истифода қарор гирифтаанд. Аз ин миён 28 вазн дар 2727 маврид газал бо аркони ҳаштой (мусамман), нӯҳ вазн дар 124 маврид газал бо руқнҳои шаштой(мусаддас) ва 1 вазн дар шаш маврид бо руқнҳои чаҳортой (мураббаъ) истифода шудаанд. Пуркорбурдтарин баҳри мавриди истифода дар «Девон»-и Бедил рамал ва пас аз он ҳазаҷ аст». (5, с. 68). Афзуданист, ки теъоди газалҳои Бедил дар баъзе нусахи хаттӣ ва ҳатто чопи он то ба 3087 расида, микдори умумии абёти он бештар аз 36 ҳазор байт муқаррар шудааст, ки ин амр яке аз девонҳои бузургҳаҷм аз лиҳози шумора дар адаби форсӣ будани онро событ месозад.

Қобили тазаккур аст, ки ин пажӯхишгарон дар қиёс бо даврони дигари адабиёти форсӣ ва ҳам сурудаҳои суханварони аҳди Бедил муқаррар намудаанд, ки “дар сабки ироқӣ корбурди авзони шеърӣ бисёр маҳдуд гардида, теъоди авзони мавриди истифода аз 260 вазни арӯзии форсӣ аз сӣ тачовуз намекунад. Дар идомаи таҳаввули шеър дар давраи темурӣ, мактаби вуқӯъ ва пас аз он сабки ҳиндӣ маҳдудияти корбурди чанд баҳр ва вазни авомписандона мешуд. Дар ин миён Бедил бо вучуди он ки аз буҳури номатбуъ истифода намекунад, vale танаввӯъ ва гуногуниро дар буҳур ва авзони марғуб дубора ба арсаи зуҳур ворид мекунад ва ин дар бурҷае аз замон иттифоқ меафтад, ки ин авзон мавриди бетаваҷҷӯҳии дигар шоирон қарор гирифта, дар ҳоли мансух шудан аст” (5, с. 69). Аз ин гузориш ҳувайдост, ки нуфузи корбурдии авзони шеърӣ дар “Девон”- и Бедил ба ҳаддест, ки ҳатто онро метавон бар пояи андешаҳои ин пажӯхишгарон баробар ба як давраи адабӣ шуморид.

Тавре тазаккур ёфт, дар «Девон»- и Бедил аз лиҳози касрати истифода баҳрои рамал ва ҳазаҷ пуркорбурдтарин ба шумор мераванд ва маҷмӯан 11 баҳри мавриди истифодаи шоир аз инҳо иборатанд: баъд аз рамалу ҳазаҷ, музореъ, мұchtас, раҷаз, комил, мутақориб, хафиф, мұnsареҳ, мұktазаб, сареъ.

Бар ин асос, ки баҳси муфассал ва мудаққиқонаи авзони арӯзии “Девон”-и Бедил дар мақолаи донишварони мазкур ва ҳамзамон нигоштае аз олимни дигари эронӣ Аҳмади Зокирӣ зери унвони «Мусиқии шеъри Бедили Деҳлавӣ» ҷараён дорад, ин чо аз такори матолиб иҷтиnob мешавад ва саъӣ бар он ҳоҳад рафт, ки бештар бар мавриди наҳваи корбурдии баҳри комил ва буҳури мутадорик, мутақориб ва раҷази шонздаҳрукна дар «Девон»- и Бедил ва ибтикороти ў дар таҳаввули сохтории газал бар мабнои истифодаи ин баҳрои камтаҷрибашуда дар шеъри форсӣ изҳори назар шавад. Ба иттилои устод Бобобек Раҳимов илова бар 56 газали мазкур Мирзо Бедил 2 мухаммас низ дар ин баҳр, 24 газалу як қитъа дар баҳри мутақориби шонздаҳрукна, ҷаҳор газал дар баҳри мутадорики шонздаҳрукна ва як газал дар баҳри раҷази мусаммани муррафали матвӣ сурудааст (8, с. 66).

Ҳарчанд бар асоси муур ба анвоғи авзони шеърӣ дар «Девон»-и Бедил шогирдаш Ҳушгӯ ўро муҳтареи баҳри бистум дар арӯз донистааст, аммо устод Бобобек Раҳимӣ ин ибтикори шоирро ихтироъ унвон намекунад, балки ўро ҳамчун шоире мешиносад, ки дар баҳрои ғайраматбуъ маҳорати баланде аз худ нишон додааст. Ба андешаи мо яке аз ин баҳроҳо ҳамин баҳри комил аст, ки аслан дар шеъри форсӣ камтар маъруфият дорад, аммо Бедил дар корбурди анвои он мақоми шоёни ҳунарии хешро ба намоиш гузаштааст. Таҷрибаҳои Бедил дар авзони шонздаҳрукни баҳроҳои маъруфи мутақориб, мутадорик ва раҷаз низ ба иллати ба нудрат дучор шуданашон дар қаламрави адабиёти форсу тоҷик метавонанд ибтикороти Абулмаъониро дар ин самт бозгӯй кунад. Маҳз, зимни мутолиаи ҳамин навъ газалиёти шоир мо беҳтарин иқдомот ва маҳорати суханварии ўро ба мушоҳида мегирем , то бар ин назар бирасем, ки ҳарчанд муҳтареъ нест, аммо корномаҳое дар

сурат ва сирати ғазали форсӣ бар мабнои танаввуи истифодаи авзони шеърӣ дар девонаш ба зухур расонидааст, ки албатта қобили мулоҳиза ва баррасӣ мебошанд.

Баҳри комил аслан хоси шеъри арабӣ буда, дар адабиёти форсӣ ба то замони Бедил камтар истифода шудааст. Мирзо Бедил аз ҷумлаи шоироне маҳсуб мешавад, ки ҳунари ҳаллоқии хешро дар сурудани шеъри форсӣ бар пояи ин баҳри камозмуд таҷриба кардааст. Ҳанӯз тазкиранависони аҳди Бедил ин таҷрибаҳои ҳунарии ӯро дар баҳри комил эътироф намудаву мақоми хосашро дар корбурди ба таъбири эшон «бухури қалилуистеъмол» тазаккур додаанд. Мир Гуломалихони Озоди Балгиромӣ дар «Ҳизонаи омира» навиштааст: «Дар бухури қалилуистеъмол ғазалҳо ба қудрат мегӯяд, хусусан баҳри комил. Дар ин баҳр мегӯяд:

Мани сангид чи асар барам, зи ҳузури зикри давоми ӯ,

Чу нигин нашиуд фурӯ равам, ба худ аз ҳичолати номи ӯ (7, с. 152)

Дар тазкирай дигари худ «Маосир-ул-киром» низ ҳамин муаллиф дигарбора ба мақоми Бедил дар корбурди авзони муҳталифи баҳри комил таъкид фармуда менависад: «Ва Мирзоро баҳри комил марғуб афтода ва дар ин баҳр шиное карда. (7, с. 133)

Бар асоси таҳқиқоти анҷомёфта дар заминай арӯзи форсӣ таҷриба дар баҳри комил ба нудрат дар гузаштаи адаби форсӣ ба муҳоҳида мерасад. Муаллифи «Фарҳанги корбурдии авзони шеъри форсӣ» барои баҳри комили мусаммани солим намунаэро аз Ҳотифи Исфаҳонӣ, муламмаъеро аз Абдураҳмони Ҷомӣ ва байтеро аз «Рисола»-и арӯзи Бобур дар ин баҳр тазаккур додааст, ки матлаъи ғазали Ҳотиф гунаи зайлро дорад:

Ба ҳарими хилвати худ шабе, чӣ шавад нуҳуфта бихониям,

Ба канори ман бинишиниву ба канори худ бинишониям (6, с. 156-157).

Ҳамчунин як намунаи дигар ба унвони мисол оварда, ки он аслан матлаъи ғазали Бедили Дехлавӣ аст ва мутаассифона ниғорандай ин фарҳанг онро бо истинод аз китобе ба унвони «Шаҷарат ул-арӯз мaa равзат ул-қавоғӣ» аз Сайд Музаффаралии Асир (чопи сангӣ, нашри матбааи Нувал қишиур ба соли 1915) ба номи Бедили Шерозӣ зикр намуда, ки албатта ғалат аст. Ин байт таҳти шумораи 203 дар нусхаи устод Ҳалилӯлоҳи Ҳалилӣ ҳамчун матлаъи ғазали Бедили Дехлавӣ омадааст:

Ситам аст агар ҳавасат қашад, ки ба сайри сарву суман баро,

Ту зи гунча кам надамидаӣ, дари дил қушиба ба ҷаман баро. (6, с. 45)

Аммо Озоди Балгиромӣ дар «Маосир -ул киром» як намунаи дигарро бо такя бар рисолаи Арӯзи Мир Атоуллоҳи Соиб аз Салмони Совачӣ тазаккур дода ва бо ишорат ба кам будани таҷрибаи ин баҳри адаби пешини форсӣ навиштааст: «Мир Атоуллоҳи Соиб муаллифи «Рисолаи арӯз» гӯяд: «Баъзе мутаҳхирини шуарои Аҷам бар комили мусаммани шеър гуфтаанд, ки холӣ аз узубате нест. Чунончи, Ҳоча Камолиддин Салмони Совачӣ фармояд:

Ба санавбари қади дилкаши, агар эй сабо гузар қунӣ,

Ба ҳавои ҷони ҳазини ман дили ҳастаро ҳабар қунӣ.

Баъдан як байт аз Бедилро ҳам ба унвони намуна аз ин таҷрибаҳои ҳунарии ӯ нақл намудааст:

«Ва аз матолеи Мирзо Бедил аст:

Ту карими мутлақу мани ғадо, чӣ қунӣ ҷуз ин ки нахониям,

Дари дигаре бинамо, ки ман ба қуҷо равам, ҷу бирониям (7, с. 134).

Тибқи ҳисоби пажӯҳишгарон вазни ашъори шоир Бедил маҷмӯан ҳунари шоирӣ хешро барои корбурди ин баҳр дар 60 ғазал таҷассум намудааст, ки 54 маврид дар баҳри комили мусаммани солим ва 6 маротиба дар баҳри комили мусаммани матвул мебошад. Устод Бобобек Раҳимӣ бошад төъдоди онҳоро 56 ғазалу 2 мухаммас бар

асоси нусхай нашри кобулии «Девон»- и Бедил муқаррар намудааст. Ба ҳар оин, мавҷудияти ҳудуди 60 газал дар ин баҳр бар таҷрибаҳои муваффақонаи хунарии шоир ва ҳамзамон ба қасби нуфузи чунин бухур ва авзони ба таъбири ҳуди шоир номатбӯй таъкид дорад.

Барои намуна ба ду байт аз ду газали Бедил муурӯр мешавад:

Дар оташи шиқ то насӯзӣ, назар ба доги вафо надӯзӣ

Ки аз ҷароғи ҳавасфурӯзӣ, танур афсурданон нағираҷ.

Байти мазкур баргирифта аз газалест, ки дар баҳри комили мусаммани солим суруда шуда ва он ба ғунаи зайл тақтев мегардад: ««мутафоилот, мутафоилот, мутафоилот, мутафоилотон».

Чи қадҳудоист эй ситамкаш, ҷунун қун аз дарди сар бурун о,

Ту шавқи озоди бегуборӣ, зи қулфати бому дар бурун о.

Газали мазкур, ки ҷумлаи 6 газалест, ки Абулмаъонӣ дар баҳри комили мусаммани матвул мавриди истифода қарор додааст ва зиҳофоти он ба таври зайл аст: «мутафоилот, мутафоилот, мутафоилот, мутафоилотон».

Устод Салоҳуддини Салҷуқӣ мӯътакид аст, ки «бо ин ки Мавлоно ва боз Бедил кӯшидаанд, ки баҳрҳо ва вазнҳои ҷадид ва номатбӯй (ба истилоҳи Бедил) ки дар шеър ҳаракати ҷадиди зинда ва дар мусиқӣ низ обу тоби тоза биёваранд, ба рӯи кор биёваранд, вале чун мутаассифона боли мусиқии он шикаста буд ва то қунун шикаста аст, ин шеър натавонист ба як бол парвози шоёне биқунад (9, с. 77).

Шояд ғунае номатбӯй дар соҳтори газалҳои мазкур ба мушоҳида расад, аммо дар ин навъ газалҳо ба таъбири устод Салоҳуддин Салҷуқӣ Бедил навъе мусиқият ва ба танину оҳангнокӣ ва риояи қоғия дар руқнҳои доҳилии мисраҳоро бо шеваи маъруфи Мавлоно риоят кардааст. Масалан:

Ба кеши озодагӣ наишояд, ки фикри лаззат уқда зояд,

Раҳи нафас печу ҳам надорад, чу най зи банди шакар бурун о.

Дар мисрай аввал «нашояд» ва «зояд» бо шеваи риояи мусиқият ва оҳангнокӣ, ки бештар ҳоси газалҳои Мавлоност, ба ҳам қоғия шудаанд, аммо таҷаддуде, ки дар газали Бедил эҳсос мешавад, корбурди ҳамин таҷриба дар баҳрҳои ноозмуда ва душвори шеъри форсӣ маҳсуб мегардад.

Таҷрибаҳои Бедилро дар ин баҳри комил, бешак метавон навъе аз ибтикороти вай дар таҳаввули соҳтории газал унвон кард, зеро онҳо танҳо маҳдуд ба ҳуди корномаҳои хунариаш дар ин баҳри камистифода нестанд, балки то ба андозае ба огоҳӣ ва омӯзажои вай аз шеъри қадимаи ҳиндии ведоӣ ва санскрит низ ишорат мекунанд. Ба навиштаи Абулқосими Исмоилипур ҳамаи сурудаҳои ригведо мавзун аст. Ин сурудаҳо ҳар як ба таври мутавассит дорои даҳ банд аст. Ҳар банд ҷаҳор мисроъ дорад, аммо ғоҳе се ва ғоҳ панҷ мисроъи аст... Дар ашъори ведоӣ ҳудуди 15 вазн метавон ёфт, аммо роҷҷатарин вазнҳои ведоӣ 3 тоанд» (4, с.20).

Қадимтарин намунаҳои осори манзуми адабиёти санскрит дар сурати «Упанишадҳо» ва ҳамосаи «Маҳабҳарата» боқӣ мондаанд, ки, ба таъкиди бархе тазкиранависон ва муҳаққиқон, Мирзо Бедил аз ин осор огоҳии фаровон дошта ва ҳатто ҳамосаи «Маҳабҳарата»-ро азбар медониста. Аз муҳимтарин омили дастёбии Бедил ба ҷунун осори қадима пайванди хонаводагиаш ба мардумони ҳиндутабор аст ва аз рӯи таҳқиқоти анҷомдодаи устод Бобобек Раҳимӣ далоиле ҳам мавҷуданд, ки забони модарии вай аслан ҳиндӣ ба қидаи бархе пажӯҳишгарон ҳатто бандголӣ будааст (7, с. 212). Ҳиндудан забони модарии шоир пеш аз ҳама ваҷҳи огоҳии ӯро ба шеъри қадимаи ҳиндӣ тасдиқ мекунад ва аз сӯи дигар, пажӯҳишгари ағонӣ Нурулҳасани Ансорӣ дар мақолаи хеш «Бедил ва ҳиндшиносӣ» бо такя бар иттилои

Хушгӯ дар «Сафина» роچеъ ба фарогириаш аз осори қадимаи ин мардум чунин навиштааст: «Мирзо Абдулқодири Бедил, ки бидуни тардид аз ҷомеътарин ва баарзтарин шахсиятҳои адабиёти дарӣ маҳсуб мешавад, низ тибқи суннати пешиниёни худ ба ҳиндшиносӣ алоқаи самимӣ дошт. Бино ба гуфтаи Биндробандоси Хушгӯ, Бедил асотири ҳиндиро ба дикқат мутолаа карда ва тамом қиссаи «Маҳабҳарата»-ро ба ёд дошт ва дар мусиқӣ маҳорати комил ба даст оварда ва забони ҳиндиро ба хубӣ фаро гирифта буд (10, с. 103). Тайъиди ин назар аз ҷониби Хушгӯ, ки дар баробари шогирди Бедил будан бештари воқеоти зиндагонии ўро шоҳид аст ва муддате ҳам дар манзили шоир иқомат дошта, метавонад далели мӯътамаде дар тасаллuti вай ба забони ҳиндӣ ва азбар намудани ҳамосаи «Маҳабҳарата» бошад ва ин дониш ва омӯзаҳои шоир дар қаламрави шеъри вай ҳаргиз бетаъсири намондаанд. Ҳатто ба навиштаи Бобобек Раҳимӣ Бедил дар маснавии «Муҳити аъзам» ҷандин вожагоне амсоли «пон», (барги як навъ дараҳт), «бира» (як навъи дараҳт), «чуна» (оҳак), «агол»(оби даҳон) ва гайра дучор меояд, ки баргирифта аз забони ҳиндӣ мебошанд (8, с. 215). Фузун бар ин, таъсири фарҳангту фалсафай ҳиндӣ низ дар сурудаҳои Бедил фаровон ба мушоҳида мерасад, ки ин амр ҳам ба огоҳии шоир аз забону фарҳангӣ қадимаи ин сарзамин таъкид дорад. Пас, бо таваҷҷӯҳ бад-ин дараҷаи тасаллuti Бедил бар фарҳангу забон ва адабиёти қадимаи ҳиндувон, таъсири он, хоса азбар донистани маҳабҳаратаро наметавон дар таҳаввулоти соҳторӣ ва равишу қаволиби вожасозиву вожагузинӣ дар таркиби газалҳои Абулмаъюнӣ нодида гирифт.

Абулқосими Исмоилипур дар идомаи баррасиҳояш дар мавриди шеъри қадимаи санскритии ҳиндӣ меафзояд, ки баҳши бузурге аз навиштаҳои манзуми ҳиндӣ ба забони санскрит бозмондааст. Аз миёни онҳо баҳше аз Упонишадҳо ва ҳамосаи бузури ҳиндӣ “Маҳабҳарата”-ро метавон зикр кард (4, с. 31). Бо таваҷҷӯҳ бар ин нукта, ки Бедил аз шеъри қадимаи ҳиндӣ ва аз он ҷумла ҳамосаи маҳабҳарата огоҳии комил доштааст, таҳмин намудан имкон дорад, ки дар такмил ва соҳторшикании ўро дар қолибҳои маъмулии ғазал ва таваҷҷӯҳ ба баҳри комил таъсири ин бардоштҳои ўро низ наметавон сарфи назар намуд. Зоро миёни соҳтори шеъри қадимаи ҳиндии санскрит, аз ҷумла авзони ҳичоии ин навъи шеър ва қолиби мазкури баҳри комил аз ҷанд ҷиҳат шабоҳатҳо ошкор мешавад. Аз таҳқики анҷомдодаи Исмоилипур равshan мешавад, ки ҳар мисраи шеъри қадимаи ҳиндӣ ба чаҳор пояи чаҳор ҳичой тақсим мешавад ва зимни ин баҳш кардан дармеёбем, ки дувумин ва чаҳорумин поя аз назари камият, яъне төъдоди ҳичоҳо аҳамият доранд. Чаҳорумин поя лузуман сурати ҳичои кутоҳе (V-V-V) аст, дар ҳоле, ки пояи дувум метавонад ба чаҳор гуна мутафовут дарояд (32-33). Ин баррасӣ аз назари аввал ошкор месозад, ки шеъри қадимаи ҳиндӣ низ ба руқнҳо аз рӯи ҳичо тақсим ё ба истилоҳи арӯз тақтев мешавад, ки онро ин муҳаққиқ поя унвон карда, худи мағҳуми ҳичоҳои кутоҳ ва дарозро дар якҷоягӣ зери мағҳуми «муро»- тазаккур додааст. Аҳамияти ҳамоҳангии пояҳои дувум ва чаҳорум навъе қофиянокии шеъри арӯзиро ба хотир меоварад, ки маҳз ҳамин вижагиро дар сурудаҳои дар баҳри комил иншонамудаи Бедил метавон ба мушоҳида гирифт, ки намунааш дар поёни ин баҳс ҳоҳад рафт. Ҷолиб боз ҳам он аст, ки шумораҳои ҳичоҳои пояҳои шеъри ҳиндӣ низ ба бархе аз авзони арӯз баробар, яъне чаҳортой ба назар мерасанд. Ҳарчанд муҳимтарин вазнҳои баҳри комил панҷҳичой ҳастанд, аммо мавҷудияти авзони дорои аркони чаҳорҳичой низ дар онҳо истисно нест, ки намунааш баҳри комили мусаддаси музмар, мусаддаси мавқӯъ аст ва ин навъи вазн дар дигар баҳрҳои арӯзи аҷам ба мушоҳида мерасад.

Мутобиқ ба төйдоди ҳиҷоҳои дароз ва кутоҳ гоҳо дар инвоъи шеъри қадимаи ҳиндӣ дар як мисраъ то 30 ҳиҷо метавонад чой бигирад, ки аз он 14 ҳиҷои дар пояи аввал ва 16 дар пояи дувум қарор мегиранд. Аммо тибқи ҳисоби анҷомдодаи Исмоилипур дар бештари маврид ҳар мисраъ дар шеъри қадимаи ҳиндӣ аз 21 ҳиҷо иборат мебошад, ки аслан ғазалҳои бар баҳри комил сурудаи Бедил ҳам наздик ба ин микдор ҳиҷоҳоро фарогиранд. Муҳаққики дигари эронӣ Ҳусайнӣ Мударрис зимни баршумории ҳиҷоҳо дар баҳри комил муқаррар намудааст, ки дар баҳри комили мусаммани солим ҳар мисраъ аз 20 ҳиҷо иборат буда, аз ҷумлаи онҳо 8 то дароз ва 12 то кутоҳ мебошанд. (6, с. 156). Аз ин рӯ, ҷолиб аст, ки аз диди соҳторшиносӣ Бедил зимни истифода дар ин баҳр навъе таҷрибаҳои ҳунариеро бар асоси огоҳӣ аз шеъри қадимаи ҳиндӣ ба намоиш мегузорад, ки дар адабиёти форсии мо воқеан камназир ё ҳатто мешавад гуфт, ки бебадил ҳастанд. Тавре таъкид шуд, агар дар байти фавқуззикр муқаффо омадани таркибҳои як мисраъ ба мушоҳида расад, дар байти зер, ки дар баҳри мутадорики шонздаҳруқна ин шигарди ҳунарӣ ба сурати ҳамқоғия шудани таркибҳои мисраи аввал ва таркиби ҷароҳум байт мұчассам мегардад:

Майи ҷоми қаноат агар бичашиӣ, аламе зи ҷунуни ҳавас накашиӣ,

Чӯй кам аст уручи димоги ғано, ки ҳумори таваққуи кас накашиӣ.

Агар ин байтро мо аз назари баррасии вижагии қоғиянокии он тақсим кунем, сурати дигаре аз он ҳосил мешавад, ки бо таваҷҷӯҳ ба соҳтораш зоҳирان қолиби рубоӣ ё дубайтиро ба хотир меоварад:

Майи ҷоми қаноат агар бичашиӣ,

Аламе зи ҷунуни ҳавас накашиӣ,

Чӯй кам аст уручи димоги ғано,

ки ҳумори таваққуи кас накашиӣ.

Ҳарчанд аз назари авзон фарқияте мавҷуд аст, аммо зоҳиран иқдоми ҳунарии Бедил барояш имкон дода, ки дар канори таъмини мусиқияти ҷаззоб дар ин баҳри муракқаб ва камтаҷрибашуда як навъ ибтикоре дар заминаи оmezāҳои навъии шеър ба зуҳур расонад ва соҳтори андаруни байтро ба рубоӣ ва ё дубайтий наздик кунад. Ин равиши ҳоси Бедил аст, ки дар заминаи корбурди баҳри мазкур эҷод шудааст ва ҳамон равиши тақтеъи шеъри қадимаи санскриктро дар таносуби поҳои дувум ва ҷаҳорум ба хотир меоварад. Ин таҷриба дар Мавлоно бар асоси дигар буҳур ба мушоҳида мерасад, аммо онҳо наметавонад аз диди соҳторӣ ба таҷрибаи Бедил шабоҳат дошта бошад, зеро ин нахваи ҷолиби сабкӣ танҳо дар заминаи корбурди баҳри комил метавонад мұчассам шавад, ки дар он дарозии зиҳофот ва маҷмӯан мисраъ ин шаклро эҷод намудааст. Масалан ҳамин қолиб дар Девони Мавлоно дар баҳри раҷази мусаммани матвии муррафали музол ба мушоҳида мерасад:

Ёри ман аст ў ба ҷи нағзиӣ,

Хоҷа агарҷӣ ҳама магзиӣ.

Ҷун гузарӣ бар сари кӯяши,

Пой нақӯ неҳ қи налагзиӣ

Аммо сурудаи Мавлоно бештар ба чакомаҳои мардумӣ ва ашъори ҳиҷоӣ аз назари шакл қаробат пайдо мекунад, вале тавре тазаккур ёфт, дар сурудаҳои Бедил ин тавозун ва оҳангнокӣ ва ҳамзамон таводуми мисраъот дар вакти шикастани онҳо ва риояи қоғиябандӣ абётиро ба рубоӣ ё дубайтий наздик месозад. Қайди як нукта низ мухим аст, ки ин вижагии соҳтории газал, ки навъе байтро ба рубоӣ дар вакти шикастани мисроъ шабеҳ мекунад, танҳо дар ҳусни матлаъи газал иттифоқ меафтад, ҷун қоғия дар байти мазкур тақрор шуда, ҷузъи шикастай савум, яъне қисмати аввали мисраи дувум дар ин ҳол озод шуда, ин монандиро тақвият мебахшад. Дар

абёти дигар бошад ин ибтикор дар ғазал навъе сурати дигаргунан мегирад. Масалан, дар байти мақтаи газали мавриди назари Бедил бошад, се ҷузъи аввали байт бо ҳамдигар қофияи дарунӣ пайдо мекунанд ва ҷузъи чорум ба қофияи умумии ғазал пайванд мегирад ва ин ҷо низ ҳамон сурати шаклии рубой ва ё дубайтӣ ба ҷилва меояд, вале қофиябандӣ мутобиқат надорад:

*Агарат зи мавоизи Бедили мо, араќе шавад оби ҷабини ҳаё,
Ба ду дам нафасе, ки дамонда ҳаво сари фитна чу оташи хас накашӣ.*

Дар ин байт ба назар мерасад, ки вожагони «мо», «ҳаё» ва «ҳаво» дар се ҷузъи байт ба ҳамдигар қофия шуда омадаанд ва ҷузъи охири байт бо риояи қонунмандии нигориши ғазал ба қофияи умумии он марбут гардидааст.

Аз маҳсусиятҳои соҳтории дигари ин навъ ашъори дар буҳур сурудаи Бедил тавозуни мисраъот аст, ки бо он ҳама тадовум ба ду баҳши баробар метавонон онҳоро қисмат намуд, онҷунонки дар намунаҳои болой ҳам зимни шикастани он ин маҳсусият рӯшан гардид. Аммо нуктаи ҷолиб он аст, ки гоҳо дар сурати иваз кардани ҷои ҳар ду қисмати мисраъ ба вазну оҳанг ва мантиқи қаломи Бедил ҳалал намерасад. Барои намуна ба ин байт муур мекунем:

*Дили орамида ба хун макаши, зи фусуни рангу ҳавои гул,
Ситам аст гунчаи ин чаман мижса во қунад ба садои гул (8,с. 908).*

Дар сурати ба шакли зайл иваз намудани ҷои қисматҳои мисраи аввал вазни он тағир намеёбад:

Зи фусуни рангу ҳавои гул дили орамида ба хун макаш... Ҳатто мисраи дувум ҳам дар сурати ба чунин шакл баргардонидани он ҳамин вижагиро метавонад ба ҳуд касб намояд. Ҳарчанд ин ҳусусият на дар ҳамаи мисраот ба ҷашм мерасад, вале ҳамоно дар идомаи ғазал низ дар ҷандин мавриди онро метавон ба мушоҳида гирифт. Тазаккури ду байти дигар қобили таваҷҷӯҳ аст:

*Ба фурӯги шамъи сад анҷуман саҳарест моили ин чаман,
Чу гилем аз бару дӯши ман бикашад соя зи пои гул.
Чаманест олами кибриё барӣ аз қудурати мосиво,
Нашавад тиҳӯ ба ғумони мо зи ҳуҷуми ранги ту ҷои гул.*

Ин маҳсусиятро дар намунаҳое аз баҳри мутақориби шонздаҳруқна низ метавон ба мушоҳида гирифт:

*Тараб дар ин бод мөхиромад зи сози фурсат пайдо бар лаб,
Зи нарғис акнун мабои гоғил, ки най гирифтаст ҷом бар лаб.*

Дар сурати иваз кардани ду баҳши баробари мисраи аввал, ки тавозун ва оҳангнокии баробари аҷзои сатрро таъмин намудааст, на танҳо вазни шеър, балки маъни он ҳатто ҳалал намеёбад.

Таваҷҷӯҳ бар ин падидаҳои ҳунарӣ ва ибтикороти Бедил дар қолиби ғазал моро ба назари дигаре ҳам мерасонад, ки заминаҳои пайдоиши шеъри навро дар ҳамин навъ ғазалҳои Абулмаъонӣ ҷустуҷӯ намоем. Дар назари аввал, таҷаддуди Бедил дар қолиби ғазал дар баҳри комил ва ибтикороти вай дар заминаи соҳтори ин навъ шеър ҳарчанд шабоҳатҳои зоҳириро дар таркиби як байти ў бо жанри рубой ё дубайтӣ ҷӯд мекунад, аммо канори ҳамдигар гузоштани ин мисрои шикаста аз сӯи дигар як банде аз шеъри чаҳорпораро метавонад ба вучуд оварад. Дар намунаи аввал, агар бо такя бар риояти қонунмандии қофиясозӣ монро ба дубайтӣ ва ё рубой монанд қунем, аммо оҳангу вазни он боз ҳам шеъри чаҳорпораро таҷассум карда метавонад. Фузун бар ин дар намунаи дувум, ки абёти аз ин қабил дар “Девон” -и Бедил фаровон ба кор рафтааст, навъи дигари чаҳорпораро ба хотир меоварад, ки дар онҳо се мисраи аввал қофия шуда, мисраи чаҳорум озод аст. Нуктаи дигар, ки моро ба ҷустор

дар заминаҳои шеъри нав дар ин навъ ибтикороти Бедил мекашонад, худи тачриба дар баҳри комил аст, ки навъе дароз шудани мисроъ дар он ба тавсса бахшидани имконоти газал ва аз сӯи дигар шояд аз ғунҷоиши дигар бухур берун рафтани таҷассуми тафаккур ва андешаи шоир маҳсуб меёбад. Чун маъниофарӣ ва мазмунсозӣ, ки хостори курбонии лафз бар маънист, дар шеъри сабки ҳиндӣ, бавижанашъори Бедил ба унвони муҳимтарин маҳсусият табдил ёфтааст, тақозои тачрибаҳои бештар дар шеъри суннатӣ мекунад, шояд Бедил барои истифода аз табаҳхури ин навъ бухур ва авзон дар маъниофарӣ ба тачриба дар ин баҳр иқдом намуд ва дар заминаи имкониятҳои он дар сурати дароз шудани мисраъҳо, баҳусус дар вазнҳои шонздаҳруқнӣ бештар дар ғунҷоиши маонии тасаллут пайдо кард. Тавре тазаккур ёфт, дар «Девон»- и Бедил 56 газал дар баҳри комил, 24 газал дар баҳри мутақориби шонздаҳруқнӣ, чор газал дар баҳри мутадорики шонздаҳруқнӣ ва ҳамагӣ як газал баҳри раҷази мураффали матвӣ ба қалам омадааст. Агарҷӣ намунаҳои инвогъи авзони фавқуззикр дар мавориди мухталиф тазаккур ёфтаанд, ба ҳайси намунаи дигари тачрибаҳои ҳунарии Бедил дар ин раҳгузор барои идомаи мабоҳиси марбут ба ин мавзӯй овардани байти матлаи ягона газали дар ин вазни баҳри раҷаз сурудаи шоир аз аҳамият ҳолӣ нест:

Дурии базмат дар ғаму шодӣ агар қунаҷ ин май қисмати ҷомам,

Субҳ наҳандад бар руҳи рӯзам, шамъ нағиряд бар сари шомам.

Ин тачрибаҳои ҳунарии шоир дар баҳрҳои мазкур ва таҷаддуди ҳунарий дар соҳторшиносии матлаи газал, ки бар он ишорат шуд, ҳарчанд аввалан ба ғунҷоиши маънии фаровон дар қолиби газалро таҷассум намояд, аз сӯи дигар таваҷҷуҳӣ шоирро дар роҳи ибтикор дар истифодаи имконоти бештари мазмунсозӣ дар маҳдудаҳои шеъри суннатӣ тафсир мекунад. Аз сӯи дигар, мутолеаи ин навъ газалҳои шоир рӯҳияи як нафар суханвари мубтакирро ифода мекунад, ки хостори таҷаддуди бештар аз ин аст ва оҳангӯ ҳолоти газалҳои ин баҳш аз зуҳури навъе таркиш ё инфиҷор дар қолиби шеъри суннатӣ паём мерасонанд. Зимни ҳондани ҳар газале аз ин баҳр дар «Девон»-и Бедил ҳамин ҳисс вучуди инсонро фаро мегирад, ки Мавлоно ҳанӯз дар айёми ҳеш онро дар шеър инсичом баҳшида буд:

Эй шаҳи султони азал, растам аз ин байту газал,

Муфтаилун, муфтаилун, муфаилун қуашт маро.

Бедил ҳам чун Мавлоно шоире озодаандеш ва ворастае буд, ки ҳамин рӯҳи инхисорнопазираш ӯро дунболи анҷоми чунин таҷоруб мекашонид ва аз сӯи дигар нигориши «Никот» ва ҳатто «Чаҳор унсур» барин намунаҳои барҷастаи осори насрӣ низ моро бар ин назар мувоҷеҳ мекунад, ки дар баробари озмудани ҳунари ҳеш дар таълифи осори мухталифи мансур ногуфтаҳояшро, ки аз доираи қаломи манзур берун мондаанд, дар қолиби наср ғунҷоиш низ дихад. Насри Бедил аслан худ навъе шеър аст ва ҳамон матлаби ҷой намудани маънии андак дар лафзи фаровони маснуъ дар насли шоир барҷаста зуҳур кардааст.

Маҳз, ҳамин тачрибаҳои ҳунарии Бедил дар газал буд, ки пеш аз ҳама дар мароҳили баъдӣ дар заминаи мактаби пайравони ӯ ҳисси аҷзи шоиронро дар идомаи ин роҳи сангин ба вучуд овард. Ҳарчанд ҷараёне ба истилоҳ бозгашти адабӣ дар Ирон ба миён омад, ба унвони ибтикор дар рӯҷӯй ба сабки қудамо, аммо бо ин ҳама ин суханварон натавонистанд аз таъсири Бедил раҳо бишаванд ва ҳамоно дар партави асари тафаккур ва ҳунари шоирини ӯ бокӣ монданд. Аммо агар амиқан бар появу мояи ин ҷараёни биандешам, ҳамон аҷзи шоирон дар пешорӯи ин қудрати ҳунарий ва тачрибаҳои нодири ӯ буд, ки суханваронро ба сӯи дигар қашонид ва ҳатто ин бозгаштанҳо дар шеъри форсии Фарорудон, ҷойгоҳи таҳаввули густардаи мактаби

пайравони Бедил низ табаҳхур касб намуд. Моварои ин бозгаштанҳо боз ҳам ҳамон тавфиқ наёфтани гурӯҳе аз шоирон дар истиқболи шеъри Бедил буд. Агар инсофан бигӯем, ононки ин роҳи ручӯъ ба гузаштаи адабиёти форсиро чӣ дар Эрон ва чӣ дар Фарорудон авлавият баҳшиданд, аслан тавфиқ касб накарданд, баръакс нуфузи эшон дар адабиёти форсии ин даврон бо ҳамон сурудаҳое побарҷо монд, ки дар истиқбол аз Бедил ба қалам оварданд. Намунаҳои ашъори Парии Ҳисорӣ, Мирзо Содики Муншӣ ва амсоли ин худ бозгӯи ҳақиқати ин амр аст, ки аз ҷумлаи пайравони бозгашт дар ҳавзаи Фарорудон буданд.

Аз назари қонуниятҳои фалсафӣ ҳама чиз ва ҳолату воқеот дар пешрафт ва таҳаввул қарор дорад ва шеъри форсӣ ҳам бо он нуфузи комили қасбнамуда дар қаламрави рӯзгори Бедил наметавонист дубора бозпас баргардад ва ҳамин омили муҳим боис шуд, ки дар остонаи асри бистум иқдоми таваҷҷӯҳ ба соҳторшиканӣ дар шеър аз ҷониби устод Лоҳутӣ ва Нимо Юшиҷ пеш гузошта шавад ва ин таҷаддуд иттифоқ афтад. Ҳарчанд назарияи шеъри нав ҳанӯз дар қабл аз ин шуаро дар тазкираи «Тазкори ашъор»-и Садри Зиё таҷассум дорад ва ин андеша боз ҳам метавонад назари моро дар ин маврид тасбит созад, ки омили аслии таваҷҷӯҳ ба эҷоди шеъри нав маҳз дар нимаи дувуми асри XIX ҳамоно таъсири Бедил маҳсуб меёбад. Пас, анҷоми пажӯҳишҳо дар заминаи таҷрибаҳои озмудаи Бедил барои муқаррар намудани поъҳои шеъри нави форсӣ аз аҳамияти илмӣ ҳолӣ нест ва ин ҷараён-шиносии таҳаввулот ва барҳӯрдҳо дар айёми Бедил ва пас аз он ин матолибро метавонад ба субут бирасонад.

Баҳсу баррасии авзони шеъри Бедил ва таҷрибаҳои ҳунарии ў дар заминаи корбурди онҳо, ки ба истилоҳ навъе ба соҳторшиканӣ дар ғазали форсӣ ва таҳаввулоти шоёне мувоҷех шудааст, бозгӯ аз он аст, ки Абулмаъонӣ бо таҷаддуд ва ибтикор дар истифодаи авзони муҳталиф ва шояд бештар аз ҳамаи шоирони дигар муваффақ ба таҷассуми маонии тоза ва мазмunoфариниҳои хоса гардидааст. Аз сӯи дигар, ин таҷоруб бар он таъқид мекунанд, ки Мирзо Бедил камтарин имконоти қолиб ва шаклҳои роиҷи шеъри суннатиро дар ҳалқи маонии ноб ва оғариниши мазмунҳои шоирона мавриди истифода қарор дода, ҳамчун шоири мубтакир ва соҳиби забони хосаи шеърии худ маъруфияти тамом дарёftааст, ки дар баробари бовар ва ӯзикоди худ ба ин ҷойгоҳ дар тазкираҳову сарҷашмаҳои адабӣ ин мақоми шомиҳи шоир дар сатҳи зарурӣ ӯзироф шудааст. Муҳимтар аз ҳама, дар заминаи таваҷҷӯҳ ба ин навъи соҳторшиканӣ дар ғазали форсӣ метавон бар ин натиҷа расид, ки Мирзо Бедил заминаҳои мӯҳкаме дар таквии шеъри нав дар адабиёти форсӣ гузошт. Бешак, анҷоми ҷусторҳои фаротаре дар сарҷашмаҳиноси шеъри нав бо таваҷҷӯҳ ба таҷрибаҳои ҳунарии Бедил метавонад бештару пештар ин амрро ба субут расонад, ки ба нукоте аз он бар асоси сурудаҳои шоир қаблан таъқид шуд.

Воҷаҳои қалидӣ: Бедил, газал, авзони шеъри, баҳри комил, баҳрҳои камозмудаишауда, таҳаввулоти соҳторӣ дар газал, ҳамосаи «Маҳабҳарата»

Пайнавиишт:

1. *Воҳиддӯст, Маҳнӯши. Вижагиҳои бунёдини газалҳои Мирзо Абдулқодири Бедили Дехлавӣ./ Фаслномаи мутолеоти шибҳи қора.Донишгоҳи Систон ва Булуҷистон. Соли дувум, шумораи панҷум. 1389. саҳ. 125-146.*
2. *Дехлавӣ, Бедил. Куллиёт. Тасҳеҳи Ҳолмуҳаммади Ҳаста ва Ҳалилуллоҳи Ҳалилӣ. Ба кӯшиши Бахман Ҳалифаи Баноравонӣ. Ҷилди аввал, баҳши аввал. –Теҳрон: Тилоя, 1389.*
3. *Дехлавӣ, Бедил. Куллиёт Тасҳеҳи Ҳолмуҳаммади Ҳаста ва Ҳалилуллоҳи Ҳалилӣ. Ба кӯшиши Бахман Ҳалифаи Баноравонӣ. Ҷилди аввал, баҳши дувум.- Теҳрон: Тилоя, 1389.*

-
4. Истроилипур, Абулқосим. Сурудҳои рӯшаноӣ. Ҷусторе дар шеъри Эрони бостон ва сурудҳои монавӣ. – Техрон: Устура, 1386.
 5. Қалъанав, Ҳабиб Ҷадидулисломӣ. Киштгар, Насрини Шафоӣ. Мусиқии берунии «Девон»-и Бедили Дехлавӣ./ Фаслномаи мутолеоти шибҳи қора.Донишгоҳи Систон ва Булӯҷистон. Соли севум, шумораи шашум, 1390. саҳ.65-88.
 6. Мударрисӣ, Ҳасан. Фарҳанги корбурдии авзони шеъри форсӣ.- Техрон: Самт, 1384. - 417с.
 7. Раҳимӣ, Бобобек. Оиной бо Бедил. –Душанбе: Ирфон, 2009.
 8. Раҳимӣ, Бобобек. Шарҳи шаст газали Бедил. -Душанбе: Деваштич, 2001.
 9. Салҷуқӣ, Салоҳиддин.. Нақди Бедил. –Техрон: Ирфон, 1380.
 10. Хушгӯ, Биндробан Дос. Сафинаи Хушгӯ. -Кобул, 1359.

Reference Literature:

1. Vokhiddust, Makhnush. Fundamental Peculiarities of Mirzo Abdulkodir Bedil Dikhhlavi's Gazels // Quarterly edition of Sistan and Beludjistan University. The 2-nd year, №5, 1389 hijra. – pp. 125 – 146.
2. Dekhlavi, Bedil. Kulliyat. // Under the editorship of Kholmukhammad Hast and Halilullokh Khalili. V.1, p.1. – Tehran: Tiloya, 1389 hijra.
3. Dekhlavi, Bedil. Kulliyat. // Under the editorship of Kholmukhammad Hast and Halilullokh Khalili. V.1, p.2. – Tehran: Tiloya, 1389 hijra
4. Ismoilpur, Abulkasym. Songs of the World. Research in the Poetry of Ancient Iran and Maniherian Songs. – Tehran: Ustura, 1386 hijra.
5. Kal'anav, Habib Djadidulislomi, Kishtgar, Nasrin Shafoi. Outward Music of Bedil Dekhlavi's «Divan». // Quarterly edition of Sistan and Beludjistan University. №6, 1390 hijra. – pp. 65 – 88.
6. Mudarrisi, Khasan. The Dictionary of Usage in Reference to the Metres of Persian Poetry. - Tehran: Samt, 1384 hijra. – 417pp.
7. Rakhimi, Bobobek. Familiarization with Bedil. - Dushanbe: Cognition, 2009.
8. Rakhimi, Bobobek. Interpretation of Bedil's sixty **gazels**. - Dushanbe: Devashtich, 2001.
9. Saldjuki, Salikhiddin. Bedil's Literary Criticism. - Tehran: Cognition, 1380.
10. Khushgy, Bindroban Das. Khushgy's **Tezkires**. - Kabul, 1359 hijra.

УДК 9
ББК 63.3

**ОМИЛҲОИ ИНТИШОРИ УЛУМИ
ДАХИЛА ДАР ТАМАДДУНИ
ИСЛОМИЙ**

Ҳамробоев Насимҷон Абдуллоҷоновиҷ,
номзади илмҳои филология, докторантни
ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров
(Тоҷикистон, Ҳуҷанд)

**ФАКТОРЫ ПРОНИКОВЕНИЯ И
РАСПРОСТРАНЕНИЯ
«ИНОЗЕМНЫХ НАУК» В
ИСЛАМСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

**FACTORS OF PENETRATION
AND DIFFUSION OF
«FOREIGN SCIENCES» INTO
ISLAMIC CIVILIZATION**

Ҳамробоев Насимҷон Абдуллоҷоновиҷ,
к.ф.н., докторант Ҳуджандского
государственного университета имени
академика Б.Гуфурова
(Таджикистан, Ҳуджанд)

Hamroboev Nasimjohn Abdullojohnovich,
*candidate of philological sciences, Associate
Professor, claimant for Doctor's degree of
Khudjand State University named after
academician B. Gafurov (Tajikistan,
Khuâjanda) E-MAIL: knasim@mail.ru*

Ключевые слова: мусульманская цивилизация, «иноземные науки», Аббасиды, «ал-Фехрист» Ибн Надима, греческая философия, доисламское пехлевийское наследие

В истории исламской цивилизации под названиями «проникшие науки» («улуми дохила»), «чужие науки» («улуми бегона», «иноземные науки»), «аджамийские науки» («улуми аҷамӣ»), «неарабские науки» («улуми гайриараб»), понимают свод наук, получивших распространение в разных регионах мусульманского мира в эпоху возникновения ислама. Распространение указанных наук осуществлялось в основном благодаря деятельности переводчиков, поддержке и покровительству халифов и визирей, учреждению научных центров и медресе, крупных больниц и обсерваторий. Перевод первых образцов книг, относящихся к «иноземным наукам», приходится на вторую половину первого века хиджры, перевод пехлевийских произведений на арабский начался в 40-50-х годах VIII века. В последующие 150 лет на язык пророка ислама было переведено важнейшее доисламское научное наследие арийских и других развитых народов.

В статье предпринята попытка выявить и проанализировать степень греческого и сирийского, персидского и индийского влияния на арабскую цивилизацию.

Key words: Moslemic civilization, «foreign sciences», Abbasides, «Al-Fekhrist» by Ibn Nadim, Greek philosophy, pre-Islamic pekhlevi heritage

Under the titles of «penetrated science» (*ulumi dakhila*), «foreign science» (*ulumi begona*) «ajam science» (*ulumi ajami*) «non-Arabic sciences» (*ulumi ghayriarab*) knowledgeable people imply a collection of sciences which gained diffusion in different regions of the Moslemic world in the epoch of rising Islam. Due to the activities of interpreters, support and patronage of Chalifs and vazirs diffusion of the sciences in question effectuated over the institutions of scientific centres and *madrases*, big hospitals and observatories in particular.

*The interpretation of the first book's paragons dealing with «foreign sciences» fell the second Half of the I-st hijra century; translation of **pekhlevi** works started in the 40-ies – the 50-ies of the VIII-th century. The most important pre-Islamic works of heritage of Aryans and other developed nations were translated into the Islamic Prophet language in the following 150 years.*

The author makes an endeavour to elicit and analyze the degree of Greek and Syrian, Persian and Indian influence over the Arabic civilization.

Дар таърихи тамаддуни исломӣ зери мағҳум ё худ истилоҳоти «улуми дахила», «улуми бегона», «улуми Аҷамӣ» «улуми файриараб» мачмӯи улуме дар назар аст, ки замони зуҳури ислом дар манотики мухталиф роиҷ гардида, ба воситаи мутарҷимон аз забонҳои бегона ба забони арабӣ нақлу тарҷума шудаанд.

Аз таҳқиқотҳои илмӣ (4; 5; 3) бармеояд, ки улуми исломӣ дар мачмӯъ ба се баҳши асосӣ тақсим мешавад:

1) илмҳои арабиасл, ба монанди илми лугат, шеър, хитоба, ки пеш аз зуҳури ислом низ мавҷуд буданд;

2) улуми исломӣ ё улуми шаръӣ, ки шариати ислом ба он улум ниёзманд аст, ба монанди илми фикҳ, ҳадис, тафсир ва ғайра;

3) улуми аҷамӣ ё ба қавли дигар улуми дахila, ки аз забони қавму миллатҳои дигар ба забони арабӣ интиқол ёфтаанд.

Ҳадафи мо дар меҳвари ин мақола, пеш аз ҳама муайян намудани саҳми яке аз омилҳои зуҳури ҳаракати тарҷума, яъне нақлу тарҷумай осори улуми дахila мебошад, ки мусалмонон бино бар табиити ниёз аз қавму миллатҳои фатҳшуда, ба вижа Эрону Сурён ва Юнону Ҳиндустон интиқол кардаанд.

Равиши нақлу тарҷумай осори мухталиф аз тарафи мусалмонон чунин набуд, ки мустақиман улумеро аз қишвари фатҳшуда бигиранд ва бо осори худ ё мероси миллатҳои дигари фатҳшуда омезиш диҳанд ва коҳи тамаддуни худро бар асоси он бино қунанд. Дар асл, онҳо ҳуносай баҳскои фалсафӣ ва натиҷаи шарҳу тафсирҳои илмиро, бо вуҷуди ихтилофҳои гуногун, ки аз қарнҳои кӯҳан то рӯзгори эшон омада буд, бо таҳлилу назарсанҷии амиқ ва бо умеди аз боди фано нигоҳ доштан ба фарҳанги худ ҷой доданд. Бо ин роҳ баҳши аъзами гавҳари аслии улуми ошуриён, бобулиён, финикиҳо, мисриён, ҳиндӯён, эрониён ва румиёнро тавассути олимону донишмандони ин қавму миллатҳо пироставу табақабандӣ намуда, ба матнӯ батни тамаддуни исломӣ ворид намуданд (6, с. 534).

Пас, барои мушоҳида намудани раванди воридшавии улуми дахila ба тамадduни исломӣ, сараввал бояд ба фарҳанги юнониву форсӣ ва сурёниву ҳиндӣ, ки сарчашма ва решоҳои аслии ин навъи улум маҳсуб мешаванд, назар афканем.

Фарҳанги юнони. Юнониён маҳсусан отиниҳо (шаҳри бузурги Юнони қадим) чун 28 сол бо испортиён ҷангиданду дар охир мағлуб шуданд, аз ҷоҳу иззат ба хориву мазлумӣ гирифтор шуданд. Азобу шиканча мардуми Отинро водор намуд, то ба ҷашми ибрат дар вуҷуди худ ва шигифтиҳои он назар қунанд. Ин тафаккуру тааммулот боиси пайдо шудани ҳаракати фалсафӣ гардид, ки яке аз поягузорони ин наҳзат Сукроти ҳаким буд. Чун садаи ҷаҳоруми пеш аз милод фаро мерасад, андешаҳои фалсафии Сукрот ривоҷ ёфта, ҳаракати бозгашт аз улуми инсонӣ пайдо мешавад. Чи хеле ки Ситсерон мегӯяд: «Сукрот фалсафаро аз осмон ба замин овард» (3, с.61). Аммо, андешаҳои Сукрот ба бузургони шаҳри Отин писанд наомад ва боиси бадгӯиву муттаҳам гаштани ў аз тарафи онҳо ва оқибат сабаби шаҳид шуданаш гардид. Вале усулу ақидаҳояш ҳамроҳи гуфтаҳои шогирдонаш – Афлотун (ваф.347п.м.) ва Арасту (ваф.322п.м.) ҷавҳареро, ки дар истилоҳ «тамадduни

юоной» номида мешавад, зояндаву машхур гардонид. Мусалмонан низ ончи дар фалсафа аз юониён иқтибос карданд, ҳамон навиштаҳои Афлотун ва осори Арасту буд, ки аксари онҳо дар адвори хилофати Умавиёну Аббосиён ба забони арабӣ тарҷума шуданд.

Юониён хосатан дар илми тиб ва нучум пешдаст буданд. Нахустин касе, ки тибро мураттабу мунаzzам ва дар зербинои саҳехи илмӣ гузошт, Буқрот бо таҳаллуси «Абуттиб» буд (4, с.42). Аллома Алиакбари Дехҳудо дар ин маврид чунин нигоштааст: «Буқрот чун ба Сурия сафар мекунад, эҳтимол ба улуми тибии бобулиёну мисриён иттилоъ пайдо намуда, он дуро ба тибби юоной меафзояд, ки дар натиҷа, кутуби тибии зиёдеро ба ў нисбат додаанд» (2, мадҳали «Буқрот»). Имрӯзҳо зиёда аз бист адади китобҳои тибии Буқрот собит шудааст, ки аз муаллафоти худи ўст ва ҳамаи онҳо дар қарнҳои аввали исломӣ тавассути мутарҷимони гайриараб ба забони арабӣ тарҷума шудаанд (8, с. 435).

Дар баробари ин, юониён дар пешрафти улуми нучуму фалакиёт, риёзиву ҳандаса ва ҷуғрофиё низ саҳим буданд, ки нубуғи олимону донишмандони оянда ба монанди Толис Малтӣ (Thales of Miletus, 547-640 п.м.), Фисогурис (Phithagoras, ваф.500 п.м.), Үқлидус (Euclid), Аршамидис (Archimedes, ваф. 212 п.м.), Ҳиббарҳас (Hipparchus), Батлимус (Claudius Ptoemaeus), Ҷолинус (Claudius Galenus) ва гайра далели ин гуфтаҳо мебошад (5, с.132).

Чи хеле ки дар боло гуфта омад, тарҷума ва нақли улуми юоной дар даврони хилофати Умавиён ва Аббосиён ривоҷу равнақ ёфт. Ҳалифагони аббосӣ бо сиёсати оқилони худ, ки асоси онро ташвиқу тарғиби улуми даҳила ва интиқоли он аз забони юоной ба арабӣ маҳсуб мешуд, барои шукуфой ва борвар гаштани илму дониш хидмати шоистае анҷом доданд.

Ҳадафи ҳалифагони аббосӣ дар оғози асри тарҷума ин буд, ки аввалан осори пинҳон намудаи юониро қашғ намоянд, сипас онро ба арабӣ баргардонанд ва баъдан дар марҳала ё худ қадами сеюм, чизе бар он изофа намоянду ибтикори худро дар он навъи улум нишон диханд.

Дар қарнҳои аввали ислом аз як сӯ, баробари фатҳу истилои мамолики мухталиф, китоб ва тамоми ғанҷинаҳои илму дониши он миллатҳо ба Бағдод равона карда мешуданд. Аз сӯи дигар, дар ин адвор мусофират ва маъмурият ба қасди талаби илм аз худи Бағдод ба манотики дигар низ анҷом мейфт, ки ин амал барои ривоҷи интиқоли улуми бегона саҳми арзишманд дошт.

Бояд қайд намуд, ки интиқол ё худ тарҷумай улуми гайриараб барои мутарҷимону ҳомиёни ў на ҳама вақт шӯҳрату манфиат меовард, балки баъзан сабаби манкубу қатли онҳо мегардид. Соҳиби китоби “Таъриҳ ул-хулафо” - Суюти сабаби қатли Яҳё ибни Холиди Бармакиро интиқоли улуми даҳила дониста, ин ҳодисаро чунин овардааст: “Чун хилофат аз Умавиён чудо шуд ва ба Аббосиён пайваст, давлаташонро бо эрониён бапо доштанд... Нахустин ҳодиса овардани кутуби юоной ба сарзамини ислом ва тарҷумай он ба забони арабӣ буд... интиқоли кутуб аз Рум ба сарзамини ислом аз хостаҳои Яҳё ибни Холид ибни Бармак буд. Императори Рум бими он дошт, ки кутуби юоной дар ихтиёри масҳиён қарор гирад ва онон аз дини масҳ рӯй гардонанд ва ба мазҳабу фалсафаи юоной майл қунанд ва заминай ихтилоф фароҳам шавад. Пас дастур дод, ин китобҳоро дар ҷое гирд оваранд ва бар болои он биное бисоҳтанд то касе ба он даст наёбад. Чун раёсати давлати Аббосиён ба дasti Яҳё ибни Холид расид, аз ин мочаро иттилоъ ёфт. Вай бо ҳадяҳо императории Румро саргарм кард ва бидуни тақозои ҳоҷате аз ў, ба ирсоли ҳадоё идома дод. Чун кор боло гирифт, император пешвоёни дини худро гирд овард ва гуфт: Ин мард ҳодими

арабӣ аст ва пайваста бароям ҳадя мефиристад, аммо ҳочате талаб намекунад. Бими он дорам, ки чизе аз ман бихоҳад, ки ичрои хостааш бар ман вазнин бошад... Чун фиристодаи Яхӯ омад император аз ӯ хост, агар ҳочате дорад баён қунад. Чун ҳабар ба Яхӯ расид ба фиристодаи худ гуфт: Ҳочати ман дастрасӣ ба қитобҳои пинҳон кардашуда аст. Он қитобҳоро барои ман бифирист он бахшро, ки бад-он ниёз дорам бармедорам ва бақияро бозмегардонам. Чун ин ҳабар ба подшоҳи Рум расид, ӯ шод шуд ва асҳобу аъёни худро ҷамъ кард ва ба онҳо гуфт: Пештар гуфтам, ки ҳодими арабӣ бетамаъ нест. Акнун ӯ ҳочаташро баён кард ва ин кор аз нигоҳи ман мушкил нест ва анҷомаш бар ман осон аст. Ман фикри худро мегӯям агар меписандед ичро мекунем ва агар ба раъи дигаре ҳастед бо ҳам машварат мекунем то ба назари мавриди иттифоқ даст ёбем. Пурсиданд: Ҳочаташ чист? Гуфт: Кутуби юноние, ки дар дasti мост, меҳоҳад қисматҳоеро баргузинад ва бақияро пас диҳад. Кашешон гуфтанд: Назари ту чист? Император гуфт: Ман бар ин боварам, ки қасе, ки пеш аз мо ин кутубро пинҳон намуда, бар болои он бино соҳтааст, бим доштанд, ки ин кутуб бар дasti насрониён афтад ва бар асари ин дини насронӣ аз каф берун равад ва ҳамаи ҷамоаташон пароканда гардад. Назарам он аст, ки қитобҳоро барояш бифириstem ва аз ӯ бихоҳем, ки пас нафиристад. Бо ин кор онҳо ба шарри ин кутуб дучор мегарданд ва мо дар амон мемонем. Чун ман бими он дорам, ки қасе пас аз ман биёд ва онро берун оварад ва бо ин кор мардум дар ҳатаре, ки бим доштанд, дарафтанд. Онҳо гуфтанд: Беҳтарин назаре аст, ки дар сардорӣ, ичро бояд кард. Пас ӯ қитобҳоро барои Ҳолид фиристод. Аз ҷумлаи кутубе, ки дар ин маҷмуа пайдо шуд, қитоби «Ҳадд ул-мантиқ» буд... Пас аз он Яхӯ дар манзилаш мунозира барпо кард, осон ки ҳар мутадайине, ки дар он ҷидол ширкат мекард ва дар бораи динаш сухане мешунид, имонаш дар амон набуд. Муқтазои қалом он аст, ки ин ҳодиса дар ҳилофати Ҳорун иттифоқ афтод ва Бармакӣ низ вазири ӯ буд. Пас аз он манкуб шуд ва дар соли 178 ҳичрӣ ба қатл расид...(ниг.:7, с. 235)

Ногуфта намонад, ки Яхӯ ибни Ҳолид ибни Бармак бисёре аз қитобҳои паҳлавӣ, аз ҷумла «Калила ва Димна»-ро ба арабӣ тарҷума кард ва ҳамчунин қитоби «Миҷастӣ»-ро низ барояш аз юнонӣ тарҷума карданд (7, с. 236).

Фарҳанги порсӣ. Эронзамин низ аз тамаддунҳои кухан ба ҳисоб рафта, дар манобеи таърихи чуғрофӣ ва сафарномаҳои кухан мардуми он дорои фарҳангу истеъодҳои баланди фитрӣ ва ҳамчунин бо авсоғи нек ёд шудаанд. Муҳимтарин маъҳазе, ки дар бораи осори тарҷумашуда аз паҳлавӣ ба арабӣ маълумоти муғид ва нисбатан ҷомеъ ба даст медиҳад, ҳамоно «ал-Феҳрис»-и Ибни Надим аст. Дар ин сарҷашма дар бахши «Қитобҳое, ки эрониён, румиён, ҳиндӯён ва аъроб дар мавоиз, одоб ва ҳикам таълиф кардаанд» номи 44 асари панду ахлоқӣ зикр шудааст (8, с.377-378). К.А. Иностранцев, ки ин бахши «ал-Феҳрист»-ро мавриди таҳқиқ қарор дода буд, аз 44 номгӯй 14 асарро бидуни тардид тарҷумаи осори ахлоқии паҳлавӣ шинохта ва ҷандин қитобҳои дигари мазкур дар ин бахшро аз ҷумлаи таълифоте дониста буд, ки таҳти таъсири мустақими адабиёти ахлоқии эронӣ арзи вуҷуд кардаанд (9, с.14 ва с. 21). Лозим ба таъқид аст, ки ба ҷуз аз «ал-Феҳрист» дар маъҳазҳои дигари арабизабон низ иттилооте доир ба тарҷумаи осори ахлоқии Эронзамини тоисломӣ пайдо кардан мумкин аст. Яке аз ин маъҳазҳо «Ҷовидон хирад»-и Ибни Мисқавайҳ аст, ки дар он тарҷумаи арабии беш аз даҳ андарзномаи паҳлавӣ комилан ё ҷузъян оварда шудааст (7, с. 123). Худи ҳамин ду маъҳаз коғист, ки вусъат ва густариши раванди тарҷумаи осори ахлоқии тоисломии эронӣ ба забони арабӣ тасдиқ ва таъйиди худро ёбад.

Аз ин ҷо гуфтан мумкин аст, ки дар миёни осори фикрӣ ва фарҳангии Эронзамини тоисломӣ, ки дар нахустин садаҳои исломӣ ба забони арабӣ баргардон шуд, баҳши қалонтаринро осори ахлоқӣ фароҳам меоварданд. Тарҷумаи рисолаҳои марбут ба ахлоқи фардиву иҷтимоӣ, сиёсати шоҳӣ ва одоби кишвардорӣ, бо номҳои «Аҳдномаҳо»-у «Васиятнома»-ҳо дар муҳити исломӣ маъруфият ва маҳбубият пайдо карданд. Аз ҷумлаи ин аҳдномаҳову васоё китобҳои зеринро номбар кардан мумкин аст: «Аҳдномаи Ардашер», «Аҳд Ардашер Бобакон ило ибниҳи Собур», «Андарзномаи Ардашер ба табақоти муҳталифи чомеа», «Аҳдномаи Қубод». «Аҳдномаи Ҳусрави Анӯшервон ба писараши Ҳурмуз», «Аҳдномаи Ҳусрав ба қасоне аз хонаводааш, ки омодаи таълим будаанд», «Китоби Зодонфарруҳ дар тарбияти фарзандаш», «Китоби Маздак», «Човидон хирад», «Мавоизи Озарбод» ва даҳҳо китобу рисолаҳои дигар, ки аксари он то ба мо нарасида, мутарҷими баъзеи онҳо зикр нашудааст.

Гузашта аз ин, эрониён баробари сурудани ашъори зебо, таълифи аҳдномаву васоё ва дорои шеваю салиқаи хос будан, дар улуми қадима, ба монанди табииёту нучум ва риёзиёту ҳандаса низ даст доштанд, ки ишораҳои зиёди сарҷашмаҳои таъриҳӣ ин иддаоро событ месозад (8, с. 221). Аз ҷумла Ибни Тақтақӣ, яке аз муҳтассоти фарҳангии Сосониёнро дар канори одобу таъриҳ ва панду андарз дар ҳандасаву риёй медонад (ниг. ба: 3, с. 60-61).

Таъсири фарҳангӣ порсӣ бар тамаддуни исломӣ ва интиқоли улуми кӯҳани эрониро метавон аз ҷанд пахлӯ назар кард. Улуми порсӣ, дар аввал, дар айёми Шопур ибни Ардашер (ваф.272м.) зоҳир шуда, ҳуди ў аз аввалин фардест, ки барои ҷамъоварӣ ва овардани китобҳои фалсафӣ аз Юнон ва тарҷума намудани онҳо дастур додааст (ниг.:1, с. 335).

Ҳамчунин, дар замони подшоҳии Ҳусрави Анӯшервон (хукум.531-578м.) чун Қайсари Рум безорияшро аз фалсафа ва мадориси онон эълон намуд ва файласуфонро таъқиб кард, барои эрониён заминаи мусоиде барои ривоҷи улуми фалсафӣ пайдо шуд. Яъне, чун файласуфон аз тарси таъқиби Қайсар ба атрофи олам ғурехтанд ва ҳафт нафар аз эшон ба даргоҳи Анӯшервон паноҳ бурданд. Анӯшервон низ қадами онҳоро гиромӣ дошта, эшонро ба таълифи кутуби фалсафӣ ё нақлу тарҷумаи китобҳои тиббу мантиқ аз забони юнонӣ ба забонӣ порсӣ водор намуд (3, с.63). Дар баробари ин, ҳуди Анӯшервон китобҳои эшонро мутолиа намуда, мардумро барои хондан ва ба барпо намудани маҷлисҳои баҳсу мунозира тарғиб мекард. Анӯшервон, дар воқеъ аз донандагону шунавандагони мактаби фалсафии Афлотун буд, чун нафаре аз юнониён бо ў ҳамсӯҳбат мешуд, бешубҳа ўро аз шогирдони Афлотун мөҳисобид. Майлу рағбат ба улуми фалсафа ва барпо намудани ҷаласаҳои илмӣ бо иштироки аъёну ашроф баъд аз се аср аз тарафи халифа Маъмун низ такрор шуд (10, с. 238).

Чои тазаккур аст, ки Анӯшервон танҳо ба нақлу тарҷумаи улуми юнонӣ ба забони порсӣ қаноат накард, балки улуми ҳиндӯён низ аз забони санскрит ба забони порсӣ бо фармони ў нақлу тарҷума шуданд. Аз он ҷумла, китоби «Калила ва Димна», ки достони он дар муқаддимаи «Калила ва Димна»-и Баҳромшоҳӣ, ки аз тарафи Абулмаолӣ Муншии Шерозӣ ба забони форсӣ дар қарни шашуми ҳичрӣ тарҷума шуд, низ ба қалам омадааст (7, с.86).

Гузашта аз ин, эрониён дар илми тиб низ оғоҳии зиёд доштанд ва соҳта шудани бемористони бузург дар шаҳри Ҷундишопур ҳуд далели ин гуфтаҳост. Гундишопур аз оғоз ба ҳайси маркази илмӣ маъруфият дошт. Ба нақли баъзе аз муарриҳон Шопур фармон дода буд, ки иддае аз кутуби юнонӣ ба паҳлавӣ тарҷума шавад ва онҳоро дар шаҳри мазкур гирд оваранд (8, с.387). Соҳиби «Лугатнома» Алиакбари Деххудо дар ин маврид чунин мегӯяд: «...баъд аз нашри мазҳаби настурӣ дар Эрон «Байтул-

ибъод» (дар Гундишопур буд), ки собиқаи дарозмуддат дар исавият дошт, яке аз бузургтарин марокизи мазҳабии исавиёни эронӣ, як ҳавзаи динии бузург ва аз муҳимтарин марказҳои ҷамъшавии улами исавӣ ва маҳалли таълимӣ тибби юнонӣ ва омезиши он бо тибби эронӣ ва ҳиндӣ шуд. Ин тараққӣ, хусусан, дар аҳди Анушервон бештар барои он ҳосил гашт, ки донишмандони сурёни забони эронӣ ва улами ҳиндиву зардуштӣ дар он ҷо машгули кор буданд. Дар бемористони Гундишопур иддае аз табибони ҳиндӣ мезистанд ва ба омӯхтани усули тибби ҳиндӣ иштиғол доштанд. Бо ҳиммати онҳо ҷанд китоб аз осори тиббии Ҳинд ба паҳлавӣ тарҷума шуда буд, ки баъдан ба арабӣ даромад» (2, с.62).

Дар воқеъ, шӯҳрати бемористон ва мадрасаи тиббии Гундишопур таҳсилкунандагони мамлакатҳои ҳамсаюро ҳам ба ҳуд ҷалб карда буд, ки Ҳорис ибни Калд ас-Сақфӣ – табиби маъруфи араб низ ба Гундишопур барои дарёғти касби камоли тиббӣ ҳозир шудааст (4, с.45).

Маъруфияти мадрасаву бемористони Гундишопур ва шӯҳрати табибони он дар давраи исломӣ низ бокӣ монд, ки қиссаи ба бемории меъда гирифткор шудани Мансур – ҳалифаи аббосӣ ва аз Гундишопур овардани табиб барои муолиҷаи ў дар сарчашмаҳои таъриҳӣ ин амрро таъйид мекунад. Ҳавзаи илмии Гундишопур аз қарни сеюми ҳичҷӣ, ки Бағдод шӯҳрат ёфт, мақоми собиқи ҳудро аз даст дод, лекин эътибори ҳудро ба унвоне, ки дар он бузургтарин донишкадаи тиббии ҷаҳон қарор дорад, ҳифз намуд (2, мадхали «Ҷундишопур»).

Фарҳанги сурёни. Сурёниҳо бақияи қалдониёну бобулиён буда, монанди онҳо соҳиби тамаддуни фарҳанги азим буданд. Алиакбари Дехҳудо сурёниёнро дар лугатномаи ҳеш зимни шарҳи вожаи «сурёни» чунин муаррифӣ менамояд: «Сурёни – лугати тарсоён ба забоне, ки Таврот нозил шуд. Забони набатӣ. Номи қавми соминажод, ки бо қавми оромӣ ҳешованд буданд ва лаҳҷаи онро низ сурёни номанд ва ин лаҳҷа аз лаҳҷаҳои муҳими оромии шарқӣ аст...хатте, ки барои навиштани сурёни ба кор мерафт, бо андаке тағйироте ҳамон ҳати оромӣ аст...» (2, мадхали «сурёни»).

Аз қавли феҳристнигори маъруф Ибни Надим чунин бармеояд, ки сурёниён дар Байнаннаҳрайн зиёда аз 50 мадраса доштанд ва дар он ҷо улуми гуногунро ба забони сурёни ва юнонӣ таълим медоданд (8, с.211). Мадрасаи «ар-Рухо» нахустин ва машҳуртарин мадраса дар садаи панҷуми мелодӣ ба ҳисоб мерафт, ки дар он ҷо сурёниҳо ба таҳсили улуми фалсафа машғул буданд ва ҷун он улумро аз ҳуд намуданд ба тарҷумаву шарҳу тафсири онҳо пардохтанд (1, с. 69). Форигуттаҳсилҳои ҳамин мадорис буданд, ки дар замони хилофати Аббосиён улуми фалсафиро аз забонҳои сурёниву юнонӣ ба арабӣ тарҷума мекарданд ва онон сурёниёни настуримазҳаб буданд (8, с. 445).

Сурёниён бештар барои пешрафти улуми фалсафӣ ва нақлу тарҷумаи он аз забони юнонӣ саъю қӯшиш намудаанд (13, с.98). Онҳо улуми тиббу нуҷумро низ монанди румиён аз юнониён фаро гирифтанд ва баъдан мусалмонон он улумро аз забони сурёни ба забони арабӣ тарҷума карданд.

Бемористони Ҷундишопур низ бештар бо қӯмаки пизишкони машҳури сурёни, ба монанди Ҷурҷис ва Тайбутий идора мешуд (1, с.511). Аксари ин мутарҷимону пизишкони номии сурёни то замони хилофати Аббосиён зиндагӣ ва фаъолият намуда, дар таъриҳномаҳо, роҷеъ ба табибони ҳоси ҳалифаҳо ва ангезаву омилҳои рушди илми тиб дар заминай тарҷумаи осори тиббии гузаштагон, аз ҷумла хидматҳои раиси бемористони Ҷундишопур – Ҷурҷис нақлу ҳикоёти фаровоне омадааст (8, с.328). Ҷурҷиси табиб, ки аз руасои бемористон буд, ба таълифу тарҷумаҳои китобҳо алоқа дошт. Вай забонҳои сурёниву арабӣ ва форсии юнониро ба ҳубӣ медонист ва ҳамин

ки ба Мансур тақарруб ёфт, илова бар кутубе, ки ба сурёнӣ иншо карда буд, қисме аз китобҳои тиббири низ аз юонӣ барои Мансур ба арабӣ тарҷума намуд (8, с. 485).

Аз ин чост, ки Алиасгари Ҳалабӣ қарни сеюми хичриро “қарни мутарҷимон” номид, дар ин замина хидматҳои мутарҷимони настури мазҳабро ҷунин баён намудааст: “Бештари мутарҷимон аз масҳиён буданд ва ба забони сурёнӣ сухан меғуфтанд. Дар миёнашон қасоне низ буданд, ки ба забонҳои юониву форсӣ ва сурениву арабӣ балад буданд. Тарҷума ва шарҳҳои машҳури осори фалсафию риёзӣ ва тиббу нуҷумшиносии Ҷурҷису Бахтишуъ ва Ҳунайну Қусто ва дигарон далели ин гуфтаҳост” (3, с.55).

Фарҳанги ҳиндӣ. Ҳиндӯён низ монанди қавму миллатҳои дигари зикршуда тамаддуни қадима дошта, бо сурудани ашъори базмию размӣ, таълиму тадвини панду насиҳатҳои динӣ, омӯзиш ва гузаронидани амалиётҳои тиббию ситорашиносӣ машҳури замони хеш буданд.

Мувофиқи таҳқиқоти донишмандон асли китобе, ки имрӯз «Калила ва Димна» хонда мешавад, аз адабиёти ҳиндӣ сарчашма гирифта, пас аз тарҷума ба паҳлавӣ чанд боби дигар бар он афзуза шудааст. Дар асл бошад, маъхази панҷ боби ин китоб «Панҷатантра» ва се боби он ҳамосай бузурги ҳиндӣ – «Маҳабҳарата» ба шумор меояд, ки ин асар дар замони хулафои Бани Аббос аз тарафи Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ба забони арабӣ тарҷума шуда буд (1, с. 845).

Асари дигаре, ки монанди «Калила ва Димна» ва «Синдбоднома» асли ҳиндӣ дошта, ба ақидаи муҳаққиқон, дар замони салтанати Ҳусрави Анӯшервон Барзуяни табиб ҳикоятҳои онро ба паҳлавӣ тарҷума карда, ба шакли китобе алоҳида даровардааст ва дар қарнҳои нахусти ислом он ба арабӣ низ тарҷума шудааст, «Билавҳар ва Будосаф» маҳсуб мешавад (11, с. 205).

Гузашта аз ин, истимдодтала бии Анӯшервон ва дар оянда хулафои аббосӣ аз табибони ҳиндӣ ва тарҷума шудани асарҳои тиббӣ, аз ҷумла тарҷумайи китоби «Шонок», ҳуд далели маъруфият ва маҳбубияти пизишкони ҳиндӣ мебошад.

Асари мазкур ба оғози нимаи аввали асари VIII мансуб буда, аз ҷумлаи осори пизишкӣ номдори ҳиндӣ аст. Ин китоб бо номи «Панҷ рисолай Шонок» ва «ас-Самум» низ маъруф аст. Бино ба аҳбори донишманди мӯътабари араб - Ҷоҳиз тарҷумони китоб мазкур Манкаи ҳиндӣ ном пизишкӣ моҳира буд, ки дар аҳди Ҳорунаррашид аз Ҳинд ба Бағдод даъват шуда буд. Вай аз донандагони хуби забони санскрит ва забони паҳлавӣ ба ҳисоб мерафт ва барои Яҳё ибни Ҳолид ибни Бармак «Панҷ рисолай Шонок»-ро ба форсӣ тарҷума намуд, ки дар оянда онро Абӯхотими Балҳӣ ба хати форсӣ даровард (11, с. 232). Тарҷумай арабии китоб, ки аз матни форсӣ сурат гирифтааст, бо тасарруфоти зиёд то имрӯз расида, vale форсии он аз байн рафтааст.

Гузашта аз ин, такрибан дар ҳамин замон китоби дигари тибби ҳиндӣ маъруф ба «Ҷарқа» бо амри Бармакиён сараввал ба форсӣ ва бъядан ба арабӣ тарҷума шуд. Матни форсӣ аз миён рафта, аз тарҷумай арабии китоби «Ҷарқа» тавассути иқтибосот ва ишороте, ки дар «ал-Ҳикмат»-и Алӣ ибни Саҳли Табарӣ, «ал-Ҳовӣ фӣ-тиб(б)»-и Абӯбакри Розӣ, «ал-Ҳинд»-и Абӯрайҳони Берунӣ, «Тӯҳфату-л-мӯъминин»-и Ҳаким Муҳаммади Мӯъмин ва ғайра мавҷуд аст, пораҳое маҳфуз мондааст (10, с. 53).

Дар охир ба унвони хулоса гуфтан мумкин аст, ки:

- Ҳаракати тарҷума хоссатан дар авоҳири аҳди Сосониён вусъат пайдо карда, бо густариши тарҷумай осори юониву сурёнӣ ва порсиву ҳиндӣ ба мактаби хосе табдил ёфт, ки ҳадафҳои истиқбол аз бехтарин дастовардҳои афкори адабиву ахлоқӣ ва илмиву фалсафии қавмҳои дигар ва дар ин замина ғанӣ гардонидани адабиёту илму фарҳанги тамаддуни исломиро пайғирӣ мекард;

- Аввалин тарҷумаҳои улуми дахила аз нимаи дуюми асри аввалин ҳичрӣ оғоз шуда, осори паҳлавӣ ба забони арабӣ бошад ба солҳои 40-50-уми асри VIII-мелодӣ мансуб мебошад. Баъдан, дар тӯли 150 сол муҳимтарин осори тоисломии қавмҳои ориёй ва соири қавмҳои мутамаддини он аҳд ба арабӣ нақл гардид;

- Ошноӣ бо забон ва улуму андешаи юнонигу сурёнӣ, паҳлавию ҳиндӣ ва ҳангоми барҳӯрди он бо ислому арабият роҳро ҳамвор намуда, муҳит ва мақоми фарҳангиеро ба вучуд овард, ки минбаъд ба унвони «**тамаддуни исломӣ**» маъруф гардид;

- Натиҷаи оmezиши фарҳанги қавму миллатҳои муҳталифи он даврон буд, ки теъдоди зиёди осори кӯҳан ба матну батни тамаддуни исломӣ роҳ ёфта, муҳимтар аз ҳама, бо шарофату дилсӯзии мутарҷимон ва бо дастгирии амирону вазирони фарзонаву донишпарвар аз боди фано эмин монд.

Калидвоҷса: тарҷума ба забони арабӣ, улуми дахила, тамаддуни исломӣ, улуми фалсафӣ, панду ахлоқ, осори тамаддунҳои қадим, Суқрот, Аббосиён, Ибни Надим, забони сурёнӣ

Пайнавишт:

1. *Абдулҳамид, Найир Нурӣ. Саҳми арзишманди Эрон дар фарҳанги ҷаҳон. Техрон, 1377. - Ч.2. - 1031саҳ.*
2. *Алиакбари Декҳудо. Лугатнома. Нармағзор (CD), таҳияи дуюм.*
3. *Алиасгари Ҳалабӣ. Таърихи тамаддун дар ислом. (Баррасиҳое ҷанд дар фарҳанг ва улуми ақлии исломӣ). Техрон, Асотир, 1382. - 552саҳ.*
4. *Дмитрий Гутос. Тафаккури юнони, фарҳанги арабӣ. Наҳзати тарҷумаи китобҳои юнони ба арабӣ дар Багдод ва ҷомеаи оғозини аббосӣ. Тарҷумаи Муҳаммадсаиди Ҳиноии Кошионӣ. – Техрон: Нашри донишгоҳӣ, 1374.*
5. *Дулас Авлерӣ. Интиқоли улуми юнони ба олами исломӣ. Тарҷумаи Аҳмад Ором. – Техрон: Нашри донишгоҳӣ, 1374.*
6. *Зайдон, Ҷурҷӣ. Таърихи тамаддуни ислом. Тарҷума ва нигорииши Али Ҷавоҳиркалом. – Техрон: Амири кабир, 1372.*
7. *Зоҳидов Н. Адабиёти арабизабони форсу тоҷик аз истилои араб то аҳди Сомониён.-Хуҷанд: Раҳим Ҷалил, 1999.*
8. *Ибни Надим. Ал-Фехрист. Тарҷумаи Ризо Таҷаддуд. – Техрон, 1393/1973.*
9. *Иностранцев К.А. Сасанидские этиоды. – СПб. 1909. – 140 с.*
10. *Муҳаммад Муҳаммадӣ. Таъриҳ ва фарҳанги Эрон дар даврони интиқол аз асри сосонӣ ба асри исломӣ. Ч.4. – Техрон: Тӯс, 1380.*
11. *Сафо, Забежуллоҳ. Ҳамосасароӣ дар Эрон. – Техрон: Амири кабир, 1366.*
12. *Салимов Н. Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвоъи наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои IX-XIII). – Хуҷанд: Нури маърифат, 2002.*
13. *Ҳасани Пурниё. Эрони қадим. – Техрон, 1310ҳ. – С.120-121.*

Reference Literature:

1. *Abdulkhmid, Nayeir Nuri. Worthy Contribution of Iran in Regard to World Culture. - Tehran, 1337 hijra. V.2. - 1031 pp.*
2. *Aliakbar Dekhudo. Interpretation Dictionary. -Tehran, 1377. The second edition. (CD) format*
3. *Aliasghari Khalabi. The History of Civilization in Islam. (some Explorations Concerned with Islamic culture and Rational Sciences). - Tehran, Asotir, 1382 hijra. – 552 pp.*

4. Gutos, Dmitry. *Greek Thinking, Arabic Culture. Movement of Greek Books Translation into Arabic in Bagdad and the Beginning Society of Abbosids.* / Translated by Mukhammadsaid Khinoii Koshoni. - Tehran: Printing-house of Tehran University, 1374 hijra.
5. Dulas Avleri. *Diffusion of Greek Sciences in Islamic World.* / Translated by Ahmad Orom. - Tehran: Printing-house of Tehran University, 1374 hijra.
6. Zaydon, Jurji. *The History of Islam Civilization.* / Translated by Ali Javohirkalom. - Tehran: Amir akbar, 1372 hijra.
7. Zohidov N. *Arabic Literature Written in Persian and Tajik Language since Arabic Invasion up to Somonid Dynasty.* - Khujand: State publishing house named after Rahim Jalil, 1999.
8. Ibni Nadim. *Al-Fekhrast.* / Translated by Rizo Tajaddud. - Tehran, 1393/1973 hijra.
9. Inostrantsev K.A. *Sasanid's Etudes.* – Spb. 1909. 140 pp.
10. Mukhammad Mukhamadi. *History and Culture of Iran in the Epoch of Transition since Sosonid's Century up to Islamic One. V.4.* – Tehran: Tus, 1380 hijra.
11. Safo, Zabekhulloh, *Compositions of Epos in Iran.* - Tehran: Amir Akbar, 1366 hijra.
12. Salimov N. *Origination and Establishment of Genre Prose in the Tajik and Persian Literature (IX-th – XIII-th centuries).* – Khujand: Light of Enlightenment, 2002.
13. Hasan Puriyo. *Ancient Iran.* - Tehran, 1310 hijra. – pp. 120-121.

**УДК 8Н
ББК 83.3 (5 Эрон)**

**ЧАНД СУХАН ДАР БОРАИ
РАВОБИТИ АДАБИИ ЭРОН
ВА ТОЧИКИСТОН**

**ИЗ ИСТОРИИ
ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ
ИРАНА И
ТАДЖИКИСТАНА**

**FROM THE HISTORY OF
LITERARY TIES BETWEEN
IRAN AND TAJIKISTAN**

Пўлодова Шоира Солиҷоновна,
н.и.ф., доценти кафедраи усули таълими забон
ва адабиёти тоҷики ДДХ ба номи ақад. Б.Гафуров
(Тоҷикистон, Ҳуҷанд)

**Пулодова Шоира Солиджановна, к.ф.н., доцент
кафедры методики преподавания таджикского
языка и литературы Худжандского государствен-
ного университета им. акад. Б. Гафурова
(Таджикистан, Худжанд)**

*Pulodova Shoira Solijanovna, candidate of philological
sciences, Associate Professor of the department of
Tajik Language and Literature methods of teaching,
dean's deputy of the Tajik philology faculty under
Khujand State University named after academician B.
Gafurov (Tajikistan, Khujand)*

Ключевые слова: таджикское фуруговедение, литературные связи, влияние Фуруга на таджикскую литературу, Фуруг и Фарзона

В статье проводится краткий обзор работ в области современной таджикской литературной критике, посвящённых творчеству известной иранской поэтессы XX века Фуруг Фаррухзод. Также прослеживается история публикации образцов творчества поэтессы в Таджикистане. Критические материалы, посвящённые творчеству Фуруг, автор разделяет на три группы: а) статьи энциклопедического и презентационного характера; б) отдельные исследования творчества Фуруг Фаррухзод; в) работы, посвященные проблеме влияния Фуруг на творчество современных таджикских поэтесс.

Уделяется особое внимание восприимчивости известных таджикских поэтесс Гульрухсор Сафиевой и Фарзоны Худжанди к творчеству персидской поэтессы. Соображения автора о восприимчивости таджикских поэтесс аргументируются цитатами из высказываний и статей Фарзоны Худжанди.

Key words: *Tajik Furughiana, literary ties, Furug`s influence over Tajik literature, Furug and Farzona*

The article is a brief survey of the works dwelling on modern Tajik literary criticism devoted to the creation of the well-known Iranian poetess of the XX-th century Furug Farruhzod. The history of the publications of the patterns belonging to the poetess in Tajikistan is traced back by the author of the article. Critical materials devoted to Furug` s creation are divided into three groups: a) articles of encyclopedic and presentative slant; b) separate researches of Furug Farruhzod` s creation; c) the works dwelling on Furug` s influence over modern poetesses.

Special attention is paid to the receptiveness displayed by the well-known Tajik poetesses Gulruhsor Safiyeva and Farzona Khujandi in reference to their Persian sister of poetry. The author's considerations on this account are proved by citations from the utterances and articles belonging to Farzona Khujandi.

Шеър, адабиёт, ҳунар ва умуман, арзишҳои волои маънавии инсоният новобаста аз маҳдудаҳои сиёсиву ҷуғрофӣ ё худ мазҳабиву қавмӣ ҳалқҳо ва фарҳангӯ тамаддунҳои муҳталифро дар ҳама давру замонҳо ба ҳам меоварад ва пайванду ягонагӣ мебахшад. Махсусан, сухани ошное, ҳамзабонеро шунидан мӯчиби таҳқими дӯстииҳо ва пайванди ҳалқаҳои муҳаббат мегардад. Таваҷҷӯҳ ба адабиёти мусир, яъне адабиёти садаи XX Эрон дар нақди адабии тоҷикӣ ҳанӯз аз солҳои 20-уми қарни гузашта шурӯъ шудааст. Ҳонандагони тоҷик маҳз дар ҳамин давра бо ҷакидаҳои хомаи баъзе аз адібони эронӣ аз саҳифаҳои матбуоти даврӣ шинос гашта буданд. Мунтахаби ашъори Маликушшуаро Баҳор соли 1958 тавассути нашриёти давлатии Тоҷикистон интишор ёфта буд. Мураттиби мунтахаби осори Эраҷ Мирзо (соли таълиф 1963) Нодир Шанбезода аз ҳусуси шиносоии ҳонандагони тоҷик бо ин шоири инқилобӣ чунин изҳори назар кардааст: “Мо аввалин девони ашъори ин шоири машҳури асри IX-XX Эрон Эраҷ Мирзоро, ки ҳонандагони тоҷик аз соли 1925 сар карда бисёр шеърҳои ӯро дар матбуоти даврагии Тоҷикистон ҳондаанд, пешниҳод мекунем” (11, с.18).

Дар аввалин маҷмӯаи намунаҳои назми мусирни Эрон “Амвоҷи Корун” соли 1973 бо кӯшиши Аълоҳон Афсаҳзод ва Ҷобул Додалишоҳ мураттаб гашта, аз миёни 33 тан шоири маъруф бештар аз ҳама ба Фурӯғ таваҷҷӯҳ зоҳир шудааст. Агар аз баъзе як-ду ё даҳ-дувоздаҳ ва аз Нодири Нодирпур, ки аз маҳбуబтарин шоирони форсигӯ аст, 18 шеър интихоб гашта бошад, аз Фарруҳзод 22 намуна, ба монанди “Гуноҳ”, “Дидори талҳ”, “Асир”, “Ёде аз гузашта”, “Ойинаи шикаста” манзури аҳли адаб шудааст. Ин аснод шаҳодат бар он дорад, ки ашъори ин шоира ҳанӯз аз ҳамон давра писанди завқу қарехаи мардуми тоҷик ва мавриди истиқболи суханшиносон будааст. Аз маълумоти муҳтасари мулҳаҷоти оҳири ин дафтар маълум мегардад, ки намунаҳое аз ашъори Фурӯғ дар рӯзномаву мачаллаҳои Тоҷикистон то соли 1973 чоп ва низ ҷондудӣ аз онҳо ба забони русӣ низ тарҷумаву нашр шудаанд.

Маводи фароҳамомада оид ба рӯзгор ва ашъори Фурӯғ дар асоси пажӯҳишоти дар Тоҷикистон анҷомёфттаро метавон чунин дастабандӣ кард:

1. Мақолаҳое, ки иттилооти доиратулмаорифӣ доранд.
2. Навиштаҳое, ки ҷонбаи таҳқиқӣ доранд.
3. Мақолоте, ки дар онҳо роҷеъ ба таъсири Фурӯғ ба шоирони мусирни тоҷик баҳсу ишорот сурат гирифтааст.

Ҳарчанд пораҳое аз ҷакидаҳои хомаи Фурӯғи Фарруҳзод солҳои 60-ум тавассути матбуоти даврӣ, аз ҷумла мачаллаи “Садои Шарқ” №1 аз соли 1966 шеърҳои “Бӯса”, “Хотирот”, “Даъват” ва №10 аз соли 1970 шеъри “Посух” интишор ёфта буд, вале дафтари ашъори ӯ бо номи “Таваллуде дигар” бо кӯшишу эҳтимоми муҳаққики нуктасанҷи тоҷик Наима Қаҳҳорова соли 1983 ба алоқамандони шеър дастрас гардид. Китоби мазкур маротибаи дувум ба шакли комилтар, ҳамчунин бо иловай баҳши луғот нашр ва мавриди истиқболи ҳонандагон карор гирифт. Дар пешгуфтори маҷмӯа бо унвони “Ситораи осмони шеър” мураттиб ба муаррифии рӯзгору осори шоира пардохта, иттилооти фаровонеро дар ҳусуси роҳи тайкардаи Фурӯғ бо истифода аз маводи мачаллаи форсии “Зани рӯз” ва навиштаҳои олимони бузурги Эрон Сайд Абдулҳамиди Ҳалҳолӣ, Ризо Бароҳанӣ манзур намудааст. Аз зикри

“муборизаву чустучӯҳо, дардхову ранҷҳо, ишқу нокомиҳо ва сӯзу гудозҳои шоира” ихлосу иродат ва самимияти Н.Қаҳҳорова нисбат ба Фурӯғ ва ашъораш ба мушоҳида мерасад ва бо эҳсоси ҳамдардӣ иброз доштааст: “Ӯ аҷаб зебову гуворо шеър мегуфт! Дар тамоми лаҳзахои зиндагӣ ман ўро ба ёд меорам. Ашъораш барои ман як китоби зиндагист. Дар шеърҳои ин шоираи хушқареха оташе нуҳуфтааст, ки шарори ў ба дили ҳар хонанда ва шунаванда бо ҳарорат ва шаҳомати худ гармиву равшани мебахшад” (9, с. 3).

Муҳиддини Олимпур - аз дилбоҳтагони шеъри мусоири Эрон аст, ки ҷиҳати дастрасии намунаҳо ва мунтакаби ашъори адибони ҳамзабон қӯшишҳо анҷом додааст. “Мурғи офтоб” – баргузидай ашъори Нодири Нодирпур (1995) таҳияи ин сухнвари тоҷик аст. Аз ин пештар, соли 1988 дар маҷаллаи “Садои Шарқ” дар ҳусуси баъзе ҷузъиёти зиндагӣ, фаъолият, таърихи нашри дафтари ашъор, вижагиҳои эҷодиву ҳунарӣ ва марги нобаҳангоми Фурӯғ дар заминай тадқиқотҳои анҷомдодаи пажӯшишгарони эронӣ мақолаи муфассал манзур намудааст.

Дар ин раҳгузар аз мақолаи Фирӯз Набиев таҳти унвони “Андешаҳои Фурӯғи Фарруҳзод дар бораи шеъру шоирӣ” дар маҷаллаи “Номаи Пажӯшишгоҳ” метавон ном бурд, ки бо маълумоти муҳтасари тавсифии фурӯғшиносии тоҷик иқтиро намуда, аз мусоҳибаҳо, хотирот, номаҳо ва нақди осор аз китоби форсии “Шинохтномаи Фурӯғи Фарруҳзод”, гирдоваранда Шаҳноз Муродии Кӯчӣ назароти Фурӯғро оид ба шеъру шоирӣ пешкаши алоқамандон кардааст.

Дар ҷилди аввали китоби дарсии Ҳудойназар Асозода барои донишомӯзони донишкадаҳои филологӣ бо унвони “Адабиёти садаи XX-и Эрон” (1997) дар радифи ҷеҳраҳои ҳунарии боистеъдоди Эрон баҳше ба омӯзиши ашъори Фурӯғ чудо ва андешаҳои шоира оид ба шеъру шоирӣ низ илова шудааст. Лозим ба қайд аст, ки матолиби дастури таълими мазкур бештар фарогири зиндагиномаи Фурӯғ буда, ба вижагиҳои ҳунарӣ ва ҷойгоҳи ў дар адабиёти ҳам Эрон ва ҳам Тоҷикистон камтар таваҷҷӯҳ зоҳир гаштааст.

Рисолаи мукаммали “Шукуфаи андӯҳ” аз силсилаи “Хубони порсигӯ”-и адабиётшиноси соҳибназар Матлубай Мирзоюнус, ки роҷеъ ба шинохти рӯзгор ва осори Фурӯғ нақл мекунад, аз таҳқиқоти арзишманд дар пажӯшиши муҳтассоти ашъори шоира маҳсуб меёбад. Китоби мазкур ҳосили ҷустуҷӯи мӯшикофони муҳакқиқ буда, қӯшишҳои ҷиддӣ барои таъйин карданӣ марҳилаҳои эҷодӣ, иртиботи маҷмӯаҳои ашъор бо зиндагӣ, маъникушӣ, ошкор намудани бозёфтҳои ҳунарии шоира анҷом дода шудааст.

Дар боби якум инъикоси лаҳзахои зиндагии вокеии Фурӯғ дар фазои шеър сурат гирифта, манзараи рӯшани таҳаввули ҳунарии шоира бо истинод ба намунаҳои ашъор ба риштаи таҳқиқи кашида шудааст. Таваҷҷӯҳи муаллиф дар баҳши дуюм ба марҳилаҳои муҳими рушду такомули назми шоира равона гашта, ҳунармандии Фурӯғ дар оғаридани шеъри нимоӣ мавриди омӯзиш қарор ёфтааст. Фасли меҳварии боби мазкурро таснифи ашъор аз ҷиҳати мавзӯъ ва таҳқиқи дарунмояҳои шеърӣ: шарҳу тавзехи қалимаву таркиботи қалидӣ чун “дастҳо”, “оина”, “паранда” ва “шаб” ташкил додааст. Маҳсусан, аз тозакориҳову навҷӯиҳои шоира дар баёни масоили марбут ба зан ва иҷтимоъ муфассал сухан рафтааст. Арзиши муҳими рисола тафсири ашъор аст, ки иборат аз шарҳу тавзехи рамзу самбулҳои маҳсуси ашъори Фурӯғ мебошад. Доир ба вижагиҳои бадеиу услубии ашъор: санъатҳои пуркорбурди шоира чун тақрор, ташбех, истиора ва ҳусусиятҳои истифодаи онҳо низ мулоҳизаронӣ шудааст. Ҳамчунин перомуни вожаву таркиботи ҳоси назми шоира ва боиси наздик

гаштани шеър ба хонанда тавассути корбандии моҳирона аз ифодаҳои омиёна изҳори назар шудааст. Аз омӯзиши рисола метавон чунин баҳрабардорӣ намуд:

1. Ба ашъор ва ҳунари суханварии Фурӯғ баҳои баланд дода шудааст.
2. Ба доираи фарогирии мавзӯи маҷмӯаҳо таваҷҷӯҳ зоҳир гаштааст.
3. Таҳқики сабк ва забону баёни Фурӯғ муфассал сурат гирифтааст.

М.Мирзоюнус дар нақди ашъори Фурӯғ санҷидакории амиқ зоҳир карда, матолиб дар нигоштаи ў бо шеваҳои қобили интиқодии таҳқик баён гаштаанд, ки барои шинохти ҷехраи ҳунарӣ ва маърифати ашъори суханвар аз арзиши воло барҳурдор аст (4, с.3).

Тафсири нубуг ва андешаҳои баландпояи Фурӯғ дар чанд мақолаи Шоири ҳалқии Тоҷикистон - Фарзонаи Ҳуҷандӣ низ тазакқур ёфтааст. Истеъдоду қариҳаи фитрӣ, омилҳои рушду такомули Фурӯғ ва нуфузи ў дар паҳнаи адаби форсӣ тавсиф ва таъсирпазиригу бардоштҳои ҳешро аз ин суханвари мумтоз, ки “растоҳезе ба ҷаҳони” фикрии Фарзона овардааст, бо алфозе пур аз самимияту муҳабbat чунин таъкид намудааст: “Ман Фурӯғро, шоири дили ҳудро ёфтам ва ҳаргиз гумон набурдам, ки рӯзе аз таҷоруби ў ҷизе ҳоҳам бардошт ва аз қаломаш вом ҳоҳам гирифт. Ва ончунон ўро дар ҳуд ҷо ҳоҳам дод, ки дигарон маро сояи Фурӯғ гӯянд” (8, с. 125).

Фарзона дар ҷехраи Фурӯғ симои ҳешро дарёфтааст. Дар мақолае бо номи “Дарёи сӯзон” аз вижагиҳои ҳунарӣ, авзони суннатии корбастнамудаи шоира: баҳри раҷази маҳбун, рамали маҳчуф, рамали маҳчуфи мусаббағ ва гайра, ки бо “авзони гумному азёдраftai арӯзи форсӣ” рӯйи кор омадаанд, аз таркиби луғот, навпардозӣ, ҷазобат ва сабку баён, ки бино ба гуфти нигоранд “басо содаву бепирояву заминӣ аст, дар ҳоле ки рӯҳаш бегумон то нӯҳ осмон уруҷ кардааст ва маконхову ломаконҳоро сипардааст”, баҳсу андешаронӣ шудааст. Дар саёҳатномаҳои “Ҳуршедҳои шаҳри тумантӯш”, аз сафари Ингилистон ва “Шеъри ҳокӣ, шеъри обӣ, шеърҳои офтобӣ” (аз сафари Эрон) афкори назарӣ-интиқодии шоира перомуни зиндагии ҳунарӣ ва ҷараёни рушди Фурӯғ ҷолиби диққат мебошанд. Аз мубоҳисаҳои бо адабиётшиноси варзидаи Эрон Муҳаммад Ҳуқуқӣ оид ба марҳалаҳои эҷодӣ, омилҳои такомули ҳунари сухангустарӣ, таносуби маънои калимаву иборот дар ашъори Фурӯғ суратгирифта пайдост, ки Фарзона ба шинохти моҳияти воқеии назми гаронмояи Фарруҳзод даст ёфтааст. Аз назари зебоишиносӣ ва санчишу муқобалаи ашъор баръакси андешаҳои Ҳуқуқӣ кори ҳунарии Фурӯғро дар маҳилаҳои муҳталифи эҷодӣ “дар як пояи зебой ва бисёр самимонаю шоирона” маҳсуб медонад.

Дар мақолаи “Паёми гули ёс” ба масъалаи шеъру шоирӣ, муҳимиёти маънӣ нисбат ба дигар аносир дар шеър ва аҳамият надоштани шаклу қолабҳои арӯзиву суннатӣ ё ҳуд модерн зимни баррасии ашъори бонувони тоҷик ручӯъ шудааст. Фарзона аз пайкору ҷустуҷӯ, ҳунари тасвиргароиву маънигустарӣ ва шӯҳрати Фурӯғ чунин ёдовар гаштааст: “Қудрат ва шаҳомати Фурӯғ – бузургтарин зани суханвари қарни XX, қолабшиканиву навпардозӣ, ибтикори ў дар шеъри форсӣ марбут на танҳо бар ҳасоиси ҷибилии ў, балки бар омӯзиши суннатҳои ашъори суханварони гарбу шарқ аст” (8, с.185).

Муҳакқики дигаре, ки аз мӯҳтаво, вижагиҳо, бадеият ва сабку услуби Фурӯғ огоҳии комил дошта, ба омӯзиши таъсири ашъори суханвар ба эҷодиёти адабони мусоири тоҷик эҳтимом варзидааст, Нуралии Нурзод мебошад. Муҳакқик арзиши андешаву афкор ва сабку баёни Фурӯғро дар ташаккули рӯҳи исёнгарона, пайдо кардани ҳоҳиш барои “шикастани қуфлҳои зиндони ҳамӯшӣ”, “шеърро ба хидмати дардҳои танҳоии ҳеш гирифтсан”, аз шевай тафсири зиндагӣ расидан ба дидгоҳи ҳеш

ва умуман, чойгоҳи ин шоирав “шӯридасар”-ро дар такомули шеъри нави тоҷикӣ баланд арзёбӣ намудааст. Дар чанд мақола, такриз ва гузориш дар ҳамоишҳои байналмилалӣ, аз ҷумла, “Чашмандози шеъри форсӣ” (Ингилистон) аз ихлосу эътиқод, баҳрамандӣ ва истиқболияҳои бонувоне чун Фарзонаи Ҳучандӣ, Адиба, Гулноз ва Шаҳноз сухан ба миён оварда, ба ҷунин натиҷа мерасад: “Ихлоси аҳли адаби Тоҷикистон тавониста, ки ашъори фаровонеро биёфарад, ки он ҷо мустақиман ба матолиби шеъри Фурӯғ ё андешаи вай ишорат шудааст. Накши Фурӯғ дар падид омадани як мактаби нерӯманди шеъри бонувони тоҷик дар поёни садаи 20 ва оғози садаи 21 ба рӯшанӣ маҳсус аст” (6).

Яке аз нигоришоти хуби ин баҳш тақризи адабиётшиноси тоҷик Субҳони Аъзамзод “Нимнигоҳе ба шеъри Фурӯғ ва навғонии фурӯғшиносии тоҷик” (2000) маҳсуб мейбад. Тақриз дар возеху равshan, ошкор шудани бурду боҳти асар дорон аҳамияти вижана буда, боз як равзанаи дигареро барои шинохтанҳои тозаи шеъри Фурӯғ пешорӯи хонандай тоҷик боз намуд. Муаллиф асарро дар “корзори пурнабарди ҳастиёбии муҳаққиқон”-и ҳам эронӣ ва ҳам тоҷик аз пажӯҳишоти пурраҳамият маҳсуб дониста, ҷунин вижагиҳои онро ба қайд гирифтааст: “Марзҳои кӯшиш ва ибтикороти М.Мирзоюнус дар боби рамзкушӣ ва сирри бозшиносии Фурӯғ ба шеъраш густурдаву фароҳ аст... Ба парадокси воқеии шеър ва андешаи Фурӯғ, ба ҳусусияти гайриоддии ҳар як таъбири ишораҳои шоира хуб зеҳн мондааст” (2, с. 42-43). Ибтикороти профессор М.Мирзоюнусро дар вожашиносӣ, интиҳоби беҳтарин усулҳои тағсири ашъор аз тадбирҳои муҳимме дар роҳи дарки ашъори шоира шуморидааст. Дар ин тақриз унсурҳои таҳлил, тадқиқ, баҳодиҳӣ ба тарзи нигориши китоб, тақсимбандӣ ва гайра ба ҳам омадаанд. С.Аъзамзод бо назардошти тозагиву арзишмандии асар баргардонии комили онро ба ҳуруфоти форсӣ ҷиҳати баҳрамандии муҳаққиқони эронӣ пешниҳод намудааст. Хидмати муаллиф дар возеху равshan ва ошкор шудани бурду боҳти асар аҳамияти вижаero дорост.

Мавзӯи баҳси ҷойгоҳи шеъри Фурӯғ дар Тоҷикистон маҳдуд ба доираи пажӯҳишоти муҳаққиқони тоҷик нест, зоро ин мавзӯъ дар воковиҳои ҷанде аз муҳаққиқони Эрон ва Афғонистон ҳам бозтоби шоёне дорад. Аз ҷумла, рисолаи муҳаққиқи ҷавони эрониасл - Парвона Барорпур “Масоили таҳқиқи муқоисавии эҷодиёти Фурӯғи Фарруҳзод ва Фарзонаи Ҳучандӣ” (“Сравнительное изучение проблем творчества Фуруғи Фарруҳзод и Фарзонаи Ҳуджанди”), ки дар Шӯрои ҳимояи рисолаҳои номзадии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон соли 2011 ба дифоъ расонидааст, қобили таваҷҷӯҳ мебошад. Масъалаи ошиқонаҳои Нимо Юшиҷ, Маҳдӣ Аҳавон, Сӯҳроби Сипеҳрӣ ва Фуруғи Фарруҳзод дар рисолаи дигари П.Барорпур мавриди омӯзиш қарор ёфтааст.

Дар мақолае бо унвони “Муқоисаи шеъри Фурӯғи Фарруҳзод, Фарзонаи Ҳучандӣ ва Ҳолида Фурӯғ аз манзари назарияи Ҷонсун” муҳаққиқони эронӣ Алиасғари Буванди Шаҳриёрӣ ва Тоҳираи Сайдизизӣ ба муқоисаи омории вожагони мутанаввиеи шоирони се кишвари ҳамзабону ҳамфарҳанг – Эрон, Тоҷикистон ва Афғонистон пардохта, кӯшиш намудаанд, то шевай корбурд аз муродифот ва ҳусусиятҳои сабку баёни ашъори онро то андозае муайян намояд. Муаллифон баррасии хешро рӯйи нӯҳ ҳазор вожа (се ҳазор вожагӣ аз ин се шоира) анҷом дода, ба натиҷае расидаанд, ки Фарзонаи Ҳучандӣ ва Ҳолида Фурӯғ бардоштҳое ҷолиб дар корбасти вожаҳо аз кори ҳунарии Фуруғи Фарруҳзод доранд. Мушобиҳати қалимот ва усулҳои мутафовити корбурди алфоз, ки бевосита ба тарзи баёну андеша, дидгоҳҳо ва шароити зиндагии ин се шоираи мумтоз иртибот дорад, ҷунин ҳулоса шудааст: “Ҳар

се зан ҳастанд, шоири муосиранд, аз замонаи наздик ба ҳам баромадаанд ва низ дар сарзамини худ шоироне шинохташуда ва соҳибандеша ҳастанд ва мавзӯт, нумодҳо, тасовир ва мазомини муштарак дар шеъри онҳо дида мешавад. Боистай ёдоварӣ аст, ки Ҳолида Фурӯғ ва Фарзонаи Ҳучандӣ ҳар ду аз Фурӯғи Фарруҳзод таъсир пазируфтаанд” (7, с. 46).

Пажӯҳиши Симини Файзулоҳӣ “Таҳлили муқоисавии оҳангҳои иҷтимоии назми Фурӯғи Фарруҳзод” (“Сравнительный анализ социальных мотивов поэзии Фуруги Фарруҳзод и Гулруҳсор Сафиевой”) (2012) ба таҳқики муқоисаи ашъори Фурӯғ ва шоираи тавони тоҷик Гулруҳсор иҳтинос дорад. Дар он ашъори иҷтимоъгароёна, шеъри нав ва таъсири он ба ҷараёни адабии давр ва аҳамияти осори ин ду шоираи ҳамзабон дар бозкушоии масоили рӯзгор ва ниёзҳои мардум ба таққи расида, ҷойгоҳи онон дар олами адаби форсизабон ба миён гузошта шудааст.

Дар китоби “Чашмандози шеъри муосири тоҷик”-и Алиасғари Шеърдӯст перомуни муҳити ташаккул ва такомули шеъри нав дар Тоҷикистон андешаронӣ намуда, аз таъсири шеъри муосири Эрон бар шеъри муосири Тоҷикистон изҳорӣ назар кардааст. Муаллиф аз ҷанд намуна шабоҳати ашъори Гулруҳсори Сафӣ “Хиёбони зани танҳо”-ро бо шеъри “Таваллуде дигар”, баҳрамандии Алимуҳаммади Муродиро дар шеъри “Кӯчаи сарбаста”, аз шеърҳои “Паранда мурданӣ аст”, “Ҳадя”, “Имон биёварем ба оғози фасли сард”-и Фурӯғи Фарруҳзод, ки “дар шаклгирии аҷзои муҳталифи соҳтмони шеъри зерин доҳил ва муассиранд” таҳлилу баррасӣ намудааст:

*Сер аз ҷонам кард
Гами бадбахтии гафлатзадагони хушибаҳт.
Ҳестам бо зарда,
Омадам то паси равзан ба суроги субҳе,
Парда баркандаму дидам берун-
Ғайри шаб ҷизе нест* (10, с. 56-57).

Аз ҷониби Дастири Ноил – шоири шаҳири Афғонистон дар мақолаи “Фурӯғ, Фарзона ва шеъри имрӯз” зимни баррасии нерӯи суханофарӣ ва ҳаллоқияти ҳунарии Фарзона аз таҷаллии тасвири афкор ва сабку баёни Фурӯғ дар таъйини роҳи тозаи эҷодӣ ибрози андеша шудааст. Пазироии ҷомеа, нигоҳ ва қабули ҳонандай пайрави анъанаи суннатии замони Фурӯғ ва таваҷҷӯҳи аҳли адаби тоҷик ба ашъори Фарзонаро дар замони имрӯз бо муқобалаву санчиш баён кардааст. Рамзи зани суханвар дар шеъри нави адаби форсӣ шинохта шудани Фарруҳзодро таъкид намуда, суннатшиканиву исёнгарию ўро чунин ба риштаи таҳқиқи кашидааст: “Фурӯғ қақнусе барҳоста аз зери ҳокистари замонаҳо буд ва фарёди дар гулӯҳуфта ва дилҳои ба орзу дастнаёftai Робиаҳо, Маҳастиҳо, Меҳриҳо, Маҳфиҳо ва садҳои дигар ва, дарвоҷеъ, фарёди зан дар дили қарнҳо буд” (10, с. 68).

Ба ниғоришоти ин даста мақолаи Сӯҳроби Пуриброҳим “Фурӯғ ва рӯшанфирони бумӣ” шомил аст, ки аз тарики рӯзномаи “Адабиёт ва санъат”, №38, соли 1992 дастраси ҳонандагони тоҷик гардидааст.

Аз таҳқики ҷойгоҳи Фурӯғи Фарруҳзод дар нақди адабии тоҷик ба натиҷае мерасем, ки симои ҳунарии Фурӯғ муждаи шеъри навини форсиро бо ҳама зебой, маъниҳои тоза ва тасвирҳои рӯшан ба дилу дидоҳои аҳли адабу фарҳанги Тоҷикистон овардааст. Нерӯи суханофарӣ, ҳаллоқияти ҳунарӣ ва камоли шоирии ў дар таҳаввули шеъри муосири тоҷик саҳифаҳои тоза ва дураҳшонеро боз ва баҳри муҳкамтар гаштани пайванди адабии кишварҳои ҳамзабон мусоидат кардааст. Фурӯғ дар шумори камтарин адабони Эрон аст, ки ҳанӯз дар замони шӯравӣ мавриди таваҷҷӯҳи

аҳли адаби тоҷик қарор гирифта, падидаҳои ҳунарии ў на танҳо сарчашмаи илҳоми адабон, балки боиси рӯйи кор омадани силсилаи андешаҳои нокидона низ гаштааст.

Фурӯғ, ки ҳунармандонаву навпардозона роҳи тозаеро дар сухансарой кушодааст, дарки тамоми рамзу самбулҳо ва эъчозҳои шеъри ў душвориҳо пеш меорад. Дар ин росто пажӯҳишоти анҷомдодаи муҳаккиқони тоҷикро метавон аз падидаҳои муҳими адабиётшиносии тоҷик муаррифӣ кард, ки нигоҳе фароҳ ба бозёфтҳои шоирона, бадеият, мӯҳтаво ва сабку равиши хоси оғаринишгарии Фурӯғ андохтаанд. Таваҷҷӯҳ ва ишқу алоқаи адабону мунаққидон ба осори ин шоираи камназир мавзӯи меҳварии пажӯҳишгарон ва мӯчиби таҳқими равобити адабии кишварҳои Эрон ва Тоҷикистону Афғонистон қарор гирифта, ҷиҳати маърифат ва шинохти дарунмояҳои ашъори ин суханвари тавоно аҳамияти зиёд доранд.

Вожсаҳои қалидӣ: фурӯғшиносии тоҷик, равобити адабӣ, таъсирӣ Фурӯғ ба адабиёти тоҷик, Фурӯғ ва Фарзона

Пайнавишт:

1. Амвоҷи Корун. *Бо қӯшиши Аълоҳон Афсаҳзод ва Ҷобул Додалишоҳ*. -Душанбе: Ирфон, 1973.-312 с.
2. Аъзамзод С. *Нимнигоҳе ба шеъри Furӯғ ва навгонии фурӯғшиносии тоҷик* // Паёми Сӯғд № 6, 2000
3. Бахор, Малиқушишӯаро. Ашъори мунтакаб. Сталинобод, 1958.
4. Мирзоюнус, Матлуба. Шукуфаи андӯҳ. Хуҷанд, 1999.-232 с.
5. Ноил, Даствир. *Furӯғ, Farzona va шеъри имрӯз* // Хуҷанд, 1997, №12
6. Нуров Н. *Furӯғ, Sipeхрӣ дар вусъатободи шеъри муосири тоҷик/ Ҳамошии байналмилалӣ таҳти унвони “Чашмандози шеъри форсӣ”*. – Инглистан, 2004.
7. Парвона Барорпур. *Муқоисаи шеъри Furӯғи Farruhzod, Farzonaи Хуҷандӣ ва Xolida Furӯғ аз манзари назарияи Ҷонсон*. Пажӯҳшии адабиёти муосири ҷаҳон, давраи 19, №1, 1393, аз с.45 то 71.
8. Фарзона. *Дарёи сӯзон (маҷмӯаи мақолаҳо)*.-Душанбе: Адиб, 2014. - 240 с.
9. *Furӯғи Farruhzod. Таваллуде дигар (тартибӣ. Наима Каҳҳорова)*.-Душанбе: Адиб, 1993.-173 с.
10. Шеърдӯст, Алиасгар. *Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик*, Д.: Адиб, 1997.-272 с.
11. Эраҷ Мирзо. *Осори мунтакаб*. Душанбе: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1963.- 360 с.

Reference Literature:

1. Waves of Karun. Compilers: Alokhon Afsakhzod and Djobil Dodalisho. - Dushanbe: Cognition, 1973. – 312pp.
2. Azamzod S. Brief Essay Devoted to Furug’s Poetry and New Viewpoint in Regard to her Creation // Sughd Bulletin № 6, 2000.
3. Bakhor Malikashshuaro. Selected Poems. – Stalinabad, 1958.
4. Mizojanas, Matlyba. Flowers of Sorrow. - Khujand, 1999.
5. Noil, Dastyhir. Furug, Farzona and Modern Style // Khuland, 1997, -№12.
6. Nurov N. Furug and Sipekhri in the Space of Modern Tajik Poetry. /Survey of Persian Poetry, 2004.
7. Barorpur, Parvona. Comparison of the Poetry Belonging to the Pens of Furug Farruhzod, Farzona Khijandi and Kholida Furug from Djonson’s Viewpoint. Researches in Modern World Literature. Period 19, №1, 1393 hijra, – pp. 45-71.
8. Farzona. The Hot River (collection of articles). - Dushanbe: Men-of-Letters, 2014, – 240pp.
9. Furug Farruhzod. New Birth (compiler: Naima Kakhorova). - Dushanbe: Men-of-Letters. – 173pp.
10. Sherdust, Aliasgar. Survey of Modern Tajik Poetry. – Dushanbe: Men-of-Letters, 1997. – 272pp.
11. Iraj Mirzo. Selected Works. - Dushanbe: Tajgosizdat, 1963. – 360 pp.

**УДК 8Т1
ББК 83.3(О)3**

**ЧАНД СУХАН
РОЧЕЙ БА ЗАБОНИ
АШЬОРИ КИСОЙ**

**НЕСКОЛЬКО СЛОВ О ЯЗЫКЕ
ПОЭЗИИ КИСОИ МАРВАЗИ**

**SOME WORDS ABOUT THE
LANGUAGE OF POETRY
BELONGING TO KISOI MARVAZI**

Манонова Махфузা Тошпӯлодовна,
унвонҷӯи кафедраи адабиёти классикии
тоҷики ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров
(Тоҷикистон, Ҳуҷанд)

Манонова Махфузা Тошпӯлодовна,
соискатель кафедры таджикской
классической литературы Худжандского
государственного университета им. акад.
Б.Гафурова (Таджикистан, Худжанд)

Manonova Makhfuzा Toshpulodovna,
*claimant for Candidate's degree of the
department of classic Tajik literature under
the Khujand State University named after acad.
B. Gafurov (Tajikistan, Khujand)*
E-MAIL: makhfuzा. manonova@mail.ru

Ключевые слова: поэзия Кисои Марвази, хорасанский стиль, исконно таджикские слова, заимствованная лексика, синонимы, антонимы

IX-X века, когда в поэзии и прозе господствовал хорасанский стиль, считаются периодом бурного развития персидско-таджикского языка. По единодушному признанию исследователей, одной из особенностей хорасанского стиля, в том числе поэзии Кисои, являются простота и плавность. Поэзию периода саманидской династии очень емко определяют как «недоступную простоту». На основе всестороннего и глубокого анализа дошедшего до наших дней поэтического наследия Кисои Марвази автор приходит к выводу, что основную часть словарного состава поэзии Кисои составляют исконно таджикские слова. Из заимствованной лексики Кисои большие употребляет арабскую. Также в его стихах встречаются отдельные греческие и древнееврейские слова в арабизированной (муарраб) форме. Очень редко встречаются тюркские слова. Автор статьи особо подчеркивает абсолютную зависимость темы стиха и его лексического состава. Так, в касыдах, посвященных убиению Хусайна ибн Али в Карбале, встречается больше (20%) арабских слов, тогда как в других стихотворных отрывках заимствования из языка священного Корана составляют в среднем 12-14%.

Key words: *Kisoи Marvazi's poetry, Khorasan style, primordial Tajik words, borrowed vocabulary, synonyms, homonyms, antonyms*

The IX-th – XI-th centuries, when Khorasan style dominated in poetry and prose, are considered to be the period of boisterous development of the Persian-Tajik language. According to unanimous recognition of explores, the main peculiarities of Khorasan style, Kisoи's poetry inclusive, are simplicity and smoothness.

The poetry pertaining to the period of the Samanids' dynasty is exhaustively defined as «unavailable simplicity». Designing on the premise of comprehensive and profound analysis of

*Kisoi Marvazi's extant poetical heritage, the author comes to the conclusion that primordial Tajik words befall the basic stock of the borrowed lexical units. Arabic ones occur mostly frequently. Separate Greek and ancient Jewish words are invested into the Arabized form (**muarrab**). Turkic words are very rare. The author of the article stresses the dependence of vocabulary on the theme of a verse. Thus, in the **kasyds** dwelling on Khusayn ibn Ali's murder in Karbal more than 20% of Arabic words are found, whereas borrowings from the Holy Koran constitute about 12-14% on average.*

Асрҳои IX-X давраи ривоҷу равнақи забони форсӣ-тоҷикӣ маҳсуб мегардад. Маҳз фарҳангдӯстиву пуштибонии Сомониён аз забони форсӣ боиси зуҳури төъоди зиёди шоирону адібоне гардид, ки тавассути қаломи сехрофарини худ нерӯву қудратмандии забонро сабит намудаанд. Бино ба орои муҳаққиқон, яке аз вижагиҳои сабки ҳурӯсонӣ, аз ҷумла шеъри Кисой ин содагӣ ва равонии баён аст. Ашъори шоирони ин давраро «саҳли мумтанеъ» меноманд ва он малоҳату латофати ба худ ҳосро дорост. Адібони ин давра мекӯшиданд, то аз қалимаҳои арабӣ камтар истифода намоянд ва бештар ба лексикаи ҳалқ рӯ оваранд (9, с. 76).

Таркиби луғавии ашъори шоирро асосан қалимаҳои аслии тоҷикӣ ташкил медиҳанд, ки онҳоро метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард: Ба гурӯҳи якум қалимаҳое дохил мешаванд, ки то ҳол дар асоси луғавии забон қарор доранд ва ба донандай забон ғаҳмо мебошанд, ба монанди: бод, мушк, гулшан, ҷаҳон, ҷароғ, ситам, қайҳон, зулф, ғул, ниҳод, офтоб, моҳ, лаъл... ва ф.

Гурӯҳи дуюм вожаҳое ҳастанд, ки дар давраи Кисой, ба занни наздик ба яқин, серистеъмол буданд, ё чи тавре ки маъмулан мегӯянд, ба таркиби луғавии забон ворид мешуданд, valee алҳол мавриди истифода нестанд. Ин гуна вожаҳоро аз рӯи мансубият ба хиссаҳои нутқ ба гурӯҳҳои зерин тақсим кардан мумкин аст:

а) Масдарҳо: судан (кӯфтан, молидан), гурозидан, фарозидан, сиголидан, навардидан, ниҳиштан (ниҳодан, расидан), ниюшидан (гӯш кардан), данидан (ба нишот давидан), ёзидан (майл кардан), авжанидан (афкандан), барҳудан/парҳудан (ба сӯхтан наздик шудан), бишҳудан (ҳарошидан бо ноҳун ё дандон ё ҷизи тез), биёжанидан (андохтан, ҷой кардан), пайҳастан (бо лагад кӯфтан, лагадмол кардан), фанавидан /фанудан (фирефтан, фирефта шудан), ҷаҳидан (ситета кардан).

б) Ислом: гавғо (мардуми ошӯбгар ва фитнаталаб), тунбул, тарфанд, тарф, оҳол, ҳамлаҳт (навъе пояфзору кафш, ҷарми зери мӯза), васах (чирку рим), омурғ (ҷизи андак кам), гав(в)ожа (шӯҳӣ, масҳара), оғанҷ (рӯдаи бо гӯшту равған пуркардаи гӯсфанд ё ғов), оғанҷ, жақӣ, алҷаҳт (умед, тамаъ), барғаст (тарраи тунду тез, ки дар аввали баҳор рӯяд), ғанҷор (ғоза), қуноғ (тори абревиим), вагиҷ (бисёр, анбӯҳ), тифоғ/нифоғ (қадаҳи шароб), қарв (дандони миёнтиҳӣ), ғарв (най), патёра, бодбон (остин, гиребон), гӯй, ангула, сома (аҳд), пахнона (маймун), давол (тасма) ва ғайра.

Дар байни вожаҳои гурӯҳи якум низ қалимаҳое дучор мешаванд, ки бо вучуди имрӯз дар забони тоҷикӣ мавриди истифода буданашон вижагиҳои худро доранд:

а) Баъзе қалимаҳое, ки дар ашъори Кисой ба кор рафтаанд, имрӯз ба маънои дигар истифода мешаванд. Масалан: гавғо - дар забони ҳозираи тоҷикӣ ба маънои **шӯру мағал** истифода мешавад. Кисой ин қалимаро дар байти зерин ба кор бурдааст:

*Он мири сарбурида, дар ҳок ҳобанида,
Аз об ноҷашида, гашта асири гавго.*

Возех аст, ки дар байти мазкур **ғавғо** ба маънои мардуми ошӯбгар ва фитнаталаб (1, 6, 5221), мардуми омехта аз ҳар ҷинс, мардуми сифла, шарангез, муфсид (3,2,2453) омадааст.

б) Як қисми калимаҳои ашъори Кисой алҳол ба гурӯҳи калимаҳои адабӣ-китобӣ доҳил мешаванд: буссад (марҷон), ҳарир (абрешим), хай (арак), ситок, парниён (абрешим), шигифт (тааччуб, ҳайрат), густардан (пахн кардан), хеш/хайш (номи матоъ), сутур (ҳайвони боркаш), меғ (абр).

в) Дар байнин ин гурӯҳи калимаҳо низ вожаҳое ҳастанд, ки имрӯз ба маъни шоир истифодабурда корбаст намешаванд. Масалан: Кисой калимаи **намунаро** ба маъни зишт, бефоида, аз кор уфтода ба кор бурдааст:

Хуб, гар сӯи мо нигаҳ нақунад,

*Гӯ макун, шав, ки мо **намуна** шудем.*

Ё вожаи **бодбон** ба маъни гиребон ё остини чома корбаст гардидааст:

Зон ҷома ёд қун, ки бинӯйӣ ба рӯзи марг,

*Кӯро на **бодбону** на гӯю на ангула.*

г) Баъзе калимаҳои адабӣ-китобӣ дар давраи Кисой аз ин доира берун шуда, хусусияти серистеъмолӣ гирифтаанд, ки дар ин бора басомади онҳо дар ашъори боқимондаи шоир ва муштақоти ин вожаҳо шаҳодат медиҳанд. Масалан, вожаи **набид** (набиз ба маъни шароб, май) дар давраи Кисой хеле серистеъмол буд. Дар ашъори шоир ин калима б бор дучор мешавад. Файр аз ин, бо ин калима ду калимаи мураккаб - **сурхнабид** ва **пурнабид** соҳта шудаанд.

ғ) Калимаҳое ҳам дар ашъори Кисой дучор мешаванд, ки дар таркиби синонимҳои ҷуфт ба кор рафтаанд, vale ҷо ҷузъи онҳо алҳол калимаҳои арҳаистӣ буда, дар забони ҳозираи тоҷикӣ ба кор намераванд. Масалан **богу роф** ё **рогу саҳро-**ро гирем. Ҷузъи **роғ** (ба маъни доманакӯҳ, марғзор) алҳол дар танҳои истифода намешавад.

Доираи истифодаи баъзе калимаҳои аслии тоҷикии ашъори Кисой алҳол маҳдуд гашта, ба ҷои онҳо муродифоти арабиаслашон ба кор меравад. Масалан, **шигарф** ба маъни тааччуб ва ҳайрат. Дуруст аст, ки дар забони назм ин калима аҳёнан мавриди истифода аст, vale дар забони ҳаррӯза ба кор намеравад. Вожаи **ниҳеб** ба маъни даҳшат, тарс низ аз ҳамин қабил аст.

Дар ашъори Кисой як қатор исмҳои хос ба ин ё он муносибат зикр шудаанд. Аз лиҳози мавриди истеъмол, ё аниқтараш мавзӯи шеър исмҳои хоси дар эҷодиёти шоир истифодашударо ба якчанд гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст:

1. Исмҳои хоси марбут ба дини ислому таърихи он, ки аксарияти онҳоро Кисой дар қасоиду ашъори мазҳабиаш мавриди истифода қарор додааст. Исмҳои мазкурро низ аз нуқтаи назари муносибати шоир ба онҳо метавон ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ кард:

а) исмҳои хос, аз қабили Муҳаммад, Алӣ, Нӯҳ, Рӯҳуламин, Ҳусайн, Зайналобиддин, асомии ифтихории Мустафо, Муртазо, Ҳайдар, Ҳайдари қаррор, ҳамчунин Оли Расул, Оли Набӣ, Оли байти Захро, Оли Ёсин, Оли Або ва ғайра, ки шоир дар бораи онҳо бо меҳру муҳаббати зиёд сухан меронад, онҳоро қобили тақлиду тақдис медонад, дар васбу мадҳи онҳо муболига менамояд. Ба ибораи дигар, ин номҳо бевосита бо мақсади тарғибу тарвиҷи ақоиди мазҳабии шоир хидмат мекунанд.

б) исмҳои душманони хонадони Алӣ ибн Абітолиб, ки шоир онҳоро мавриди мазаммату нақӯшиш қарор додааст. Аз қабили Марвону Язид, Оли Зиёду Марвон, Шимр, Синон, Амр. Шоир ба ин гурӯҳ ҳулафои Аббосӣ, аз қабили Мӯътасиму Мустаин, намояндагони сулолаҳои туркнажод «Тагсину Тагин»-ро низ ворид месозад.

2. Номҳои қаҳрамонони ривояти назми араб, алалхусус асомии ошику маъшуқони масалӣ, аз қабили Юсуфу Зулайҳо, Лайлӣ, Саъду Асмо, Урва ва Афро. Ин номҳоро низ шоир дар қасидаи мазҳабиаш, ки бо номи «Сӯгномаи Карбало»

(таъбири М.Раёхӣ) маъруф аст, овардааст. Ҷолиби диққат он аст, ки дар ташбиби қасида (байтҳои 1-25) шоир ҳашт исми хос, аз чумла Саъду Асмо, Урваю Афро, Юсуфу Зулайҳо, Лайлӯ, ҳамчунин шоҳи қаблазисломии Эрон - Дороро корбаст намудааст. Номи ҳамаи ошиқу маъшуқони масалии араб дар таркиби ташбех ва он ҳам, ташбеҳоти равшан ба кор рафтааст. Масалан:

*Бар шоҳи сарв булбул, бо сад ҳазор гулгул,
Дурроҷ боз бар гул чун Урва пеши Афро.*

*Гулзор бо таассуф ҳандид бетакаллуф,
Чун пеши тахти Юсуф руҳкораи Зулайҳо.*

Дар қисми вақои Карбало асосан асомии дар зергурӯхи якуму дуюм зикргардида, мисли Муҳаммад, Мустафо, Муртазо, Оли Ёсин, Язид ва гайра омадааст, ки бори дигар тасдиқи тақозои мӯҳтавои қасида будани истифодаи асомии мазкурро событ месозад.

3. Исмҳое, ки аз забонҳои дигар тавассути забони форсӣ ба тоҷикӣ дохил шудаанд: Ҷабраил, Марям, Масех, Нӯҳ, Тури Сино, Сикандар. Лозим ба қайд аст, ки аксарияти соҳибони забон гайритоҷикӣ будани ин номҳоро эҳсос намекунанд. Масалан, Искандар ё Сикандар муарраби исми юононии Александрос ба маънои «ёридиҳандаи мард» аст (3, 5, 1225).

Номҳои Ҷабраил, Нӯҳ, Марям, Масех маъхуз аз забони яхудии қадиманд, ки дар шакли муарраб ба забони тоҷикӣ гузаштаанд.

Дар ашъори Кисой хеле кам бошад ҳам, баъзе қалимаҳои туркӣ ба назар мерасанд. Номҳои «Тагсину Тагин» аз он ҷумлаанд. Ба назар чунин мерасад, ки дар байти:

*Сесаду ҳафтод сол аз вақти пайғамбар гузашт,
Сер шуд минбар зи ному ҳӯи Тагсину Тагин.*

дар таркиби исмҳои «Тагсину Тагин» формант туркии исмсози *-тагин*, аз қабили «Алптигин», «Сабуктегин» ва гайра истифода шудааст.

Лозим ба таъкид аст, ки номҳои мазҳабиро Кисой дар шеърҳои гайримазҳабӣ низ ва аксаран дар абёте, ки бо санъатҳои талмеху ташбех музайянанд, бо камоли устодӣ корбаст намудааст. Масалан, баҳор, эҳёи табиат ва шукуфтани дараҳтонро шоир бо истифода аз талмехи Ҷабраилу Марям хеле барҷаста тасвир кардааст:

*Насими нимишабон Ҷабраил гашт магар,
Ки беху шоҳи дараҳтони хушик Марям гашт.*

Ва ё ҷанозаи яке аз бузургони Марвро ба Нӯҳ ва қишии ӯ ташбех намудааст:

*Аз оби дидা чу тӯғони Нӯҳ шуд ҳама Марв,
Ҷанозаи ту бар он об ҳамчу қишии Нӯҳ.*

4. Номҳои аслии тоҷикӣ, ки ҳам дар ашъори мазҳабӣ ва ҳам гайримазҳабӣ ба кор рафтаанд, аз қабили «Доро» ё «Яздон». Номи «Доро», ки гунаҳои «Дорой», «Дороб»-и он низ мустаъмал аст, вожаи аслии тоҷикӣ буда, аз «Дārayavahuš»-и порсии қадим сарчашма гирифтааст ва маънояш «дорандай некӣ» мебошад (3, 5, 499). Ва ё вожаи «Яздон» (паҳлавӣ *yaztān*; авестоӣ: *yazatanam*) ба маънои «Худо», «Офаридгор» (3, 5, 144) корбаст шудааст.

Мусаллам аст, ки забони форсии тоҷикӣ бо забонҳое аз қабили ҳиндӣ, юононӣ, лотинӣ қаробати таърихи генеологӣ дорад ва аз ин рӯ төъдоди муайяни вожаҳои аслии ин забонҳо низ, ки аз решоҳои муштараки вожагони ҳиндӯаҷрупои қадим маншаш гирифтаанд, ба забони мо дохил шудаанд. Лозим ба таъкид аст, ки аз забонҳои мазкур вожаҳо ба забони тоҷикӣ бевосита ё ба воситаи забони арабӣ

(аксаран дар шакли муарраб) дохил шудаанд. Масалан, калимаи **дирам** чун воҳиди пул шакли муарраби вожай юнонии *draxme* мебошад. Вожай **найсон** бошад, номи моҳи ҳафтум аз тақвими сурёнӣ аст, мутобиқ ба моҳи аврили соли румӣ (фарвардин ва урдувиҳишт) (3, 4, 4887). Мисли ҳамин дар ашъори Кисой вожай юнониасли зумуррад, ҳиндиасли **қаранфул** ва **сандал** мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки ҳамаи онҳо дар давраи зиндагии Кисой ба фонди асосии лугавии забони форсии тоҷикӣ ворид шуда буданд. Роҷеъ ба этимологияи **сандал** М.Дураҳшон менависад: «Дар санскрит **чандал** ё **чандан** буда. Дараҳтест кӯчак, ки бештар дар Ҳиндустон мерӯяд. Ҷӯби он бо рангҳои муҳталиф - сурх, сапед ё лимӯй ва муаттар мебошад» (2, 99).

Ҷосилик, бино ба тавзехи Маҳдии Дураҳшон, «муарраби **католик**, меҳтари тарсоён дар билоди ислом аст ва юнониасл аст» (2, 88). Вожай **кир** низ юнониасли муаррабшуда (8, 2, 690) ва дар забони тоҷикӣ ба маъни маҷозии «сиёҳ» меояд. Баромади вожай **шаман** ба маъни бутпараст аз забони санскрит аст (1, 5, 4582).

Бо сабабҳои ба ҳамагон маълум қисми зиёди қалимаҳои иқтибосии забони тоҷикӣ аз забони арабӣ ворид шудаанд. Қалимаҳои иқтибосии арабии ашъори Кисоиро метавон ба се гурӯҳ дастабандӣ кард:

1. Қалимаҳои арабиасле, ки қайҳо ба таркиби лугавии забони тоҷикӣ дохил ва ҳазм шудаанд ва аксари хонандагони мутавассит арабӣ будани онҳоро эҳсос намекунанд: **сабо, сахро, фарш, насим, нукта, соф, қумрӣ, мӯъмин, шеър, ғазал, давлат, арӯс, шуо, ҷаноза, ҳодиса, амир, азиз, ошиқ, дин, роҳат, бало, лаҳад** ва гайра.

2. Қалимаҳои арабие, ки бештар дар услуби адабӣ-китобӣ ба кор мераванд: **муноғиқ, лӯълӯъ, ораз, талъат, таҷаллӣ, шамома, муақраб, мутарро, вард, масқул, шаър, амдо, оз, машғала** ва гайра.

3. Қалимаҳои арабиасли матруку маҳҷур, ки дар услуби адабӣ-китобӣ низ аҳёнан вомехӯранд: **муғаррак, мутаввақ, муғаррак, мутаббақ, музаррак, музаввақ, мусаддак, муғаллақ, мунаҳқақ, мураввақ** ва амсоли онҳо.

Лозим ба таъқид аст, ки ҳамаи намунаҳои гурӯҳи сеюм аз як қасидаи Кисой бо матлаи

*Такя кунад бар гумону кам кунад аз ҳақ,
То ки бувад гарқи зарқ ҷоҳили аҳмақ*

гирифта шудаанд. Фаровонии қалимаҳои маҳҷури арабӣ дар ин қасида ҳамbastagии бисёр саҳти мавзӯъ ва лексикаи шеър мебошад. Қасидаи мавриди назар, мисли ду қасидаи ба пуррагӣ то ба замони мо расидаи Кисой аз ҷумлаи қасоиди мазҳабист ва ба ситоишу васфи аҳли байти Муҳаммад, ва маҳсусан, Алӣ ибни Абитолиб, тавсифу таърифи сифоту фазоили ў баҳшида шудааст. Ҷолиби дикқат аст, ки қасида 26 байт дорад ва танҳо ду қофияи он «ситабрак» (ҳарир, дебо) ва «Хуварнак» (номи қаср) тоҷикӣ аст. Қалимаҳои дигари ба ҳайси қофия овардан шоирро, ки мисолҳояш дар боло зикр гардиданд, хонандай мутавассит бидуни муроҷиат ба фарҳанг идрок карда наметавонад. Гузашта аз ин, дар қасоиди мазҳабии Кисой вожаҳои арабие ба кор рафтаанд, ки онҳо ҳатто дар фарҳанги арабӣ-тоҷикии Абдуррашиди Таттавӣ «Мунтаҳаб-ул-луғот», ки дар қуруни вусто шӯҳрати тамом дошт, наёмадаанд. Масалан, шоир дар васфи санъати ҳарби домоди Паёмбари ислом мегӯяд:

*Он ки ба як заҳм хинги ашҳабу адҳам,
Кард ба хуни адӯ муаддаду аблак.*

Ашҳаб - чизи сиёҳу сафед, ки сафедии ў голиб бошад (7,21). Адҳам - асби сиёҳ (8, 1, 42); аблак - чизи дуранга (8, 1, 27), вожай «муаддад» дар ягон фарҳанги ба мо дастрас дучор нагардид. Дар «Большой русско-арабский словарь» дар тарҷумаи вожай

«оседлывать» (коня, осла и т.п.) (лачом задан, ром кардан) калимаи аддада **да** омадааст. Ба ҳамин маъно, яъне ром кардану лачом задан, ба назари мо, байтро тавзеҳ додан мумкин аст: он касе, ки бо як захм асбҳои сафед ва сиёҳро аз хуни адӯ дуранг (сафеду сурх ва сиёҳу сурх) ва рому мутеъ аст.

Чи тавре ки зикраш рафт, истифодаи вофири калимаҳои арабии маҳчур дар се қасидаи мазҳабии Кисой ба назар мерасад. Дар порчаҳои дигари ашъори ў корбасти вожаҳои арабиасл дар ҳадди эътидоли сабки хурросонӣ аст. Барои тасдики ин иддао таносуби калимаҳои арабию тоҷикии якчанд шеъри Кисоиро меорем: дар шеъри «Субҳ омаду аломати маскул баркашид» 156 вожа корбаст шудааст, ки ҳамагӣ 20-тояш арабист. Ба ибораи дигар, калимаҳои арабӣ тақрибан 12-14% лексикаи шеърро ташкил мекунанд. Ва ҳамин таносуб умуман ба ашъори Кисой хос аст. Айни замон, дар мероси Кисой қитъаҳое ҳастанд, ки вожаҳои арабиаслашон ангуштшуморанд. Масалан, дар газалгунаи «Зоғ биёбон гузид, Ҳуд ба биёбон сазид», ки аз 4 байт иборат аст, 55 калима, аз чумла ҳамагӣ ду вожаи арабиасл (лаълпӯш ва нукта) ба кор рафтааст. Дар шеъри ба муносибати 50-солагиаш навиштаи Кисой бошад, аз 170 вожа (13 байт) 32 калима арабӣ аст, ки таносуби вожаҳои арабию тоҷикий тақрибан 20% мебошад. Дар ашъори мазҳабии шоир ин таносуб ба самти афзоиши вожаҳои арабӣ назаррас тафийр мейбад. Дар шеъри «Фазли амиралмӯминин» дар 23 байт 366 калима (116 вожаи арабӣ ва 250 вожаи тоҷикий) ба кор рафтааст. Дар шеъри «Аъзои маъшуқ», ки аз 4 байт ва 41 вожа иборат аст, ҳамагӣ як калимаи арабӣ истифода шудааст.

Аз лиҳози соҳт қисми зиёди калимаҳои иқтибосии арабӣ сода ҳастанд: ҷаноза, ҳодиса, амир, сабаб ва гайра.

Дар аксар маврид шоир бо роҳи ба калимаҳои арабии сода илова кардани пешванду пасвандҳо калимаҳои соҳта месозад: арӯсӣ, бетоқат, ошиқӣ, каримтар, азизтар, фозилтар, мусалмонӣ, бетаслим, маккӣ, ақиқӣ, ямонӣ, лаълфом ва гайра.

Кисой ҳамчунин бо роҳи ҳамроҳ кардани калимаҳои тоҷикий ба арабӣ калимаҳои мураккаб соҳтааст: **лаълпӯш, меросхор, аҳднома, заифколбад, дирамҳарида, покдин, ҳалқофарин, муборакпай, дилраҳин** ва гайра.

Дар ашъори Кисой, маҳсусан дар шеърҳои мазҳабии ў ибораҳое дучор мешаванд, ки бо ёрии «и»-и изоғӣ аз ду вожаи арабиасл соҳта шудаанд: Оли Або, Оли Расул, Оли Зайнаб, аҳли байт, аҳли байти Расул ва гайра.

Калимаҳои арабиро шоир ҳам бо ёрии шакли ҷамъбандии арабӣ (асосан ҷамъбандии шикаста) ва ҳам бо пасвандҳои ҷамъбандии тоҷикий (-ҳо; -он) ҷамъ мебандад:

а) ҷамъбандии шикастаи арабӣ: авлод, табоевъ, ашъор, шақоиқ, атфол, улум, авсоғ, навосиб, анбиё, мулук.

б) ҷамъбандии калимаҳои арабӣ бо пасвандҳои тоҷикий: феълҳо, шоирон, ошиқон.

Ҷолиби дикқат аст, ки гунаҳои ҷамъи арабии се вожаи охир, ки бо пасвандҳои тоҷикий ҷамъ баста шудааст, яъне **ушишоқ, афъол, шуаро** дар ашъори боқимондаи шоир дучор намешавад.

Кисоии Марвазӣ истеъододи фавқулодаи сухангустарӣ дошт ва, бино бар ин, таркиби луғавии ашъори ў ғанию рангоранг аст. Яке аз нишонаҳои ғановати забони ин ё он адиб канораҷӣ аз тақрорҳои бемавқеъ ва забонзадшавии калимаю ибораҳо аст, ки тавассути корбасти синонимҳо ба даст меояд. Синонимҳо ё муродифотро Кисой дар шаклу намуд ва мавқею ҳолоти гуногун ба кор бурдааст.

Истифодаи синонимҳо дар як мисраъ ё як байт ба пешгирии такрори калимаҳо хизмат меқунад ва, бино бар он, нутқро фасеху дикқатчалбунанда ва таъсирбахш менамояд.

*Безорам аз пиёла в-аз аргувону лола,
Мову хурӯшу нола кунҷе гирифта маъво.*

*Оҳу ҳаме гурозад, гардан ҳаме фарозад,
Гаҳ сӯи кӯҳ тозад, гаҳ сӯи роғу саҳро.*

*Даст аз ҷаҳон бишӯям, иззу шараф начӯям,
Мадҳу газал нағӯям, мақтال қунам тақозо.*

*Дарег фарри ҷавонӣ, дарег умри латиф,
Дарег сурати некӯ, дарег ҳусну ҷамол!*

Мисли ин шоир дар бисёр байтҳо синонимҳоро пай дар пай, яъне ба тариқи чуфт меорад: сафинаю заврак, бо ниҳоду сомон, тоҷу басок, манзараю коҳ, кофуру анбар, сухраву шокор, хурраму дилшод, ҷуду родӣ ва ғайра. Гуфтан ҷоиз аст, ки дар як таркиб истифода шудани ду калимаи наздиқмаъно ё ҳаммаъно барои боз ҳам возеху равшан ва таъсирбахш ифода шудани фикр мусоидат менамояд.

Дар ашъори Кисой ҳодисаи аз ҳамдигар дур воқеъ шудани ҷузъҳои таркибҳои синонимӣ низ мушоҳида мешавад. Агар дар як байт чуфти синонимии **сафинаю заврак** дар як ҷой истифода шуда бошад, дар қасидаи дигар вожаи **сафина ва қишиғӣ** дар байтҳои гуногун муродиф шудаанд:

*Гар начоти хеши ҳоҳӣ, дар сафинаи Нӯҳ шав,
Чанд бошиӣ чун раҳӣ ту бенавои дилраҳин.*

*Домани авлоди Ҳайдар гиру аз тӯфон матарс,
Гирди қишиғӣ гиру бинишон ин фазаъ андар пасин.*

Ҳамчунин дар байтҳои гуногун синонимҳои хурshedу **офтоб**, **абру меғ**, **манзараю коҳ**, **зишту палид**, **булбулу ҳазорово**, **хайлу лашкар**, **маргу аҷал**, **Худо-Яздон**, **зарду заъфарон**, **шоҳу амир**, **талъату рӯй** ва ғайра омадаанд.

Дар ашъори Кисой таркибҳои синонимии сечузъа низ дучор мешаванд. Ҷунин таркибҳо ҳам мисли таркибҳои синонимии дучузъа ду тарзи истифода доранд:

а) таркибҳои синонимии сечузъа дар як байт паиҳам меоянд, ки албатта таъсирбахши шеърро ба маротиб зиёд менамояд. Дар ашъори Кисой се мисоли ҷунин синонимҳоро дучор омадем:

*Аё Кисой, кан аз поӣ банди жарф ҷунин,
Ки бар тариқи ту ҷоҳест саҳту муҳкаму жарф.*

*Эй гумшиудаву хираву саргашта Кисой,
Гав(в)ожса зада бар ту амал - риману мӯҳтол.*

*Покиза Оли Ёсин гумроҳу зору мискин,
В-он кинаҳои пешин он рӯз гашта пайдо.*

Дар мисоли аввал корбасти вожаи **жарф** ҷолиб аст. Ин вожа дар мисраи якум ба маъни мушкил (8, 1, 420) омадааст, **банди жарф**, яъне банди мушкил, саъб, саҳт, аз қабили ибораҳои **кори жарф**, **роҳи жарф** (8, 1, 420). Дар мисраи дувум бошад, **жарф** ба маъни чукур, амиқ аст. Се калимаи синонимӣ **саҳту маҳкаму жарф** дар доираи

сионимии ҳамин байт ба ҳам муродифанд. Файр аз ин **жарфи** мисраи аввалу **жарфи** мисраи дувум омоним мебошанд.

Дар мисоли дувум **гумшуда-хира-саргашта** сифатҳоест, ки Кисой ба худ нисбат додааст ва ҳар се мазмуну маъни ба ҳам наздики синонимӣ доранд. Дар мисраи дувум **риман** ба маъни ҳилагар (3, 2,1464) ва **мӯхтол** ба маъни ҳилагар, маккор (8, 1, 815) чуфти синонимиро ташкил мекунанд. Ба ибораи дигар, дар байти мазкур шоир панҷ муродифро ба кор бурдааст. Дар байти аввал бошад, се муродифу як чуфти омонимӣ корбаст гардидаанд. Дар мисоли севум **гумроҳу зору мискин** ба ҳам синоним шудаанд.

6) Вожаҳои синонимӣ дар байтҳои муҳталиф меоянд, ки ин тарзи корбости онҳо бо вучуди таъсирбахшии зиёд надоштан такрору забонзад шудани қалимаҳоро пешгирий мекунад ва нишондиҳандай маҳорати суханварии шоир мебошад. Масалан, синонимҳои **бод, сабо, насим** бо вучуди тобишҳои гуногуни маъни даштани барои ифодаи як мағҳум ба кор рафтаанд.

*Боди сабо даромад, фирдавс гашт сахро,
Орост бӯстонро найсон ба фарии дебо.*

*Омад насими сунбул бо мушку бо қарангул,
Овард номаи гул боди сабо ба саҳбо.*

Вожаҳои **бихишт, ҳулд, фирдавс** низ дар байтҳои гуногун ба ҳам муродиф шудаанд. Вожаҳои муродифии **олам, ҷаҳон, дунё; мидҳат кардан, сутудан, сано гуфтан** аз ҳамин қабиланд.

Дар ашъори Кисой истифодаи чор вожаи муродифӣ низ ба назар мерасад. Масалан, дар байтҳои гуногун ў синонимҳои **май, набид, бода, шароб; асир, банда, барда, рахӣ**-ро ба кор бурдааст. Дар як маврид Кисой дар як мисраи панҷ вожаи муродифро мавриди истифода қарор додааст:

*Аз абиру анбару аз мушку лоду дорбӯй,
Дар саробӯстони худ андар ҳазон медор бӯй.*

Дар ин мисол вожаи **лод** гунаи муҳаффафи **лодан** ба маъни «самъи хушбӯи зард ё хушранге, ки дар қалисо вакти ибодат месӯzonанд» (8,1,602) аст. Лозим ба таъкид аст, ки **лодан** ба таври истисно дар қалисо ба мақсадҳои мазҳабӣ истифода намешавад, онро ҳамчун моддаи хушбӯй ва гиёҳи ороишӣ низ ба кор мебаранд. Вожаҳои муродифии дигари дар ин байти омада маъноҳои мушаҳҳаси зеринро дороанд: абир – навъе аз хушбӯҳои мураккаб аз сандалу гулоб ва мушку заъфарон аст (8,1,27); анбар – моддаи хушбӯест, ки аз меъда ё рӯдай моҳии анбар (кашалот) ҳосил менамоянд (8,1,66); мушк – моддаи сиёҳранги хушбӯй, ки аз нофи як хели оҳу (кабарга) ҳосил мешавад (8,1,390).

Чи тавре ки мулоҳиза мешавад, дар алоҳидагӣ ин моддаҳо ҳам аз лиҳози бӯй, ҳам аз рӯи таркиб ва ҳам аз ҷиҳати ранг аз ҳамдигар фарқ доранд. Вале дар байти мавриди назар ҳамаи онҳо барои таъкиди як маъно – хушбӯй ба кор рафтаанд ва силсилаи муродифоти ин байтро ба вучуд оварданд. Лозим ба таъкид аст, ки гайри ин вожаҳо дар ашъори Кисой гунаи комили қалимаи **лод - лодан** ва хушбӯии дигар **кофур** низ истифода шудааст. Ҳулоса, ҳамагӣ дар бештар аз сесад байти маҳфузмондаи Кисой барои ифодаи маъни маддай хушбӯй ҳафт муродиф корбаст шудааст, ки ба рангорангии ғановати забони ашъори ў далолати бориз мекунанд.

Аз лиҳози тарзи ташаккулашон муродифоти ашъори Кисоиро ба гуруҳҳои зерин тақсим кардан мумкин аст:

1. Вожаҳои сода:

-
- а) исм: рўй, нола, хурўш, чома, ридо, изор, ақиқ, лўълўъ, марворид, гавҳар, лаъл, ёкут, сафина, заврақ, киштй, асир, банда, барда, раҳй, май, набид, бода, шароб.
 - б) сифат: суст, заиф, хайрон, шайдо, латиф, ширин.

2. Вожаҳои соҳта:

- а) исм: паймона, замона
- б) сифат: берахм, бемуҳобо, бониҳод

3. Вожаҳои мураккаб:

- а) исм: ҳазорово, гумроҳ
- б) сифат: дилдор, дилшод.

Ибораҳо: хулди барин, мидҳат гуфтан, сано кардан.

Аз лиҳози баромади калимаҳо низ муродифоти ашъори Кисой ҷолиби дикқатанд. Дар шеъри ў силсилаи муродифоте дучор мегарданд, ки пурра тоҷикиасланд: гумшуда - хира - саргашта; гумроҳ - зор - мискин; Дар дигар маврид дар силсилаи синонимҳо як вожаи арабӣ ва якчанд калимаи тоҷикӣ омадаанд: *асир*, банда, барда, раҳй; *шароб*, май, набид, бода. Дар баъзе силсилаҳои синонимӣ ду ҷузъ арабӣ, боқӣ тоҷикианд: **абир, анбар**, мушк, дорбӯй, лодан, кофур ва г.

Гоҳо дар шеъри Кисой якчанд синоними матнӣ паиҳам меоянд, ки дар натиҷа таъсирбахшии шеър фавқулода тақвият меёбад. Дар қасидаи «Сӯгномаи Карбало» шоир дар бораи Ҳусайн ибни Алӣ ибни Абитолиб сухан ронда, ўро бо чунин ибораҳо тавсиф мекунад:

*Мероси Мустафоро, фарзанди Муртазоро,
Мақтули Карбалоро тоза қунам тавалло.
Он нозииши Муҳаммад – пайғамбари муаббад,
Он саййиди мумачҷад – шамъу ҷароги дунё.
Он мири сарбурида, дар ҳок ҳобанида,
Аз об ноҷашида, гашта асири гавго.*

Манзури шоир аз ибораҳои **мероси Мустафо, фарзанди Муртазо, мақтули Карбало, нозииши Муҳаммад, мири сарбурида Ҳусайн ибни Алӣ** аст. Дар ҳамин қитъа вожаҳои **Мустафо, Муҳаммад**, ибораҳои **пайғамбари муайяд, саййиди мумачҷад, шамъу ҷароги дунё** низ муродифот буда, барои ифодаи паёмбари ислом истифода шудаанд. Чунон ки мебинем, қитъа қариб пурра аз калимаву ибораҳои муродифии матнӣ ташаккул ёфтааст ва маҳз муродифот таъсирбахшии шеърро ба зехни хонанда таъмин мекунад.

Антоним низ чун синоним ба сифати воситаи образноки фикр дар ашъори Кисой мавқеи хеле муҳимро ишғол мекунад. Маъмулан шоир антонимро барои таъкид кардани аломату ҳосият ва амалу ҳолатҳои муҳталифи объекти мавриди тасвир истифода мебарад. Ҳусусияти умдаю асосии истифодаи антоним дар ашъори Кисой дар он зоҳир мешавад, ки ҳамаи онҳо дар як байт мавриди истеъмол қарор гирифтаанд. Ин ҳолат «ба табиити калимаҳои зидмайно алоқаманд аст, зоро гӯянда ё нависанд аломату ҳосият ва амалу ҳаракати инкоршавандаро фавран изҳор карда, ба ин восита муносибати худро нисбат ба он нишон медиҳад» (5, 26). Масалан:

*Мӯъмин дирам пазирад, то шамъи дин бимирад,
Тарсо ба зар бигираð сумми хари Масехо.*

Дар ин байт вожаҳои мӯъмин ва тарсо антониманд. Нуктаи ҷолиби байт дар он аст, ки на танҳо худи ин ду калима, балки мантиқу таносуби байт низ ба санъати тазод асос ёфтааст: эътиқодманди дини ислом - мӯъмин барои қатли шамъи дин - Ҳусайн аз душманони ў пул меситонад. Пайрави масехият - тарсо сумми хари Испайғамбарро ба зар меҳарад.

Мисоли дигар:

*Ман ин шумор ба охир чӣ гуна фасл кунам,
Ки ибтидои дурӯг асту интиҳои муҳол.*

Дар ин байт вожаҳои **ибтидою интиҳо** антониманд. Усулҳои истифодаи вожаҳои антонимӣ дар ашъори Кисой якчанд вижагӣ доранд, ки нахустини он, яъне дар як байт омадани калимаҳои зидмаъно дар боло зикр шуд.

Вижагии дигари истифодаи антонимҳо дар назми шоир дар он зуҳур меёбад, ки ў бо камоли маҳорат баъзе мисраъ, байт ва ҳатто бандҳои шеърро комилан ба муқобилгузории мағҳумҳо таълиф кардааст. Мисол:

*Рӯву мӯи ту номаи хубист,
Чӯ бувад нома, ҷуз сапеду сиёҳ.
Ба лабу чашм роҳативу бало,
Ба руху зулф тавбаиву гуноҳ.*

Асоси ин ду байтро, ки аз як газали Кисой аст, санъати тазод, яъне вожаҳои зидмаъно ташкил мекунанд ва бори маъниро низ ҳамон калимаҳо мекашанд. Барҷастагии абӯт ва салосату фасоҳати онҳоро дар баробари санъати тазод ташбеҳи муканно, ки онро «ташбеҳи киноят» ё «пӯшида» (6, 98) низ меноманд, таъмин кардааст. Дар байти якум **рӯй** ва **мӯи** маъшуқа ба нома ва он ҳам **номаи хубӣ** ташбеҳ шудааст, ки ду ранг дорад: сафед - **рӯй** - коғаз ва сиёҳ - **мӯй** - сиёҳии ҳат. Дар мисраи дувум бошад, ду мушаббаҳ **лабу чашм** ва **руҳу зулф** ҳар ду ҷуфт ашёи конкретӣ буда, ба ду ҷуфт мушаббаҳунбии мӯҷаррад мутаносибан **роҳату бало** ва **тавбаю гуноҳ** монанд карда шудаанд. Нуктай байти дувум дар он аст, ки «балои чашм» ва «манбаи гуноҳ» будани зулф ягон зарра боиси аз онҳо **рӯй** гардонидани ошиқ намешавад, баръакс, ҷаззобияташонро бештар мекунад. Мисоли дигар:

*Тухми чаҳони бебар ин асту з-ин фузунтар,
Кехтар - адӯи меҳтар, нодон - адӯи доно.*

Дар ин ҷо ҷуфтҳои антоними **кеҳтару меҳтар** ва **нодону доно** аст.

Тавассути мисраи дувум мақсади шоир тезтару муассиртар ба ҳонанда ошкор мегардад. Паиҳам силсилавор овардани ду ҷуфти антонимӣ идроқи фалсафаи шеърро осон месозад.

Мисоли дигар:

*Сурху сияҳ шақоиқ, ҳам зидду ҳам мувофиқ,
Чун мӯъмину мунофиқ пинҳону ошкоро.*

Байт комилан аз вожаҳои антонимӣ соҳта шудааст.

Вижагии дигари антонимҳои ашъори Кисой дар он аст, ки онҳо аксаран дучузъя ҳастанд ва аксари онҳо имрӯз низ дар забони тоҷикӣ мавриди истеъмоланд, аз қабили **сапеду сияҳ, рӯзу шаб, шодмону ношод, неку бад, пирӯ ҷавон**. Гуфтан лозим аст, ки баъзан дар ҷуфтҳои антонимӣ ивазшавии як калимаи зидмаъно бо калимаи дигари антонимӣ, яъне дар байтҳои муҳталиф бо дигар калима соҳта шудани ҷуфти антонимӣ ба назар мерасад, ки ҳамчунин шоҳиди ғановати забони шоир аст:

*Такя қунад бар гумону кам қунад аз ҳақ,
То ки бувад гарқи зарқ ҷоҳили аҳмақ.

*Даст бишӯй аз гумону гирди яқин гард,
Нуқраи покизаро мадеҳ ба музаввак.

*Эй ба дасти деви малъун солу маҳ монда асир,
Такя карда бар гумон, баргашта аз айнуляқин.*

Дар абёти боло چузъи аввали چуфти антонимӣ **гумон** ва چузъҳои дувум **ҳақ**, **яқин**, **айнулҳақ** аст. Ҷуфтҳои антоними **пинҳону пайдо** ва **пинҳону ошкоро** низ аз ҳамин қабиланд. Албатта, дар шеърҳои Кисой ҷуфтҳои антонимие ба назар мерасанд, ки алҳол як چузъи онҳо дар забони тоҷикӣ хеле камистеъмоланд. Дар ҷуфтҳои антоними **ширу қир** ба маъни сапеду сиёҳ ё **гумону айнуляқин** چузъҳои дувум (қир, айнуляқин) дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ба нудрат мавриди истифода қарор мегиранд.

Хусусияти дигари фарқкунандай истифодаи антонимҳо дар ашъори Кисой дар он зохир мегардад, ки шоир бештар вожаҳои зидмаъноро аз лексикаи мансуб ба мазҳаб интихоб мекунад: **мӯъмину муноғиқ**, **тавбаю гуноҳ**, **савобу ҳато**. Сабаби ин ҳолат ҳамоно дар гироши мазҳабии шоир аст.

Қариб ҳамаи антонимҳои мавриди истифода қарордодаи шоир, ба истиснои **кеҳтару меҳтар**, **ношод**, ки бо пешванду пасванд соҳта шудаанд, калимаҳои решагианд. Аз лиҳози баромад вожаҳои антоними ашъори Кисой, ки камобеш 40 калимаро ташкил мекунанд (бидуни назардошти басомад, зоро баъзе вожаҳо аз қабили рӯзу шаб, сапеду сиёҳ борҳо корбаст шудаанд), тоҷикӣ, арабӣ ва юнонӣ мебошанд. Тамоми калимаҳои антоними тоҷикӣ (тақрибан 70%) алҳол низ ба фонди вожаҳои серистеъмоли забон дохиланд ва ба кули тоҷикзабонон фаҳмо мебошанд.

Аз таҳқиқу таҳлили иҷмалии ашъори Кисоии Марвазӣ ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

а) Сабки ашъори Кисоӣ бо содагиу равонии баён фарқ мекунад ва малоҳату латофати ба худ ҳос дорад.

б) Қисми асосии таркиби лугавии ашъори шоирро калимаҳои асили тоҷикӣ ташкил мекунанд, ки як қисми онҳо дар замони мусоир ба гурӯҳи калимаҳои арҳаистӣ доҳил шудаанд.

в) Лексикаи иқтибосии ашъори шоирро бештар вожаҳои арабӣ ташкил медиҳанд. Ба ҳисоби миёна тэъдоди вожаҳои арабиасос 12-14%-и таркиби лугавии ашъори ўро ташкил мекунанд. Вале дар қасоиде, ки ба вақоен Карбало баҳшида шудаанд, шуморагони вожаҳои арабӣ бино ба тақозои мавзӯъ то 20% меафзояд.

г) Кисой истеъододи фавқулодаи сухангустарӣ дорад, ки ин нуктаро истифодаи фаровони синониму антоними ашъорашиб сабит месозанд. Таркибҳои синонимии ду, се, чаҳор ва панҷҷузъа, мутазод шудани на танҳо ду калима, балки мантиқу таносуби байтҳо, силсилавор дар як байт омадани ду ҷуфти антонимӣ ва ғайра салосату ҷозибаи ашъори Кисоиро ба авчи аъло расонидаанд.

ғ) Дар ашъори Кисоӣ ба миқдори хеле кам вожаҳои туркӣ ва юнонию ибрӣ бештар дар шакли муарраб дучор мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: ашъори Кисоии Марвазӣ, сабки хурросонӣ, калимаҳои аслии тоҷикӣ, калимаҳои матрук, муродифот, мутазод

Пайнавишт:

1. *Анварӣ, Ҳасан. Фарҳанги бузурги сухан. Иборат аз 8 ҷилд. Ҷ. 6. –Техрон: Сухан, 1381.*
2. *Дураҳион, Маҳдӣ. Ашъори Ҳаким Кисоии Марвазӣ. Таҳқиқ дар зиндагонӣ ва осори ў. –Техрон: 1375. – 140c.*
3. *Муин, Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ. Иборат аз 6 ҷилд. Ҷ.-ҷои 2, 4, 5. –Техрон: 1375.*
4. *Риёҳӣ, Муҳаммад Амин. Кисоии Марвазӣ: зиндагӣ, андеша ва шеъри ў. – Техрон, ҷоти ҳафтум, 1375. -158c.*
5. *Сабзаев М.С. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар. –Душанбе: Дониш, 2002.*

-
6. Сатторзода, Абдунабӣ. Такмилай бадеъи форсии тоҷикӣ. – Душанбе: Адиб, 2011. - 380с.
 7. Таттавӣ, Абдуррашид. Мунтаҳаб-ул-лугот. Таҳияи матн бо пешгуфткор, тавзехот ва феҳристи Амон Нуров. –Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи миллии тоҷик, 2003. -780 с.
 8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. –М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ.1 948с. –Ҷ.2 948с.
 9. Энциклопедияи адабиёт ва санъат. Иборат аз 3 ҷилд. Ҷ.3. –Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2004. -518с.

Reference Literature:

1. Anvari Khasan. Big Interpretation Dictionary. In eight volumes. V.6. – Tehran: Imaginative Word, 1381, hijra
2. Durakhshon, Mahdi. Khakim Kisoi Marvazi's Poetry. Exploration of Life and Creation. - Tehran, 1375 hijra.
3. Muin, Mukhammad. Persian Dictionary. In six volumes. – Tehran, 1375 hijra.
4. Riyokhi, Muhammad Amin. Kisoi Marvazi. Life Descriptions, Viewpoints and Creative Heritage. - Tehran, 1375 hijra.
5. Sabzayev M.S. Language and Style of Poets-Enlighteners – Dushanbe:Knowledge, 2002.
6. Sattorzoda, Abdunabi. Addenda to Persian Rhetoric's. – Dushanbe: Men-of-Letters, 2011.
7. Tattavi, Abdurrashid. Muntakhab-ul-Lugat. Text preparation, introduction, commentaries and indications: Amon Nurov. – Dushanbe: Chief scientific editorial-board of the Tajik National Encyclopedia, 2003. -780 pp.
8. Dictionary of the Tajik Language. In two volumes. Soviet Encyclopedia, 1969.
9. Encyclopedia of Literature and Art. In three volumes. V.3. – Dushanbe: Chief scientific editorial-board of the Tajik National Encyclopedia, 2004. -518 pp.

**УДК 8Т2
ББК 83.3 (2Т)**

**НАЗАРЕ БА ОСОРИ
ПУБЛИСТИСТИИ ЛОИҚ
ШЕРАЛИ**

**О ПУБЛИЦИСТИКЕ
ЛОИКА ШЕРАЛИ**

**THE VIEW UPON
PUBLICISTIC WORKS
OF LOIK SHERALI**

**Раҷабов Боҳир Муқаммилович,
аспиранти кафедраи журналистика
ва назарияи тарҷумаи ДДХ ба номи акад.
Б.Гафурев (Тоҷикистон, Ҳужанд)**

**Раджабов Бохир Муқаммилович,
аспирант кафедры журналистики и
теории перевода Худжандского государственного
университета им. акад. Б.Г.Гафурова
(Таджикистан, Худжанд)**

**Radjabov Bohir Mukammilovich,
post-graduate of the department of journalism and theory
of translation under Khujand State University named
after acad. B.Gafurov (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: bohir-1988@mail.ru**

Ключевые слова: современная таджикская литература, проза Лоика Шерали, публицистика, государственный статус языка, языковые проблемы, чистота языка

В статье подвергаются научному осмыслению публицистические статьи известного таджикского поэта Лоика Шерали, отражающие важные процессы национального строительства и ставшие в первые годы национальной независимости духовной основой в деле подъема национального самосознания и становления национальной идентичности. Также в статье освещены идеи и предложения Лоика Шерали как истинного борца за национальную независимость по всем аспектам и направлениям формирования государственности, в частности по вопросам сохранности чистоты таджикского языка и его роли как государственного языка в укреплении национального суверенитета.

Key words: modern Tajik literature, Loik Shereli's prose, publicistics, language statal status, linguistic problems, purity of language

The article dwells on a scientific comprehension of publiscistic articles of the Tajik poet Loik Shereli reflecting the important process of national building; the latters having become a spiritual basis in the cause of an upsurge of national self-consciousness and formation of national identity in the first years of national independence. The authors elucidated the ideas and suggestions of Loik Shereli as a genuine champion for national independence on all the aspects and trends concerned with the formation of statehood; the issue of preservation of Tajik language purity and its role in consolidation of national sovereignty being highlighted intensively.

Нимаи дувуми аслии XX дар ҳаёти сиёси, иҷтимоӣ ва фарҳангии шӯравӣ дигаргунҳои назаррас ба вуқӯъ омаданд. Табиист, ки ин таҳаввулот ба инкишофи публицистики тоҷик таъсири босамаре расонид. Публицистони тоҷик бо истифода аз вазъият воқеаву рӯйдодҳои мушаххасу ҳаётӣ ва ҳодисаҳои муҳими рӯзмарраи зиндагиро мавриди таҳлилу муҳокима қарор доданд. Дар давраҳои муайяни адабиёти

муосир адибон Мирзо Турсунзода, Ҳаким Карим, Алӣ Хуш, Ҷалол Икромӣ, Раҳим Ҷалил, Абдусалом Дехотӣ, Аъзам Сидқӣ, Фазлиддин Муҳаммадиев, Мутеулло Наҷмиддинов, Ибод Файзуллоев, Бахтиёр Муртазоев, Ӯрун Кӯҳзод, Нур Табаров, Иноят Насриддин ва дигарон ба рушди публицистика саҳм гузоштанд.

Дар қатори ин гуна қаламкашон Лоик Шералиро низ метавон ном бурд, ки дар баробари такмили эҷоди бадеӣ – оғаридани шеъри ноб ва рушди шеъри муосир оид ба масъалаҳои муҳими забон, адабиёт, маънавият, фарҳанг ва эҷодиёти адибони гузаштаву имрӯз асарҳои пурарзиши илмӣ-публицистӣ таълиф кардааст. Дар силсилаи гузориш мусохибаҳои ин суханвари тавоно низ бо масъалаҳои умдаи ҳаёти сиёсиву иҷтимоӣ ва фарҳангии тоҷикон ошно мешавем.

Ба фикри мо, баррасии мақоми публицистикай Лоик аз нигоҳи мазмуну мӯҳтаво ва завқу қайфияти навишта шудани онҳо дар баробари эҷоди бадеӣ – шеъри сара ва ноб барои оғаридани ҷеҳраи мумтози эҷодии ин суханвари бузурги нимаи дувуми садаи бист ба таври густурда мусоидат меқунад.

Фаъолияти адабии Л. Шералий солҳои 60-уми асри XX дар рӯзномаи “Комсомоли Тоҷикистон” оғоз шудааст. Кор дар чунин маркази бонуфузи қаламкашӣ, дар ихотаи адибони маъруф, рӯзноманигорони закӣ ва соҳибсабк ба шоир мактаби муҳими эҷодӣ дар рушди фаъолияти публицистӣ ва падид омадани таълифоти арзишманд дар ин замина гардида, ўро ба сифати публицисти варзида ва часур ба камол расонид.

Дар аввал Л. Шералий дар силсилаи мақолаҳояш анъанаҳои миллиро инъикос ва таблиғ карда, барои ҳё ва густариши расму ойин ва ҷашну маросимҳои миллии тоҷикон дар мубориза бар зидди талаботи замон нақши беандоза гузоштааст. Рӯй овардан ба ин гуна масъалаҳо дар давраи душвори мубориза дар роҳи устувор кардани суннатҳои кӯҳани ҳалқи тоҷик, мушкилоти рӯхиву равонии давраи хукмронии Ковал, интишор ва авчи ғояҳои интернатсионализми байнӣ миллатҳои шӯравӣ навъе қолабшиканӣ маҳсуб мешуд. Лоик дар ин замина дар радифи як зумра аз шаҳсиятҳои мубориз қарор гирифт, ки дар дифоъ аз ҳуқуқи тоҷикон, забон ва фарҳангии миллии онҳо кӯшишу талоши зиёд ба ҳарҷ доданд. Ин ҷанбаи масъала дар бештари таълифоти илмӣ ва илмӣ-публицистии ҳамзамонони Лоик оид ба мушкилоти раванди шаклгирии миллати тоҷик дар садаи бист равшан ва ошкор шудаанд.

Мақолаҳои “Наврӯзи Ленинобод” ва “Дар боби анъана ва русуми нав” садои эътирози муаллифро аз нуқсон ва норасоҳои ҳаёти иҷтимоиву фарҳангии кишвар бозгӯ мекунанд. Муаллиф мардумро даъват мекунад, ки ба кору вазифа бемасъулият набошанд, зоро бетафовутӣ дар ҷомеа зухуроти номатлуб ба бор меорад. Нашри ин ду мақола ба сари кормандони идораи “Комсомоли Тоҷикистон” ташвишу саргардонии зиёд овард. Бо амри котиби дувуми КМ ПК Тоҷикистон, Иван Григоревич Ковал сармуҳаррири рӯзнома Абдулло Зокир бо ҷурми миллатгарӣ аз вазифааш барканор гардид.

Дар мақолаи “Наврӯзи Ленинобод” устод Лоик аз шуқӯҳу шаҳомати оғози Наврӯз дар Ленинобод (Хучанд) чунин меоварад: “Дар рӯи мошини күшода ду марди бекасабпӯш карнаю сурнай менавозад, севумӣ доира мезанад. Мошина тамоми кӯчаҳои шаҳрро гирд гашта, ба мардум салому пайдами наврӯзӣ мерасонад. Пагоҳ ид, иди Наврӯз! (4).

Дар пешгуфткорҳои Л. Шералий ба асари “Хурросон аст, ин ҷо!”-и академик М. Шакурӣ ва “Таърихи тоҷикон бо мӯҳри “комилан сиррӣ”-и Раҳим Масов вазъияти мурракаби сиёсиву иҷтимоии кишвар матраҳ шудаанд, ки хонандаро ба андешаҳои

амиқ водор мекунанд. Мұхаққық Сафар Абдулло дар мақолаи “Виқдони бедори адабиёт” ин мақолотро аз лиҳози ширини бәён ва мұхтавои ангезандаашон, ки дар адабиёт белазир аст, баробар бо арзиши мұхтавои китоб медонад (1).

Қисмати муайяни навиштахой Лоик ба масъалаҳои забони точиқй бахшида шуда, пахлұхой мұхталифи онро равшан менамояд.

Мұхимтарин афкори устод Лоик перомуни забон дар навиштахой «Забони точиқй бояд мақоми давлатй дошта бошад» (1988), «Мероси ғовидона» (1991), «Як рукни мұқаддасоти миллій» (1988), «Вуруде ба боргохи ин китоб» (1997), мақолаҳои ҳаммуаллифии «Соҳиби ин забон кист?» (1994) , «Шиносномаи миллат» (1988), «Пора кунем ё чора кунем» (1992) бәён шудаанд.

Л. Шералй ба масоили таърих ва таҳаввули забони форсий-точиқй дар асоси асноду бурхон хеле дақиқ ва мушаххас рұй оварда, бо услуби хос ва бо әхсоси бузурги худогоҳии миллій хонандаро ба соҳибзабон будан даъват ва хидоят намудааст.

Фаъолияти Л. Шералй дар рушду әхёи фарҳанги точиқй аз чанд ҷиҳат ба корнамоихои устодон С. Айнӣ, Б. Ғафуров, М. Турсунзода шабоҳат ва иртибот дорад. Аз ҷумла, рочеъ ба бузургдошти забони точиқй фаъолияти устод Айниву Лоик ва талоши онҳо дар роҳи пойдории он қобили таваҷҷӯҳ аст. Агар устод Айнӣ солҳои 20-30-юми аспи XX ҳидматеро дар ин бахш ба қо оварда бошад, Л. Шералй дар пайравй ба ў солҳои 80-90-уми садаи гузашта ин талошро идома дод.

Нигоштаҳои устодон Айнӣ ва Лоик ба бузургдошт ва әхтироми забони форсий-точиқй, таъқиду исботи мавқеи волову нерўманди забон дар таърих ва замони мусоир бахшида шудаанд. Агар С. Айнӣ барои тозагии забони точиқй ва рисолати таърихии он мубориза намуда, дар ҷамъбасти мунозираҳои солҳои 20-уми аспи XX дар атрофи забони точиқй фаъолона ширкат варзида бошад, Л. Шералй дар радифи равшанфирони точик М. Осимӣ, М. Шакурӣ, Ш. Рустамов, А. Турсунзод, И. Усмонов ва даҳҳо дигарон дар роҳи бақои забон ҳамчун рукни мұқаддасоти миллій ва рушду такомули он саҳми босазо дорад.

Ин гуна талошҳо дар давраи ҳароб шудани вазъи забонҳои миллій дар нимаи дувуми аспи XX арзиши бештаре доштанд. Бино ба гуфтаи Л. Шералй, ин замони омезиши талаффузи точиқй бо русӣ дар байни точикон буд. Муоширати мардум ба шевай вайрони точикии омехта ба русӣ дар кӯчаву бозор – шаҳрҳои Тоҷикистон садои Ҷӯйирави равшангаронро баланд кард. Ба таъбири нигоранда захирай лугавии мардум (точиқй ва русӣ) барои баёни фасехи матлаб кифоя набуд, бинобар ин онҳо бо забони омехта муошират мекарданд. То давраи бозсозӣ забони ағлаби амру фармон, маҷлису воҳӯйӣ, ҳуҷҷатҳои давлатй русӣ буданд. Забони точиқй ҳамчун забони коргузории расмӣ аз истифода маҳрум монд. Чунин муносибат ба забон равшанфиронро ба ташвиш овард ва онҳо дар матбуот масъалаи баланд бардоштани мақоми забони точикиро гузоштанд. Мақолаҳои яке аз талошгарони забон, академик М.Шукurov аз аввалин навиштаҳо дар матбуоти марказии Маскав – “Литературная газета” ба нашр расиданд, ки дар матбуоти точик таҷдиди чоп шуданд. Дар нашрияҳои «Тоҷикистони советӣ», «Газетаи муаллимон», «Адабиёт ва санъат», маҷаллаи “Садои Шарқ” баҳсхои доманадоре дар ин замина оғоз шуда, силсилаи мақолаҳои таҳлилӣ нашр гардиданд.

Таҳқиқи ҷанбаи иҷтимоии забон дар публистикаи Лоик яке аз масъалаҳои мухим буда, дар ин замина баҳс мунозираҳои доманадоре сурат гирифтааст.

Аз ҷумла, нашри мақолаи Л. Шералй «Як рукни мұқаддасоти миллій» дар рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» дар ҷомеа хеле ангеза ба вучуд овард ва боиси баҳсү

мунозираҳои мухталиф гардид. Дар мақола асосан масъалаи ному номгузорӣ ва мушкилоти он дар байни чомеа ба таври равшану возех баррасӣ шуда, манзараи ҳақиқии номпазиранд ва номгузорандо музаллиро ба тааҷҷуб овардааст. Дар мақола ба номҳои таърихии форсӣ-тоҷикии шаҳру вилоятҳои Аҷам таваҷҷӯҳ шуда, ки хеле шоиронаву ширин, хушоҳангӯ зебоанд, мисли Эрон, Неро, Текрон, Зарафшон, Мозандарон, Хурросон, Исфаҳон. Ҳар ном мансуб ба маҳал ва дорои он будааст. Ӯ аз номҳои булаҷаби маҳаллу бозорҳои Душанбе: Дом Печат, Гипрозем, Медгородок, Зелёный бозор ва дигар маҳалҳо изҳори нигаронӣ мекунад ва меафзояд, ки ба ҷои онҳо гузоштани номҳое мисли Нишеман, Ховарон, Гулбод, Гулбод, Офтоборӯя мувоғиқ буда, дорои миллиамонро боло мебаранд (7).

Л. Шералӣ перомуни инкишиғи забон андеша ронда, бар ин нукта таъкид мекунад, ки миллати тоҷик бояд соҳибзабон будани худро ба исбот расонад. Дар кишвар аз қабули Қонуни забон хеле вақт сипарӣ шуда бошад ҳам, аммо дар муошират ва тозагии забон ҳалал ва лагзишҳо боқӣ мондаанд. Истифодай калимаҳои «серавно», «вапшे», «издачи надод», «усепет намекунам» ва ғ. дар гуфтугӯи ҳаррӯзани муаллим, хонанда, дəҳқон, коргар, олим (на фақат забоншиносу адабиётшинос) фаровон аст, ки аз назари Лоик ғочиаи миллист. Ӯ бо изтироб гуфта буд, ки дар ин ҳол «ба тозагии забон умед бастан душвор аст...» (8).

Л. Шералӣ тарафдори фикри Ҳабиб Юсуғист, ки гуфтааст: «На фақат забонро ба дараҷаи гуфтугӯи ҳалқӣ поён фаровардан, балки ҳалқро ҳам ба дараҷаи забони адабӣ боло бардоштан лозим аст».

Дар замони ҳукмронии шӯравӣ ба сари ҳалқҳои ҳурд, аз ҷумла тоҷикон ҳавфи аз байн рафтани забони миллӣ ба миён омад. Тибқи маълумоти оморӣ дар саршумори соли 1926, дар мамлакат 194 миллат номнавис шуда буданд, мавҷуд буд, дар ҷоншумори соли 1974 бошад намояндагони 101 миллат ба қайд гирифта шудаанд. Ин масъала солҳои 80-90-уми асри XX як зумра равshanfikroni тоҷик М.Шукуров, Р.Амонов, Г.Сафиева, Ш.Рустамов, Р.Фаффоров ва Лоик Шералиро дар ташвиш гузошт. Донишмандон аз вазъи фалокатбори аз байн рафтани забони тоҷикӣ мақолаҳои навиштаанд. Системаи фармонфармоиҷӯи зӯроварӣ дар мамлакат шароитеро ба миён овард, ки ҳатто барои иҷрои дастурҳои асосгузори давлати шӯравӣ Ленин имкон намонд: «Равшан аст, ки дар доираҳои равонӣ дар ҷамъият аз истифода баромадани забони тоҷикӣ тамоман хилоғи принсибли ленини баробарҳуқуқии забонҳост. В.И.Ленин аз аввал баробарӣ ва озодии забонҳоро қисми таркибии барномаи ҳизби большевикон қарор дода буд ва аз нахустин солҳои инқилоб аз аъзои ҳизб талаб мекард, ки масалан, дар Украина ба кори бартараф намудани ҳамаи монеаҳо роҳи инкишиғи озодонаи забону маданияти украинӣ ба ҳамин воситаҳо ёрӣ расониданд».... «Аъзоёни РКП, мегуфтанд, ки бояд дар ҳудуди Украина ҳуқуқи ба забони модарӣ таълим гирифтанд ва дар ҳамаи идораҳои советӣ гуфтугӯи кардани оммаи меҳнаткашро амалӣ кунанд, бо қӯшишҳои русиқуноние, ки мақсадашон забони украиниро беаҳамият кардан аст, ба ҳар восита муқобилат нишон дода, забони украиниро ба олати маърифати коммунистии оммаҳои меҳнаткаш табдил диханд» (6).

Бештари мардуми тоҷик, ки дар корхонаву муассисаҳои давлатӣ кор мекарданд, дар андак муддат аз забони модарӣ дур шуда ва ҳатто бо аҳли хонаводаашон дуруст ҳарф зада наметавонистанд. Роҳбарон, мансабдорон ва зиёйён ба тоҷикӣ нутқи дуруст надоштанд. Доир ба ин масъала Лоик ибрози ақида мекунад, ки зиёйён ва роҳбарону мансабдорон дар пеши ҳалқ ва, хусусан, меҳмонҳои афғониву эронӣ сухан ронанд ва сӯҳбат кардани онҳо пеш ояд, ҳосили он шармандагист.

Ба ҳамин хотир майдони истифодаи чамъиятии забони тоҷикӣ маҳдуд шудан гирифт ва эътибори он ҳар лаҳза ба паст рафт. Забони тоҷикӣ аз муомилоти расмӣ қариб тамоман берун монд ва дар аксар маврид то ба дараҷаи забони хона ва қӯчаву бозор паст шудани мақоми забони миллӣ чунин маъно пайдо кард, ки аз пояти оли маҳрум шудааст ва ба тараққии он умед кам мондааст. Забони тоҷикӣ дигар дар маркази пойтаҳт ба кор намеомад. Академик Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ доир ба ҳамин масъала чунин нигоштааст: «Ақидае пайдо шуд, ки гӯё омӯзиши забони модарӣ ба омӯзиши илми забон ва забонҳои дигар ҳалал мерасонад. Мегуфтанд, ки дар кишвари шӯравӣ осори илмӣ дар ҳама риштаҳо ба забони русӣ ба вучуд меоянд, донистани забони русӣ кифоя аст» (10).

Асосан яке аз шоҳаҳои услубии забони тоҷикӣ -услуби бадеӣ дар байни адибон бештар вусъат дошт. Аммо услуби илмӣ, ки бино ба гуфтаи устод Лоиқ «дар таърихи ҳалқи тоҷик ҳазор сол умр дорад» маҳдуд гардид ва ин услуб танҳо дар соҳаи суханшиносӣ корбарӣ мешуд. Забони асосии илм забони русӣ буд. Аз ин хотир забони тоҷикӣ ба таври мӯттадил рушд накарда, решоҳои он суст гардианд.

Забони тоҷикӣ дар марказҳои маданию маърифатӣ нуфузашро аз даст дода, доираи истифодааш фақат дар деҳаҳои тоҷикнишин маҳдуд монд.

Забони тоҷикӣ аз ҳуқуқи иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ маҳрум гардид ва ба решоҳои миллат осеб расид.

Борҳо исбот шудааст, ки агар дар ҷомеаи забони бузургу сернуфуз дар паҳлӯи забони камнӯфуз дар ҷараён бошад, дар иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ миёни онҳо баробархуқуқии воқеӣ амал наҳоҳад кард. Ҳатто дар сурати таълими баробарӣ ва озодии забонҳо аз лиҳози қонун ҳам ин кор аз имкон дур мебошад.

Рушди забони миллӣ дар арсаи сиёсат, иҷтимоиёт, илму фарҳанги миллат ба таври комил эҳтиром ва риояи вазифаҳои онро тақозо дорад. Як зумра равшанфикрон М.Шукуров, Л.Шералий, Ш.Рустамов, Р.Фаффоров, Р.Амонов ва дигарон зарур шумориданд, ки ба муҳофизати забони миллӣ «қоидаҳои саҳт ҷорӣ карда», як силсила ҷораҳои зарурӣ андешанд. Ба андешаи эшон тадриҷан ба тартиб овардани самтҳои муҳоҷират, пеш гирифтани сиёсати қатъии пурсамар барои афзоиши ададиву сифатии синфи коргари тоҷик ва зиёйён, риояи таносуби миллии ҳайати кормандони идораҳо, саноат, хизматрасонии майшӣ ва гайра, вусъат баҳшидан ба корҳои тарбиявии қӯдакистонҳои миллӣ, ба қулӣ нав кардани дарси таълими забон, адабиёту санъат ва таърихи ҳалқи тоҷик дар мактаби миёнаву оли мухимтарин баҳшҳои ҷорабинҳои ҳоҳанд буд. Танҳо дар ҳамин сурат кафолати ҳуқуқии конститутсияи чумхурӣ барои чун забони давлатӣ бо роҳи табиии пурнатиҷа тараққӣ ёфтани забони тоҷикӣ амалӣ ҳоҳад гардид.

Яке аз натиҷаи сиёсати шӯравӣ дур шудан аз ҳувияти миллӣ ва ҳофизаи таърихиву фарҳангӣ мебошад.

24-декабри соли 1988 мақолаи ҳаммуаллифие таҳти унвонӣ «Забони тоҷикӣ бояд мақоми давлатӣ дошта бошад» интишор ёфт. Ин мақола низ ба таври равшан исбот мекунад, ки иҷрои вазифаҳои чамъиятий ба забони адабии тоҷикӣ хеле маҳдуд гардид. Дар ташкилоту идораҳо муомилоти расмӣ умуман бо забони тоҷикӣ сурат намегирифт. Гузориши масъала дар мақола рӯҳи пуршиддати иҷтимоӣ дорад: «Барои ҷӣ масъалаи забони тоҷикӣ ва вазъи давлатӣ шудани он дар замони бозсозӣ (солҳои 1980-1990-уми асри XX) аҳамияти қалон пайдо кард? Ҷӣ зарур омадааст, ки мавқеи чамъиятии забони тоҷикӣ кафолати устувори ҳуқуқӣ ва конститутсионӣ дошта бошад?» (6)

Дар ин замина матбуоти нимаи дувуми солҳои 80-уми асри XX силсилаи мақолаҳоеро нашр кард. Ҳусусан, пешниҳоди иштирокчиёни конфронси маданияти сухан, ки рӯзҳои 24-25-ноябри соли 1988 дар АИ ҶТ баргузор гардид, арзиши амалии бештаре пайдо кард: «Забони тоҷикӣ бо қарори Совети Олии РСС Тоҷикистон забони давлатӣ дониста шавад. Ба ин маънӣ моддаи маҳсус бояд ба Конститутсия (Қонуни асосӣ)-и РСС Тоҷикистон илова гардад. Конститутсия кафолати ҳуқуқии истифодаи забони тоҷикиро дар органҳои давлатӣ, дар муассисаҳо, идораҳо ва ташкилотҳо, дар таълими миёнау ойӣ, илм, техника, маданият, нигаҳдории тандурустӣ, хизмати маишӣ ва гайра бояд таъмин намояд».

Президиуми Совети Олий ба комиссияи даҳлдори ҳуд ё ба комиссияи маҳсусе бояд супориш диҳад, ки бо иштироки ихтинос маданияти суханнинос, сотсиолог, ҳуқуқшинос ва гайра, инчунин бо ҳамкории зиёйёни эҷодкор лоиҳаи статуси забони давлатии РСС Тоҷикистонро тартиб дода, ба муҳокимаи умумиҳалқӣ ва баъд ба сессияи Совети Олии Республика пешниҳод кунад» (6).

Ҳамин тарик, дар асоси маводи матбуоти ин солҳо, мақолаҳои пурарзиш ва мубоҳисавии донишмандони тоҷик масъалаи баъди ҳастии миллат – устувории забони тоҷикӣ бо тамоми ҷиддият ба миён гузошта шуд. Ин пешниҳод вазъи ҳуқуқии забонро дар Қонуни Асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекард. Аз ҳама муҳим, ин талошҳо барои ба миён овардани «Қонуни забони РСС Тоҷикистон» асос гардид, ки он дар натиҷаи муборизаҳои шадиди равшанфирон дар таърихи 22-юми июляи соли 1989 сурат гирифт.

Ҳамин тавр, бо таъсири равандҳои умумииттифоқӣ муборизаҳои равшанфирон дар роҳи барқарор шудани ҳуқуқи иҷтимоии забон, аз ҳоли табоҳ берун кардани забону фарҳанг, адабиёту санъат ва ривоҷ додани онҳо арзиши баланде пайдо кард.

Дар Осиёи Марказӣ Тоҷикистон нахустин ҷумҳурие буд, ки дар роҳи ҳифзи забон ва таъмини қонунияти он кӯшишҳои судманд ба ҳарҷ дода шуд.

Лоик Шералӣ ва дигар донишмандони тоҷик талош карданд, ки дар Тоҷикистон ҳуқуқи забони тоҷикиро пойдор намуда, решоҳои ҳаётин онро устувор ва дӯстиву рафоқати ҳақиқии байни ҷумҳуриҳоро таъмин созанд.

Лоик Шералӣ ҳамчун шаҳси сиёсатдон, замоншинос, донишманди таъриҳ, забон, адабиёт ва тамаддуни ҳалқи тоҷик, донандай хуби зисту зиндагии фарҳанги ҳалқҳои дигар буда, аз ҳамин нуктаи назар ҳодисаҳои ҷамъиятро тасвир ва маънидод менамояд. Дар ҳар мақола қатъи назар аз он ки ба қадом масъалаи даҳл дорад, симои устод Лоик Шералӣ пеш аз ҳама чун таъриҳшинос, донандай урғу одати ҳалқ, таблиғгар ва нотики шӯлавар намудор мегардад. Ба андешаи мо, ин ҳама ҳусусиятҳои асосии публигистикаи суханвари мумтози садаи бист мебошад.

Лоик Шералӣ дар аксари мақолаҳояш мавзӯъро дар пайвастагӣ ва алоқамандӣ бо ҳаводиси таъриҳ ва замон тасвир менамояд. Публигистикаи адаб бештар ҷанбаҳои фарҳангии ҳаётӣ мардуми тоҷикро фаро гирифтааст. Фаъол будани муаллиф зимни гузориши масъала ва таҳлили ҳамаҷонибаи рӯйдоду далелҳо хонандаро ба ҷараёни воқеаҳо қашида, чун фарди иҷтимоӣ ўро ба андеша водор мекунад ва, бо ҳамин, дар фароҳам овардани афкори умум саҳми бориз мегузорад.

Ҳар навиштаи устод Лоик Шералӣ бо баррасии муаммо ва мушкилот оғоз гардида, то чӣ андоза муҳим будани мушкилоти ҷомеааро аз ҷониби нигоронда нишон медиҳад. Андешаи фардои забону фарҳанги миллати тоҷик муҳимтарин ҷанбаи публигистикаи шӯлавари Лоик Шералӣ ба шумор меравад.

Воҷаҳои қалидӣ: адабиётни мусири тоҷик, Лоик Шералӣ, осори мансур, публигистика, мақоми давлатии забони тоҷикӣ, масоили забон, тозагии забон

Пайнавишт:

1. Абдулло С. Виҷдони бедори адабиёт // Марсияи хуршед. –М: 2001. –С. 274-308.
2. Ваҳҳобов Т. Масоили соҳтмони забони тоҷикии адабӣ дар солҳои 20-90-уми садаи XX // Китоби 4 (Мубоҳиса дар атрофи мақоми давлатии забони тоҷикӣ (солҳои 80-90). -Хуҷанд: 2014. - 590 саҳ.
3. Гаффоров У. Лоик Шералий. –Хуҷанд: Адиб, 2012. -513с.
4. Шералий Л. Наврӯзи Ленинобод // Комсомоли Тоҷикистон. –1967. –18 марта.
5. Шералий Л. Дар боби анъана ва русуми нав // Комсомоли Тоҷикистон. –1967. –7 июн.
6. Шералий Л. Забони тоҷикӣ бояд мақоми давлатӣ дошта бошад // Тоҷикистони советӣ. –1988. –24 декабр.
7. Шералий Л. Як рукни муқаддасоти миллӣ // Тоҷикистони советӣ. –1988. –28 декабр.
8. Шералий Л. Мероси ҷовидона // Сомон. –1991. – 19 июн.
9. Шералий Л. ва дигарон. Соҳиби забон кист? // Ҷумҳурият. –1994. –3 сентябр.
10. Шералий Л. Вуруде ба боргоҳи ин китоб. –Шакурий М. Ҳурросон аст ин ҷо! –Душанбе: Оли Сомон, 1997. –С. 2.
11. Шералий Л. Шинономаи милли: Забони мо – сарвати мо онро покиза дорем, эҳтиром кунем! / Нигоҳ. –2012. –Март.
12. Шукуров М. Кто беспомощен в собственном языке? // Литературная газета. – 1988. – 14 декабря.

Reference Literature:

1. Abdullo S. Non-Sleeping Conscience of Literature // Sun Elegy. –Moscow, 2001. – pp. 274-308.
2. Gaffarov U. Loik Sheralli. –Khujand: Man-of-Letters, 2012.
3. Vakhobov. Issues of Literary Tajik Language Building in the 20-ies – the 90-ies of the XX-th Century // Book 4 (Disputes around the statal status of the Tajik language (the 80-ies – the 90-ies). – Khujand, 2014, – 590 pp.
4. Sheralli L. Leninabad Navruz // Komsomolets Tajikistana (Member of Tajikistan Comsomol). – 1967, March 18.
5. Sheralli L. About New Customs and Traditions // Komsomolets Tajikistana. – 1967. –June 7.
6. Sheralli L. The Tajik Language Must Acquire Statehood Status // Sovetsky Tajikistan (Soviet Tajikistan). -1988, December 24.
7. Sheralli L. Inseparable Part of National Value // Sovetsky Tajikistan, 1988, December 28.
8. Sheralli L. Eternal Heritage // Somon. -1991, June 19.
9. Sheralli L. et alia. Who is the Owner of Language? Djumkhuriyat (Republic). – 1994, September 3.
10. Sheralli L. Introduction to the Present Book. – M. Shakuri. Here is Khorasan!. – Dushanbe: Oli Somon (the great Somoni), 1997. –p.2.
11. Sheralli L. The Passport of Nation: National Language is our Wealth, we Shall Keep it in Purity and Respect it! // Nigokh (View). -2012, March.
12. Shukurov M. Who Is Helpless in His Own Language? // Literaturnaya Gazeta (Newspaper on Literature). - 1988, December 14.

УДК 8Т2
ББК 83,3 (2Т)

**ТАСВИРИ ОЛАМИ
БОТИНИИ ҚАҲРАМОН ДАР
ХИКОЯҲОИ БАҲРОМ ФИРӮЗ**

**ИЗОБРАЖЕНИЕ
ВНУТРЕННЕГО МИРА ГЕРОЯ В
РАССКАЗАХ БАҲРОМА ФИРУЗА**

**DEPICTION OF THE
PROTAGONIST`S INNER
WORLD IN BAHROM
FIRUZ`S SHORT STORIES**

*Турсунова Моҳира,
унвончӯи кафедраи
адабиёти муосири тоҷики
ДДХ ба номи ақад. Б.Гафуров
(Тоҷикистон, Ҳуҷанд)*

*Турсунова Моҳира,
соискатель кафедры таджикской
современной литературы
ХГУ имени академика Б. Гафурова
(Таджикистан, Худжанд)*

*Tursunova Mohira,
claimant for candidate's of the
department of Tajik modern literature
under Khujand State University
named after academician B.Gafurov*

Ключевые слова: Бахром Фируз, жанр рассказа, внутренний монолог, лирические и исторические отступления, внешний облик, интерьер

В статье исследован один из элементов психологического изображения – внутренний монолог на основе анализа рассказов писателя Бахрома Фируза, написанных для детей и подростков. Автор выражает свою точку зрения о таких понятиях, как вдумчивость, взгляд вглубь, лирические отступления, анализ мыслей героя, отношение персонажей к сути событий и явлений, психологический анализ социальной обстановки, соотношение предметов с художественным изображением и других вопросах.

По мнению автора статьи, писатель Бахром Фируз посредством психологического анализа образов раскрывает главные черты характеров персонажей, а также благодаря подробному описанию деталей событий и душевных переживаний героев изображает их состояние. Использование внутреннего монолога героев способствовало тому, что писатель смог раскрыть их внутренний мир и судьбу, художественно описать противоречия и борьбу персонажей. Наравне с этим, посредством различных монологов, иногда подробных, а в других случаях – интенсивных, смог выявить нравственные стороны и духовный мир людей, их мировоззрение, а также определить их отношение к социальным явлениям и политическим событиям.

Key words: *Bahrom Firuz, genre short story, inner monologue, lyrical and historic digressions, outward appearance, interiors*

The article dwells one of the elements of psychological depiction – that one of an inner monologue based on the analysis of short stories belonging to Bahrom Firuz, a writer who works for children and teenagers. The author conveys her own viewpoint concerned with such notions as: thoughtful, penetration into depth, lyrical digressions, analysis of protagonist's thoughts, attitude of personages towards events and phenomena, psychological analysis of social surrounding, correlation of subjects with imaginative depiction and other issues.

The author of the article believes, that due to psychological analysis the author reveals the main traits of the characters and depicts their state through detailed description of events and spiritual appeals. Resorting to inner monologues of protagonists the author managed to disclose their world and fate, to imaginatively portray the characters, their struggle and contradiction. Alongside with it, the owing to diverse monologues, now particular, now intensive ones, the writer elicited people's moral aspects and spiritual world, their outlook, to determine their attitude to social phenomena and political events.

Корманди шоистай фарҳанги Ҷумурии Тоҷикистон, барандаи Ҷоизаи адабии ба номи устод Садриддин Айнӣ, нависанда Баҳром Фирӯз дар рушду равнақи адабиёти атфол мақоми арзанда дорад. Агарчи ӯ эҷодиёти худро бо назм оғоз карда, бо маҷмӯаҳои ашъораш «Розҳои маҳтобшаб» (1967) ва «Силсила» (1973) ба ҳонандагон ҳамчун шоир муаррифӣ шуда бошад ҳам, баъдан рӯ ба наср овард. Намунаи осори мансуру манзуми адиб аз соли 1972 шурӯз карда интишор шуд. Маҷмӯаҳои «Пайи ситора» (1976), «Ганҷ дар вайрон» (1977), достони «Рухсора» (1978), китоби достону ҳикояҳои «Ту танҳо не» (1980), маҷмӯаи ҳикоёти «Ҳақиқати талҳ» (1981), «Аз арш то фарш» (1983, достон ва ҳикояҳо), «Тафти дил» (шеърҳо, 1984), «Пеш аз шаби арӯсӣ» (ҳикояҳо ва достонҳо, 1989), «Агар вай мард мебуд» (китоби достонҳо, 1987), «Саҳнаи гардон» (мақола ва очеркҳо, 1993) паси ҳам ба табъ расида, мавриди истиқболи ҳонандагон қарор гирифтанд.

Бино ба ёдкарди нависанда Додочон Раҷабӣ Баҳром Фирӯз дар шеърҳояш ба масъалаҳои ахлоқи иҷтимоӣ, симои маънавии инсон аҳамият додааст. Ӯ дар наср масоили асосии ташаккули шахсияти ҷавонон ва омилҳои иҷтимоии онро ба миён гузошт (1, с. 61).

Баъзе шеъру ҳикояҳои Баҳром Фирӯз ба забонҳои ҳалқҳои шӯравии собиқ, аз ҷумла русӣ, арманиӣ, литвонӣ, молдавӣ, ӯзбекӣ ва гайра забонҳо ба табъ расидаанд. Ҳамзамон дар кишвари Чехословакия бархе аз навиштаҳои ӯ интишор гардианд.

Ҳанӯз дар замони шӯравӣ ду китоби достон ва ҳикояи ӯ ба забони русӣ («Ты неодинок», Москва, 1982, «Если бы она была мужчиной», Душанбе, 1991) аз чоп баромада буд. Дар заминаи ҷунин фаъолияти пурбору гаронмоя Баҳром Фирӯзи ҷавон тавонист, ки соли 1971 ба ӯзвияти Иттифоқи нависандагони Иттиҳоди шӯравӣ пазишуфта шавад.

Шоири ҳалқии Тоҷикистон Гулназар дар «Ҷоизаи асл» ном ёддошти хеш дар китоби «Дарёи меҳр», ки фарогири хотироти аҳли қалами тоҷик оид ба Баҳром Фирӯз аст, менависад, ки ӯ дар яке аз намоишҳои фарҳангии Тоҷикистон бо духтари нависанда Марвориди Фирӯз вомехӯрад. Ва ӯ аз нашри форсии китоби «Рухсора»-и падараш ҳабар дода, ҷанд нусха ба аҳли адаби тоҷик ҳадя месозад (1, с. 21).

Адабиётшинос Муҳаммадҷон Шукурӯв (Муҳаммадҷони Шакурии Буҳорӣ) доир ба пайроҳаи эҷодии ин адиб гуфта буд: «Баҳром Фирӯз аввалҳо шеър мегуфт ва фақат аз оғози солҳои ҳафтод ба наср гузашт. Ӯро ба сифати насрнавис аз ҳикояи «Бобо», ки соли 1970 навишта ва соли 1972 ҷоп шуда буд, мешиносем. Ин ҳикоя зуд дикқати ҳонандагон ва нависандагону мунаққидонро ба ҳуд қашид. Мушоҳидакорӣ ва нозуқбинии ӯ аз ҳамин ҳикоя маълум буд» (8, с.55).

Ин нуктаҳо далолат аз он доранд, ки Баҳром Фирӯз дар насли муосири тоҷик бо сабку равиши ба ҳуд хос мавқеи намоён дорад.

Бояд ёдовар шуд, ки яке аз жанрҳои марказии эҷодиёти нависанда ҳикоя мебошад. Ӯ дар ҳикояҳои хеш бештар ба масъалаҳои ҳаёти иҷтимоӣ даҳл кардааст. Қаҳрамонони ӯ кӯдакону наврасон, ҷавонон ва одамони синну соли гуногун ҳастанд.

Адиб дар оғаридан симову қиёфа, донишу тафаккур, ҷаҳонбинӣ, гаризаҳо, массаду ҳадафҳои иҷтимоиву маънавӣ аз ҷанд ӯслуб истифода намудааст. Ҳарчанд мунаққиди маъруф М.Шукуров равиши эҷодии ӯро «услуби майшатнигории иҷтимоӣ» меномад, вале ҷанбаҳои хос ба сабки фардии Баҳром Фирӯз дар асаҳояш баѓоят равшан ҳастанд. Агарчи ӯ тамоми ҷузъиёти зиндагии моддиву маънавиро муфассал тасвир менамояд, аҷзову ақсоми олами ҳастиро як-як аз рӯи зарурат баҳо медиҳад, боз ҳам лирикаи устувор дар саросари ҳикояҳояш барқарор аст. Нависанда таносуби ашё, интериер, мувофиқати тафаккур бо синну сол, муносибати шахсият ба маҳал, зиндагӣ ва таърихро бисёр ҳунармандона тасвир менамояд.

Аз ин рӯ, гуфтан ҷоиз аст, ки Баҳром Фирӯз тасвиргари хуби олами ботинии қаҳрамон аст. Вай нигоҳу назар ва мулоҳизоти қаҳрамонро бо ҳастӣ, мавҷудот ва воқеяни зинда таҷассум месозад. Шояд аз ин чост, ки дар аксари монологҳои ботинии қаҳрамонони ӯ пайванди ҳақиқии онҳо бо ҷаҳон ва кулли башарият ошкор мешавад. Дар ин бобат ҳуди нависанда мегӯяд: «Фикри ман ин аст, ки ҳарактери равшан, образи дилнишину ибратомӯз ҳуд адабиёт аст. Воқеа бояд, ки барои мучассам кардани ҳарактер кӯмак қунад, ҳикоя ва қиссанро ҳонову шавқовар созад. Шавқоварӣ аз сифатҳои умдаи насрӣ бадеъ аст ва бе он олитарин андеша ва ғояи мо монанди фарёдест дар шамол – ба гӯши ҳонанда намерасад. Ман дар қиссану ҳикояҳои ҳуд ҳаргиз аз ҷоши ҳуд сюжет набофтаам ва онро ба ҳунари нависандагӣ тунду тез накардаам. Бояд ки ҳикояти нависанда, агар ӯ истеъдоде дорад, ҳамеша шавқовар, пурмаънӣ ва муфид бошад» (7, с.45).

Ҳамчунон ки гуфтем, ботиннигарӣ як ҷузъи ҳикояҳои Баҳром Фирӯзро ташкил медиҳад. Ин хислат дар ин навъ асаҳро, ки барои бачагони синни миёна ва қалони мактабӣ навишидааст, равшан ба мушоҳида мерасад.

Қаҳрамонони ҳикояҳои Баҳром Фирӯз аз муҳити иҷтимоӣ ва ҳаводису падидаҳои ҷаҳони моддӣ барканор нестанд, яъне бештари воқеаҳо ҷузъиёти гуногуни зиндагонии мардуми моро ифода менамоянд. Нависанда барои баррасии тамоми пахлӯҳои сюжети ҳикоёт, риояи бандубости дурусти композитсия ва нишон додани ҳарактеристикаи персонажҳо аз усули омехтаи нақлӣ ва баёни психологӣ истифода менамояд.

Ҳикояи «Шиносолӣ» аз сарнавишти Нусрат ном ҷавонмарде нақл мекунад, ки соле ҷош ҳамсарашро аз даст додаву ба тарбияи ду фарзанд на танҳо чун падар, балки ба сифати як зан ё қадбонуи ҳақиқӣ машғул аст. Шояд ба хотири он, ки фарзандони ҳурдсолашро зиёд азият надиҳад ва ё аз синни кӯдакӣ корзада насозад, ҳатто ба ширдӯшигу пухту паз ва ба «даст сӯзан гирифтсан» ҳам ор накардааст.

Баҳром Фирӯз сифатҳои хуби персонажи марказии ҳикоя - Нусратро дар шакли тайёр ба ҳонанда ҷош ҳамсараш менамояд. Қаҳрамони ҳикоя марди ба ҳамсару фарзандон ва поси дӯстии ҳамкорону ҳамсоягон содик аст. Дар ҳоҷагӣ ронанда шуда кор мекунад ва бо меҳнати ҳалол обрӯ низ ба даст овардааст. Вақте ҳамкорон баъди як соли даргузашти занаш, Дилбар ном ҷавонзани бевамондаи ҳамдехаашонро, ки дар шаҳр суқунат дорад, ба ӯ муносиб мебинанд, ҷунбишҳои равонии Нусрат басо зиндаву ҳаётӣ ҷоши назарҳо таҷассум мешавад.

Вай дармеёбад, ки баъди аз даст додани баҳти нахустин дубора ҳона барпо кардан басо душвор аст. Ин ҳолат дар лаҳзае, ки Нусрату Дилбар бо миёнаравию ҳамроҳии ҳолаи зан бо ҳам воҳӯриву мулоқот анҷом медиҳанд, бармalo ошкор мешавад. Нусрат ба шартҳои зиёди Дилбар изҳори ризоият намояд ҳам, шарти охирини ӯ тамоми вучудашро месӯzonад: « - Ҳолаам фарзанд надоранд. Бечора ба бача зоранд... Агар писаратонро ба он кас диҳем... Агар розӣ бошед?... Ҳолаи ҳудам, аз ман зиёдтар

мехрубонӣ мекунанд... -Дилбар ягон бор чашмашро бардошта ба рӯи Нусрат нанигарист, вагарна авзои Нусратро дид, суханашро қатъ мекард.

- Ман шуморо одам гуфтаам... -Нусрат инро гуфту дарро кушода бо шаст ба берун баромад» (6, с.116-117).

Дар ин ҷо ва дар аксари маврид Бахром Фирӯз ҳикояҳояшро дар шакли ручӯй ва ёдварии хотироти қаҳрамон менигород. Ин вижагӣ бозгӯи майли нависанда ба таҳқику таҳлили масоили зиндагӣ ва таҳлили равонии (психологӣ) персонажҳо аст.

«Чангалик» -ро мазмунан ҳикояи таърихӣ-публисистӣ гуфтан хато нест, зеро ифодагари муҳимтарин рӯйдоди таърихи муосири тоҷикон - муҳочирияти мардуми кӯҳистон ба водии Вахш мебошад.

Доир ба муҳочириат ба водии Вахш ва ободу сарсабз гардонидани он ҷо, қаҳрамониҳои дехқонон, муҳандисон, кормандони нерӯгоҳҳои Нораку Рогун ҷиҳати бунёди сарбанду таъмини об повесту роман ва очерку лавҳаҳои муҳталиф эҷод гардидаанд. Аммо Бахром Фирӯз аз зуҳуроти бади маънавии ҳоким дар ин водӣ, яъне маҳалгарӣ мулоҳиза меронад. Бино ба шаҳодати адиб, ӯ ҳикояи «Чангалик»-ро моҳи июни соли 1981 рӯйи когаз овардааст. Агар аз назари мантиқи идеологияи низоми ҳукмрон дар он солҳо, берун аз навиштаи Бахром Фирӯз назар андозем, гӯё дар водии зарнисори Вахш ҳамеша фикру зикри мардум ба кору бори худ банд буд. Дар натиҷаи обёрий кардани ҳазорон гектар заминҳои бекорҳобида истеҳсоли маҳсулоти ниёзи аввали саноатӣ ба маротиб афзун гардид. Ин водӣ на танҳо майдони корҳои созанда, балки арсаи дӯстиву рафоқат, ҳамдилуву ҳамзабонӣ буд. Вале вақте оғози солҳои 90-уми асри гузашта баробар бо пошҳӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ вазъияти сиёсии ҷумҳурий тағиیر ёфт, оташи ҷангӣ бародаркӯши маҳз дар водии Вахш, ки даҳсолаҳо сарзамини дӯстиву бародарии қавмияти маҳалҳои гуногун буд, сар зад.

Аз ин рӯ, он таҳлилу муҳоҳидаҳое, ки дар ҳикояи «Чангалик» Бахром Фирӯз дар асоси сарнавишти духтару писарони ятим ба субут мерасонад, воқеан, пешгӯии нооромии даруни фазои иҷтимоии водии Вахш аст.

Қаҳрамони марказии ҳикоя рӯзноманигоре мебошад, ки барои инъикоси як воқеаи фараҳбахшу ҷолиб ба колҳози «Ҳаёти нав» сафар мекунад. Маълум мегардад, ки як духтар тавассути газета бародарони худро, ки бар асари ятимиву беспарасторӣ гум карда буд, мейбад. Онҳо аслан зодаи Конибодом буда, бо сабабҳои ёдшуда аз ҳам чудо гардидаанд.

Ҳарчанд дар ҳикоя чигунагии ба воя расидани намояндагони ин хонадони парешонро адиб ба тариқи муфассал шарҳ намедиҳад, вале дар муҳити гуногуни оиласӣ тарбият ёфтани онҳо тавассути сӯҳбати қаҳрамонони асар ошкор мегардад.

Рӯзноманигор дар роҳи сафар «ҳамроҳи як тан ҷавонмарди зиёниамо» (6, с. 117) сӯҳбаткунон оид ба қаҳрамони ояндаи мақола ё очерки худ – Фаридун маълумоти зиёд мегирад. Аён мешавад, ки Фаридун лақаби Чангаликро аз кӯдакӣ баъди аз ҳар афтода як дасташро маъюб кардан гирифтааст. Нахуст ҳамраҳи рӯзноманигор (дертар маълум мегардад, ки номи вай Мехроб аст) ва сипас вақти ба деха наздик расидан марди савора, ки саркор унвон дошт, доир ба хислатҳои бади Фаридун ҳикоят менамоянд. Аз ҷумла, саркор мегӯяд: «- Хайр Фаридун дар пешни назарон қалон шуд... Саркор аз ҳусуси чӣ гуна қалон шуда, ба қатор даромадану ба хизмати ҳарбӣ рафтани Фаридун, баргашта омада хонадор шудани вай хеле сухан гуфт» (6, с.121).

Аз нақли онҳо маълум мешавад, ки ӯ ҷавони тӯҳматноманавису иғвоандоз аст ва ба корҳои раиси колхоз пайваста халал мерасонад, кӯшиш менамояд, ки мансабдорон

ба ақлу андешаи вай тобеъ бошанд. Инчунин барои ба вазифаҳои хочагӣ таъин кардани хешовандонаш талош мекард.

Муқоламаи рӯзноманигор бо ду марди раҳакӣ равшан месозад, ки Фаридун бо раиси нави аз маркази нохия таъиншудаи колхоз пайваста дар қашмакашаст. Кор ба он расидааст, ки Фаридун тарафдори зиёд гирд оварда, «асп барин ҷавонмард»-ро дардманд (6, с. 119) сохтааст.

Нуқтаи олии мунозарауву носозгории ин шахсони мансабдор ба дарди фардосӯзи тоҷикон - маҳалгарӣ рафта мерасад. Саркор баъди пурсишҳои паёпайи рӯзноманигор, тарсону ҳаросон ба атроф нигариста мегӯяд: «- Ҳайр чӣ гӯям? ... - гуфт вай очизона табассум ҳарда. Ҳар ду то имruz яқдигарро пешпо дода омаданд. – Ту конибодомӣ, ту зарафшонӣ гӯён сояи яқдигарро аз девор метарошиданд» (6, с. 122).

Ҳикояи «Чангалик» зохиран ҳеле некбинона, аммо ботинан фоҷиавӣ меанҷомад. Саркор мегӯяд, ки Фаридун бо раиси колхоз Фарзон Ҳакимов додару бародар будаанд: «- Охир, домулло, ҳама гап дар сари ҳамин – дия! – гуфт саркор аспашро ба роҳ монда.

- Ман ба шумо гӯям, дар Конибодом будагӣ ҳоҳарашон ба рӯзнома эълон дода, ҳамин Чангаликро дарак карда ёфт. Сонӣ омад, ки ду додараш дар як колхоз гаштаанду яқдигарро намешиносанд» (6, с. 124).

Баҳром Фирӯз бо таҳқиқи амиқи гуногунчиҳатай фалсафаи табиату сиришти Фаридун асосан зуҳурот ва натиҷаи иҷтимиоӣ аҳлоқу маънавияти шахсро мутаносибан бо ормонҳои инсонӣ, чун меҳру муҳаббати бародарӣ, эҳтироми ҳамдигар, арҷгузорӣ ба заҳмати ҳамкорону ҳамзамонон, риояи ҳуқуқи аҳли ҷомеа ба миён гузоштааст. Ҳулоса ин аст, ки оё Фаридун баъди шинохти ҳамхун буданаш бо Фарзон – раиси колхоз ботини худро комилан дигаргун карда метавонад ё на? Натиҷаи дарки ин садамаи ҷамъиятиро нависанда ба имконоти фикрии ҳонанда ҳавола менамояд.

Маълум мешавад, ки дар ин ҳикояи воқеӣ монологи рӯзноманигор арзиши бадеии асарро зиёд мегардонад.

Бино ба таъкиди мунаққиди тоҷик А.Набиев «монологҳо як ҷузъи фикру андешаи муқаррарии қаҳрамонҳо мебошанд, ки дар лаҳзаҳои зарурӣ, табиӣ ба фикри онҳо омадаанд» (2, с.132).

Дар ҳикояҳои Баҳром Фирӯз корбости монологи ботинии қаҳрамони лирикӣ, аз як тараф, вазъи ҳолати рӯҳии ӯро муайян созад, аз тарафи дигар, сатҳи маърифати вай, андешаву пиндор ва нигоҳу диди таҳлилиашро ифода менамояд. Ровӣ дар заминаи гуфтору хислат, амалу рафтор ва ҷаҳонбинии худ шаҳсият ва олами ботинии образи бадеиро ифода менамояд. Дар ин мавридҳо ҳулосаи ӯ ҷунин аст, ки натиҷаву оқибати маҷмӯи муносибатҳои иҷтимоӣ маънавиёти мардумро тағиیر медиҳад, зеро дар асри рушди тамаддуни ҷаҳонӣ низ дар аъмоли одамон ҳайвонрафторӣ, бадхулкӣ, ваҳшигарӣ ҳамоно тасаллут дорад.

Ҳикояи «Ғӯрамарг» саропо монологи ботинист. Рӯҷӯҳои лирикуву публисистӣ, ҷойгоҳи устувори ровӣ-гӯянда, мушаҳҳастар намудани баёни муаллиф, нерӯмандии оҳанғҳои субъективӣ-лирикии асар Баҳром Фирӯзо қаламкаши моҳир арзёбӣ менамоянд.

Дар оғози ҳикоя «Ба хотираи Илҳоми ноком» навишта шуда, матни асар бо зикри дарди ҷонкоҳи кӯдаки ҳаштсола - Илҳом шурӯъ мешавад. Қаҳрамони хурдсоли ҳикоя Илҳом ба бемории заъфарма ё яракон- беморие, ки дар натиҷаи дарди ҷигар ва зиёд шудани заҳра дар хун ҷашму бадани одамро зардӣ зер мекунад (6, с.512), гирифткор шудааст.

Нависанда дар оғаридани хатти сюжети ин ҳикояи лирикӣ чанд матлабро дар пеш гузаштааст.

Якум, тасвири ҳолати кӯдаки бемор, ки ин вазъ дар мушоҳидаҳои муттасили падар, андешаву хаёлоти ў инъикос мейбад: «Дигар нерӯи ба по бархостанат набуд, беҳолу бемадор дасту поҳоятро ба ҳар сӯ меандоҳтӣ, ба ҷисми ҷавонат ҳаво намерасиду аз нафастангӣ дар бистарагат ҷаппаю роста мешудӣ, бемадор ғел мезадӣ. Ба ҳар вазъе ҳобидан ҳоҳӣ, ман зуд кӯмак мекардам. Дигар аз дастам коре намеомад, то дарди туро сабук қунам. Аз ин оцизӣ дандон ба дандон мегазидам, муштҳоямро ҷунон мефишурдам, ки ноҳунҳоям ба қафи дастонам фурӯ менишастанд. Дили падар аз ҷашмони ҳазини ту дард мечиду бас» (6, с.135-136).

Дар ин маврид усули баёни лирикии нависандаи машҳури тоҷик Ҳаким Карим дар ҳикояи «Марҳабо, баҳор» ба хотир мерасад. Профессор А.Сайфуллоев аз собиқаи вуруди ин сабк ба насли муосири тоҷик ҷунин ёдовар мешавад: «Дар таърихи адабиёти муосири тоҷик аввалин аломатҳои насли лирикӣ дар эҷодиёти устод Айнӣ аз солҳои бистум падид омада буданд. Эҷодиёти Ҳаким Карим дар солҳои сиом ба насли лирикии тоҷик ҳуқуқи шаҳрвандӣ дод. Дар адабиётшиносии мо ҳикояи ў «Марҳабо, баҳор!»-ро (1936) намунаи дураҳшони насли лирикӣ донистаанд». (4, с. 134)

Дар ҳикояи «Ғӯрамарг», ки аз назари сужет ба ҳикояи ёдшудаи Ҳаким Карим шабоҳат дошта, фочиаи инсонро ифода менамояд, ҳамин равиш ба мушоҳида мерасад.

Дуюм, дар зимни тасвири ҳолати бемор баён кардани тафаккуру ҷаҳонбинии солорона, меҳрубониву муҳаббати ў ба волидайну атрофиён, рағбати вай ба табиат, ғуруру салобати фавқулоддай кӯдак. Ин ҳолоти барои аксари кӯдакон ғайримуқарариро нависанда дар ду ҷой – яке дар ҳолати беморӣ ва дигаре дар мавриди ёдкарди лаҳзаҳои айёми тифлии персонажи марказӣ тасвир менамояд.

Вақте духтур ба назди кӯдаки бемор омада, кӯшиши аз ҳароммағзи сутунмӯҳрааш пунксия намуданро мекунад, ба ин амал тифлаки бемор ҷунин муносибат менамояд. Ровии ҳикоя, ки дар ин ҷо се овоз ё вазифа дорад, яъне ў ҳам муаллиф, ҳам ровӣ ва ҳам қаҳрамони асосӣ мебошад, ҳолати бетобии беморро ба тарики зайл рӯи коғаз меорад: «Ҳайрону парешон ба сари болини ту омадам. Ҷӣ созам, сарамро ба қадомин девор занам, то азоби туро андаке бошад ҳам, кам қунам? Медонам, ту тобу тоқати пунксионро надоштӣ. Аммо ноумед шайтон аст, ман ҳануз ҳам умединор будам, ки муъчиза рух медиҳаду ту сиҳат мейбӣ.

- Илҳомчон...Илҳомчон...боз каме пунксия қунанд...Балки...

Ту саратро ҷунбонда, дар бистар печугуб хурдӣ.

- Не, не...Дадоҷон...намонед! – гуфтӣ беҳолона. Ҳатто ҷашмонатро кушода натавонистӣ. – Намонед, дадоҷон...Намонед... Даркор не...

- Ин тавр нагӯй...Азоб мекашӣ...Сиҳат мейбӣ.

- Намонед, дадоҷон...Майлаш, мурам... (6, с.136).

Маълум мегардад, ки падар барои ба зории писар гӯш накардан саҳт ҳудро ғунаҳкор мөхисобад. Бигзор гӯши ман кару ҷашмонам кӯр мебуданд, мегӯяд ў. Аз ин надомати ҷигартоб падарро як умр афсуси ҷонкоҳ вучуди ўро сухон мекунад ва мағз-мағзи устухонашро месӯzonad.

Рӯҷӯҳои батакори андешамандони ў, таҳлилҳои амиқи қаҳрамон, ки воситаи бозгӯяндаи маънавии вай ба ҳисоб мераванд, моҳияти низоми ҳастӣ, ниҳояти қазову қадар, ризоият ба сарнавишт ва дигар масоили ҳастиро берун меоваранд: «Охир туро дарди бешафқат не, укубати мо дар синни ҳаштсолагӣ ба марг розӣ карду ман чаро

нафаҳмидам?! Ба марг тан додани пирони солдида як амри воқеј ва ҳукми табиист, аммо дар ин синн... Аз чони санг наъраи алъамон бархезаду ман чаро нафаҳмидам? Чаро?!» (6, с.137).

Ҳамчунонки гуфтем, то беморӣ низ қаҳрамони марказӣ - Илҳоми дӯстрӯ бо хислатҳои файриоддии худ аз тифлӣ тафовут дошт. Масалан, ў ба ҳама чиз кунҷковона нигоҳ мекард, моҳияти ашёҳоро фахмидан меҳост. Бозичаҳои навхаридаи падарро ҷузъ-ҷузъ чудо менамуд, то даруну беруни онҳоро медид, месанҷид. Боре ба сари мизи кории падар омада, дар гӯши тақвим сурати Пушкинро дида, кӣ будани ўро пурсон шуд. Вақте падар ин Пушкин гуфт, ў дубора пурсид, ки магар аз пушка мепарронад? Ё ҳангоми панҷсолагияш ба сайри кӯҳсорон рафта буданд, Илҳом доим тақозо мекард, ки ба тори он талу теппаҳо бароянд ва ё аз падар меҳост, ки ба сафарҳои дур раванд.

Ё ҳар субҳ шом, ки ўро ба боғчай кӯдакон, ки аз ҳавлияшон дуним километр дур буд, падар аз сабаби дар гӯши шаҳр будани ҳавлӣ, пиёда мебурду меовард, боре ҳам ба дӯши ў бор намешуд. Дар тобистони гарм ҳам арақшор ҳамроҳи падар қадам мезад: «Биё, бардорам гӯям, рад мекардӣ, аллакай аз одамон шармат меомад. Ҳудро барои ба дӯши падар нишастан қалон мешумурдӣ» (6, с.138-139).

Адабиётшинос А. Набиев менависад, ки ҷараёни тадқики бадей ва тасвири олами маънавии инсон дар насли бадеии солҳои 60-70-ум бештар қувват гирифт. Ба андешаи ў дар адабиёти тоҷик амиқ рафтани дарки бадей, қувват гирифтани ҷанбаи таҳлилӣ ва мавзӯю масъалаҳои ахлоқиву гуманистӣ дар тасвири ҳарактери инсон боиси шакл гирифтани сабки нави таҳлили психологӣ гардид: «Муҳимтарин ҳусусияти ин тамоҷӯл, ҳамоно дар фаъол будани мавқеи қаҳрамон, тасвири ҷараёни олами рӯҳӣ, яъне дар ҳусни таваҷҷӯҳ ба «диалектикаи рӯҳ»-и вай мебошад, ки дар адабиёти тоҷик боиси пайдо шудани повесту романҳои «монологӣ» гардид. Дурусттараш поэтикаи монологи ботинӣ, ки адабони мо дар ду даҳсолаи охир дар қашфи он комёбихои ба ҷашм намоён ба даст оварданд, барои амиқ шудани назари бадей имкон дод ва ба тамоми шаклу услубҳо таъсири самарабахш расонид» (3, с.162).

Нависанда Баҳром Фирӯз аз ин ҷараён берун нест, вагарна дар оmezishi писандидай ҷанд сабк ин навъ ҳикояҳои ҷолибу ибратбахш, симоҳои равшан, огоҳ, ҷӯянда, ҳақбин ва андешаманд оғарида наметавонист.

Сеюм, бар мабнои ҳодисаи ноҳуш - марги Илҳоми ҳаштсола нависанда ба ҷанд мушкилоти иҷтимоӣ ва бархурди нодурусти инсонҳо ишора менамояд.

Ровии ҳикоя менависад, ки аз ранҷи иҷоранишинӣ дилгир гаштаасту аз канори шаҳр бӯстонсарои касеро, ки танҳо аз як хонау як кафшкаш иборат аст, ҳаридаст. Ин ҳавлӣ, дар нақли ў, сабаби марги нобаҳангоми фарзанди дилбанди ў низ гардидааст. Воқеа чунин сурат мегирад, ки фасли баҳору айёми Наврӯз Илҳом ҳамроҳи амакаш, ки ба хонаи онҳо омада буд, саги занҷирбандашон Ҳушӯрро гирифта, аз дарвоза берун мешаванд. Онҳо сагро ба дарахте баста, машгули бозӣ мегарданд. Баногаҳ писари ҳамсоя ба назди онҳо меояд ва саг ба вай ҳамлавар мешавад. Азбаски занҷири саг ба танаи дарахт баста шуда буд, вай ба кӯдак газанде намерасонад ва танҳо тифл гиরён ба хона меравад. Падари вай Зиёи Зард ном марди бешафқат омада мочаро мекунад ва Илҳомро мисоли як банди ҳезум зери қаш гирифта меравад.

Дар ин қисмати ҳикоя шахсияти ровӣ дақиқ мешавад. Маълум мегардад, ки ў шахси фарҳангист ва бо китобу мутолиаи он ишқу алоқа дорад.

Авчи воқеа ё қулминатсияи ҳикоя дар ин порча ифода мейбад: «Ман дар хона машгули мутолиа будам. Ҳодисаро хабар карданду тозон аз пасаш рафтам, аммо кор

аз кор гузашта буд: марди ზოჲილ туро ба назди саги занчирбанди худ бурда партофтааст...Шалворт тар, გირენу нолон, ранги рухат монанди дока паридагй... Ман ҳанұз ҳам ҳайронам, ки замин чī тавр ин гуна нокасонро мебардорад?! Не, ман аминам, ҳама кори ზაჲон низомею мантиқе дорад. Ұ дар ин дунё сазои кирдорашро мебинад, надида намемонад» (6, с. 140).

Чахорум, ғаму азоби руҳонии падару модар аз бемории фарзандро нависанда бо камоли устодй оғаридааст. Мұхаббат ба модар ва меҳри ү ба фарзанд дар хикояи «Ғұрамарг»- намунаи (типпи) миллій ё суннатии хоси точикон ё шарқи исломий номидан равост. Нависанда дар фикру андеша ва хотироти қаҳрамон, байни ҳаёту вазъияти ҳаминзамонаи персонажко ва гузаштай на чандон дури онҳо ҳалқай пайванд меофарад. Тасвир вазъи имрӯзаи қаҳрамонон дар муносибат ба воқеаи руҳдода, мисли марги нобаҳангоми Илхоми ҳаштсола мұхимтарин ҳолатҳои психологияи зани точик бозгүй карда, зимнан мантиқи инкишофи харәктери яке аз персонахжоро бо номи «Модар» муайян намудааст: «Ту меҳостй модарат ҳамеша дар беморхона бари ту бошад. Аз тиреза мудом ба раҳи ү бо ғашми интизор нигаристанат аз пеши назарам дур намеравад. Агар ман ба аёдати ту бе модарат, танҳо равам, ғамгин мегаштй, ҳохиш мекардй, ки фардо модарат барвақттар ояд...

Андўхи модари чигарсұхтаро канора набуд. Вай ба рўи ту менигаристу рўзағзун пеши ғашмонаи ман шамъ барин об мегашт. Ту ҳамеша худро ба оғұши вай меафқандиу лаҳзае гүё аз дарди өнекоҳ оромиш меёфтй. Ҳатто ҳангоми аз ҳуш рафтанат ҳам меҳостй дар оғұши модар бошй, гүё аз тани вай, аз бўяш зўру мадор мегирифтй. Модари бечораатро дар он айём ман чī гуна, бо чī сухан таскин баҳшам, намедонистам» (6, с. 140-141).

Тааммул дар ин хикоя моро ба ин натица меоварад, ки Баҳром Фирӯз ба воситай таҳлили психологияи образжо, ҷиҳатҳои мұхими харәктери онҳоро рӯшод мегардонад ва ба воситай тасвири мукаммали ҷузъиёти воқеа ва тағиироти рӯҳй вазъияти қаҳрамононро падид меоварад. Истифодай монологи ботинии қаҳрамонон ба нависанда имкон додааст, ки дар ифшои олами ботинии онҳо, уқдаҳои пецидаи сарнавишт ва шарҳи бадеии мұхолифату муборизай персонажко муваффақ гардад. Ҳамзамон тавассути монологҳои гуногунмазмун, гоҳо ботафсил ва гоҳо бошиддат ахлоқу маънавияти одамон, шууру ზаҳонбинини эшонро равшан намояд, муносибати онҳоро ба падидахову зуҳуроти ზаҳони моддй, ҳодисаҳои иҷтимой, сиёсий муайян созад.

Вожсаҳои қалидӣ: Баҳром Фирӯз, җсанри ҳикоя, монологи ботинӣ, руҷӯъҳои лирикӣ ва таърихӣ, қиёфа, интериер

Пайнавишт:

1. Дарёи меҳр. *Мачмӯи хотироти адабион ва дўстон оид ба рӯзгору осори Баҳром Фирӯз.* /Мураттиб ва масъули чоп Пайванди Гулмурод. — Душанбе: Адиб, 2009. - 136 с.
2. Набиев, А. *Тасвири олами ботинии инсон /Нависанда ва замон.* —Душанбе: Адиб, 1987.- 160 с.
3. Набиев, А. *Шаклҳои тасвири психологӣ ва фардияти эҷодии нависанда.* /Ҷустуҷӯҳои эҷодӣ дар адабиёти ҳозираи тоҷик: *Мачмӯаи мақолаҳо.* Чилди 2. /Мураттибон Н.Файзуллоев ва Ш.Раҳмонов. Мұхаррир М.Шукуров. -Душанбе: Дониш, 1988. – 248с.
4. Сайфуллоев, А. Ҳаким Карим. -Хуҷанд: Хуросон, 2005. -300 с.
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. (иборат аз 2 чилд). Чилди 1. А – Н. Тартибдиҳандағон: С.Назарзода, А.Сангинов, Р.Хошим, Ҳ.Рауғзода -Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. - 950 с.

-
6. Фирӯз, Баҳром. Тору пуд: Повест ва ҳикояҳо. (Барои бачагони синни миёна ва қалони мактабӣ). - Душанбе: Маориф, 1985. - 208 с.
 7. Фирӯз, Баҳром. Саҳнаи гардон. Маҷмуаи мақола ва очеркҳо. – Душанбе: Адиб, 1993. - 352 с.
 8. Шукурев, М. Зарраҳои одамият/Мактаби одамият: Баъзе масъалаҳои адабиёт ва маънавият. – Душанбе: Адиб, 1991. – 272 с.

Reference literature:

1. *The River of Love. Collection of Reminiscences Belonging to Bahrom Firuz's Men-of-Letters and Friends. Compiler and editor-in-charge: Payvand Gulmurod.* –Dushanbe: Adib, 2009. - 136pp.
2. *Nabiyev A. Depiction of Protagonist's Inner World, Writer and Time.* –Dushanbe: Men-of-Letters, 1987. -160pp.
3. *Nabiyev A., Psychological Depiction Forms and Creative Writer's Individual Image. // Creative quests in modern Tajik literature. / Collection of Articles. V.2. Compilers: Fayzulloyev N., Rahmonov Sh. Under the Editorship of M. Shukurova.* – Dushanbe: Knowledge (Donish), 1988. -248pp.
4. *Sayfulloyev A., Hakim Karim.* –Khujand: Khuroson, 2005. -300pp.
5. *Interpretation Tajik Language Dictionary (in two Volumes 2).* V.1. A-H. Compilers: S. Nazarova, A. Sanghinov, R.Hoshim, Kh. Raufzoda. – Dushanbe: The Institute of language and Literature named after Rudaki, 2008. – 950pp.
6. *Fituz Bahrom, Marp and Woof: Men-of-Letters Narratives and Short Stories(For Kids and Schoolchildren of Secondary and Senior Forms).* – Dushanbe: Enlightenment, 1985. -208pp.
7. *Firuz Bahrom, Revolving Stage. / Collection of Articles and Short Stories.* – Dushanbe: Men-of-Letters, 1993. -352pp.
8. *Shukurov M. Grains of Humanity / School of Humanity: Some Issue of Literature and Spirituality.* – Dushanbe: Men-of-Letters , 1991. -272pp.

**10 02 22 ЯЗЫКИ НАРОДОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ЕВРОПЫ, АЗИИ, АФРИКИ,
АБОРИГЕНОВ АМЕРИКИ И АВСТРАЛИИ**

**10 02 22 LANGUAGES OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES OF EUROPE, ASIA,
AFRICA, NATIVES OF AMERICA AND AUSTRALIA**

УДК 4Т

ББК 81.2Т

**ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБИ
ПАЙВАСТИ СЕРТАРКИБ ВА
ВИЖАГИҲОИ СИНТАКСИСИИ ОН
ДАР ЗАБОНИ ТОҶИҚӢ**

**СЛОЖНОСОЧИНЕННЫЕ
МНОГОСОСТАВНЫЕ
ПРЕДЛОЖЕНИЯ И ИХ
СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ**

**COMPOUND COMPLEX SENTENCES
AND THEIR SYNTACTIC
PECULIARITIES IN THE TAJIK
LANGUAGE**

*Кенҷаев Солибой, н.и.ф., дотсенти
кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи
давлатии ҳукуқ, бизнес ва сиёсати
Тоҷикистон (Тоҷикистон, Ҳуҷанд)*

*Кенҷаев Солибой, кандидат
филологических наук, доцент
кафедры таджикского языка
Таджикского государственного
университета права, бизнеса и
политики (Таджикистан, Худжанд)*

*Kenjayev Soliboy, candidate of philological
sciences, Associate Professor of the Tajik
language department under the Tajik State
University of Law, Business and Politics
(Tajikistan, Khujand)*

Ключевые слова: сложносочиненные многосоставные предложения, соединительные союзы, размещение союзов, центры предикативности, открытая и закрытая модель, эллипсис, повторяющиеся слова

В статье изложены особенности сложных многосоставных предложений в таджикском языке, уровень их изученности, размышления о сложносочиненных многосоставных предложениях русских и таджикских лингвистов. Раскрыты их синтаксические особенности и роль союзов в формировании СМП, а также охарактеризованы их открытая и закрытая модели, приведены конкретные примеры из произведений современных писателей и поэтов, а также из творчества классиков.

Key words: compound complex sentences, uniting conjunctions, location of conjunctions, centers of predictability, opened and closed models, ellipsis, reiterated words

The article dwells on the peculiarities of compound complex sentences, the standard of their having been studied; these are ruminations dealing with CCSs from the point of view of Russian and Tajik linguists who consider their syntactical peculiarities, the role of conjunctions in their formation; scientists differentiate between closed and open models. The author adduces examples from the literary productions created both by modern men-of-letters and classics.

Таҳти истилоҳи «чумлаи мураккаби пайвасти сертаркиб» (ЧМПС) он воҳиди мураккаби нутқ фаҳмида мешавад, ки дар он се ё зиёда чумлаҳои сода ба тавассути алоқаи пайваст ба ҳамдигар марбут гашта, бо мақсади ифода намудани муносибатҳои гуногуни грамматикий, маҳсусан муносибатҳои паиҳамчинӣ ва номбаркунии ҳодисаю воқеаҳо, изҳори маъноҳои хилоғу қиёс, сабабу натиҷа ва тавзеҳу истисно воқеъ мегарданд. Омӯхтан ва ба таҳлилу тадқиқ гирифтани чунин қолаби чумлаҳои мураккаб ҷолиби дикқат аст, зеро онҳо қонуну қондаҳои маҳсуси маъноиyo –соҳтории ҳудро доранд, ки то ҳол аз тарафи олимони суханшинос ҳамаҷониба равшан карда нашудаанд. Солиёни охир ин қабил чумлаҳо ба қитобҳои дарсию дастурҳои таълими мактабҳои олӣ ҳамчун мавзӯи алоҳида доҳил шуда, ҳамчунин ба нақшҳои илмию тадқиқотӣ ворид гаштаанд. Чумлаҳои мураккаби навъи мазкур дар адабиёти лингвистӣ бо истилоҳҳои «трёхчленные», «многокомпонентные», «трёхкомпонентные», «полипредикативные», «усложенные» «сертаркиб» ва гайра номбар карда мешаванд. Аммо ин истилоҳҳо бо назардошти танҳо як нишонаи зоҳирӣ чумлаҳои мураккаби сертаркиб- ин ҳам бошад, таркибан зиёд будани онҳо –муқаррар гардиданд, ки ин ҳусусияти шаклӣ ва микдории масъала аст, на шаҳодат аз сифати он. Албатта, нишонаи мазкури ЧМПС муҳим аст, vale он паҳлӯҳои дигари муҳимтари ЧМПС-ро дар бар намегирад. Аз чумла, алоқаву муносибатҳои маҳсуси синтаксисӣ, таркибҳои якхела ва ҳархелаи ЧМПС, дараҷаи инкишофи семантикаи доҳили бандҳои мураккаб, ҳусусиятҳои умумӣ ва ҷузъии онҳо масъалаҳои актуалии ин муамморо ташкил менамоянд.

Тору пуди чумлаҳои мураккабе, ки аз се ва зиёда марказҳои предикативӣ ташкил меёбанд, пеш аз ҳама, аз рӯйи ҳусусияти алоқаи синтаксисии байни ҳиссаҳои таркибиашон муайян карда мешавад. Вобаста ба ин олимони забоншиноси рус, аз чумла Н.С.Валгина қолабҳои мураккаби мазкурро ба ду гуруҳ чудо мекунанд:

а) чумлаҳои мураккаб, ки дар асоси алоқаи якхела ташкил меёбанд, чумлаҳои мураккаби серчумла (сертаркиб) номида мешаванд.

б) чумлаҳои мураккабе, ки тавассути алоқаи ҳархела сурат мегиранд, «бандҳои мураккаб» ба ҳисоб мераванд (1).

ЧМПС дар заминай алоқаи пайваст на танҳо бо пайвандакҳо, балки бо интонатсия ва воситаҳои дигари лугавию грамматикий низ сурат мегиранд.

ЧМПС ба гуруҳи якум доҳил мешаванд. Ҳусусан, дар байни ҳиссаҳои таркибии ЧМПС-е, ки ба воситаи пайвандакҳои ва (-у) ташкил меёбанд, муносибати ҷидагии (паиҳамии) ҳодисаю воқеаҳо дида мешавад: марказҳои предикативии таркиби онҳо нисбатан озод, вобастаи ҳамдигар буда, оҳангӣ талаффузашон паиҳам аст. Аломатҳои соҳтории муттаҳидшавии чумлаҳои содаи қолаби мазкур тартиби ягонаи ҷойгиршавии мубтадою ҳабар, мутобиқати шаклҳои намуди замонии феъл –ҳабарҳо мебошанд.

Бо вучуди ин барои чунин қолабҳои таркибҳои озодтар, vale бо яклухтии мантиқу маъно, таносуби қуллу ҷузъ ва ягонагии мавзӯи гуфтор- ҳуллас, пайвастагии семантикаи ҷузъҳои таркибиашон ҳос мебошад. Онҳо аз ҷиҳати қаробати ҳолату вазъияти иҷрои амал низ бо ҳамдигар марбутанд. Маҳз чунин омилҳо барои ба як қолаб ворид гаштани ҷузъҳои мазкур мусоидат мекунанд. Аз рӯйи принсипи интиҳоб ва ҷобаҷо-гузории пайвандакҳои мувоғиқ чунин чумлаҳои мураккаб ба зергуруҳҳои зайл ҷудо мешаванд:

а) ЧМПС бо пайвандакҳои пайвасткунандай якхела (ва, -у) ва оҳангӣ паиҳамчинӣ. Мисол: Дар берун ҳаво мӯътадил буд ва қӯчаҳо лой шуда буд ва таги растано ҳушк буданд (10, с.188).

Ин гуна чумларо бо схемаи зерин нишон додан мумкин аст:



б) ЧМПС бо пайвандакҳои ҳархела. Мисол: **Ҳаво соф ва офтоб ҳанӯз набаромадааст, аммо ситорагон аз назар пинҳон шудаанд, насими пагоҳӣ мевазад ва гаронии шабона гӯё аз ин насим мегурезад.**

Чумлаи мазкурро дар схемаи зерин нишон додан мумкин аст:



Навъи дуюми ЧМПС аз ҷузъҳое иборат мебошанд, ки ҳам мантиқан ва ҳам аз ҷиҳати соҳтор (структуря) якхела нестанд, онҳо гуногунанд. Ҷунончӣ, ба ҷузъ пайвандакҳои ва (-у) пайвандаки аммо, ё пайвандакҳои дигар омада метавонанд, дар байни ҳиссаҳои таркиби онҳо ба ғайр аз муносибати синтаксисии пайҳамчинӣ (чида) инчунин муносибатҳои маъноии сабабу натиҷа, хилофу қиёс ва ғайраҳо буда метавонанд.

Дар навъи дуюм дараҷа ба дараҷа, ба тариқи силсила, занҷирбанд ба яқдигар марбут гаштани фикрҳое, ки ба воситаи чумлаҳои содаи таркиби ЧМПС ифода меёбанд, дида мешаванд: мазмуни чумлаи содаи якум дар чумлаи содаи дуюм тақроран ифода меёбад ва ё ҳамчун ишорат ба он воқеъ мегардад, ба ин минвол онҳо гӯё ки ба ҳамдигар ҳалқабанд мешаванд.

Нишонаи зина ба зина ба ҳам алоқаманд гаштани онҳо, ҷонишинҳо ва зарф-ҷонишинҳои зарфӣ, қалимаю ибораҳои ҳамнисбат мебошанд: **Вай дар дунёи дигар мезист, вуҷуди ӯ, ҷисми ӯ дар манзилгоҳ, аммо қалби ӯ, руҳи ӯ дар дунёи дигар буд** (11, с.237). Ҳамин тавр, фикрҳо пайҳам, яке ба дигаре (чумлаи сонӣ ба чумлаи пешина) алоқаманд мешаванд ва бо ҳамин минвол инкишофу ҳаракати фикр ба амал меояд. Ҳар як чумлаи содаи таркиби ЧМПС (ба ғайр аз чумлаи содаи якум) раванди маҳсуси семантиқӣ дорад, аз ин рӯ онҳо ба таври алоҳида истифода шуда наметавонанд: ҳусусияти коммуникативии онҳо маҳз дар ҳолати ба ҳамдигар зичтар алоқа зоҳир кардани чумлаҳои содаи таркибашон зоҳир мегардад. Дар мисоли боло, ҷунон ки дидем, факат чумлаи якум мустақилияти маъноии ҳудро нигоҳ дошта, темаи ахборро ташкил медиҳад, чумлаҳои содаи дигар бошанд, ба шакли банди синтаксисӣ ифода ёфта, мазмуни умумии онро вусъат медиҳанд: **Бобаки ноком ду рӯз аз деҳа гум шуд, Фирдавсӣ ба суроғаш ба ҳар тараф одам фиристод, ӯро дар роҳи Нишопур ва дар яке аз корвонсаройҳо ёфта ва гардонда оварданд** (19, с.238). ЧМПС ба тариқи бандҳои қалони синтаксисӣ низ воқеъ мегарданд. Дар ин ҳолат одатан чумлаҳои сода ба тариқи чида, қатор омада, баъд аз онҳо як чумлаи ҳулосакунанда, ҷамъbastкунанда меояд: **Зиндагӣ ин шоҳроҳи ҳамвор нест, вай пур аз нишебу фароз, шикастурехт, монеъу мушкилот аст, инро ҳар як шаҳс пеш аз ба ҳаёти мустақилона баромадан бояд донад, омода шавад** (14). Дар ин гуна қолабҳои ЧМПС, ки асосан муносибати пайҳамчинии ҳодисаю воқеаҳо ифода меёбад, ҳар як чумлаи сода мазмуни нисбатан мустақил дорад ва онҳо қисми якуми ЧМПС-ро ташкил медиҳанд. Қисми дуюм маънои ахборӣ ва ё ҷамъbastкунию хотимавӣ (ҳулосавӣ) доранд:

Ту сарнавииши ҳақиқат, ту ибтидои зафар,

Түй назираи олам, ба ақлу фазлу ҳунар,

Ту шиқи одамизодӣ, ту офтоби саҳар,

Ту ифтиҳори саодат, ту ҳифзи навъи башар.

Воситаҳои ташкилёбандай онҳо асосан пайвандакҳо, воҳидҳои анафорӣ, детерминантҳо (таъминқунандаҳо), таркиби калима, мувофиқати замонию намуди феълхабарҳо, афтодани баъзе ҷузъҳо (эллипсис) ва интонатсия ба шумор мераванд.

Чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб аз қолабҳои баста ва кушода иборат мебошанд. Ҳангоми ба намудҳои баста ва кушода чудо кардани чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб мо аз назарияи олимӣ рус В.А. Белошапкова оид ба “ҳайати потенсиалии чумла” ва забоншиносӣ тоҷик Ф.Қ. Зикриёев доир ба “имконияти кам ва ё зиёд шудани микдори чумлаҳои содаи таркиби чумлаи мураккаби пайваст истифода бурда ва хини муайян намудани ҳусусиятҳои асосии чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб ақидаҳои донишмандони мазкурро ба асос гирифта, ба қадри ҳол онҳоро равнақ додем.

Дар ҷараёни татбиқи паратаксиси тоҷик Ф.Қ. Зикриёев чумлаҳои мураккаби пайвастро аз ҷиҳати таркиб ба ду гурӯҳ чудо мекунад: намуди баста ва намуди кушода. Пӯшида нест, ки дар забоншиносӣ тоҷик ин андешаи тоза аст. Ба ӯ мусассар гардидааст, ки ҷанде аз омилҳои барҷастаи намуди кушодаи ҶМПС-ро нишон дихад. Аз ҷумла, такрор ба такрор омадани пайвандакҳои пайиҳамчинанд, баъзе воситаҳои луғавӣ ҷунончӣ, такрор омадани калимаи гоҳ, дар ҷумлаи мураккаб мавҷуд будани аъзои умумӣ (детерминантҳо) ва гайра. Дар ҳусуси роҳҳои баста шудани чумлаҳои мураккаби пайваст таваққуф намуда, профессор Ф.Қ. Зикриёев таъқид менамояд, ки таркиббандии чумлаҳои мураккаби мазкур бо омадани пайвандакҳои хилофӣ (аммо, vale, лекин ва f.) қатъ мегардад. Яъне ҳусусияти пӯшидашавӣ (bastashavӣ)-и ҶМПС ба пайвандакҳо вобаста аст:

Ҳаво ҳам оҳиста - оҳиста гарм мешуду офтоб то ба ними рӯйи ҳавлӣ омада буду лекин дами дарвозаи қалон шамолрав буд (10, с.112).

Профессор Рустамов Ш. дуруст қайд менамояд, ки хотима ёфтани қатори марказҳои предикативӣ ба омадани пайвандаки ва ҳам вобастагӣ дорад.

Таҳлили мисолҳои зиёд моро ба ҳулосае овард, ки бастагӣ ва ё кушодагии таркиби ҶМПС ба ҷуз пайвандакҳои хилофӣ (харчанд ин омили асосӣ аст) ба мавҷудияти сабаби натиҷагии ҷузъҳои чумлаҳои мураккаб (агар барҷаста зуҳур кунад, қаторҳо баста мешаванд) низ пайвастагӣ дорад. Мисол: **Оламафрӯз даромад, ӯ бонг бар он қӯдакон зад, ҳама пароканда шуданд** (19, с. 90).

Мавриди қайд аст, ки омили дигари муҳим ба ҳамдигар вобастаю алоқаманд намудани ғуруҳҳои предикативии таркиби ҶМПС низ боиси сертаркибшавии онҳо мегардад. Ҷунончӣ, дар ҷумлаҳои зерин, ки мисоли намуди кушода аст, мутавозеияти соҳторӣ (параллелизми структуравӣ), мувофиқати нақшаву намуди замонии чумлаҳои таркиби ҶМПС боиси қатор шуда омадани ғуруҳҳои предикативии онҳо мегардад. Мисол: **Яке доира мезанд, дигаре сурӯд меҳонад, саввумӣ дар миёна мерақсад** (11, с. 55).

Инак, дар заминай таҳлили таснифи ҳайати чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб ба ҷунин ҳулоса омадем, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷик ҳарду намуди чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб дороӣ як зумра аломатҳои ҳос ва фарқкунандай ҳуд буда, қоидаҳои кам ва ё зиёд будани микдори таркибии ҳайати онҳо, шарту шароитҳои баста гардидан ё торафт вусъат ёфта тавонистани онҳо, тарзу роҳ ва воситаҳои каму васеъ шудан, имконияти потенсиалии афзоиши онҳо мавҷуд ва муайяну равшан аст.

Қолаби баста бо алоқаи пайвасти пайиҳам оғоз ёфта, бо алоқаи хилофӣ ба итном мерасад, яъне муносибати пайиҳамиву номбаркунии ҳодисаю воеҳаҳо баробари омадани пайвандакҳои пайвасткунандай хилофӣ хотима мейбад. Ин ғуна қолаб

асосан аз се чумлаи сода иборат мешавад: **Соро ба муқобили ин “марҳамат”-и гойибонаи бой чизе нағуфт, дар рӯй ва авзояш ҳам ягон дигаргунӣ-на аломати хурсандӣ ва на нишонаи хафагӣ чизе пайдо нашуд, аммо авзои зани хурдии бой бечо шуд** (7, с. 9).

Қолаби кушода бошад, имконияти ҳамешагии афзоиш дорад. Аз гурӯҳҳои семантикии чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб асосан чумлаҳои мураккаби пайвасти пайвандакдори пайиҳам ва ҷудоӣ имконият доранд, ки вусъат ёбанд, ҳамаи пайвандакҳои пайвасткунданаи пайиҳам ва ҷудоӣ ва, -у, на-на, ҳам-ҳам, ҳоҳ-ҳоҳ, ё, ё-ё, ё-ё, ки ва гайраҳо имконият доранд тақрор ба тақрор омада қолабҳои сертаркиби чумлаҳои мураккаби пайвастро ташкил намоянд. Чунин сурати ифодагардии онҳоро дар илми забоншиносӣ ҳусусияти полисиндетонӣ меноманд.

Мисолҳои ба таҳлилрасида ошкор намуданд, ки дар забони адабии имрӯзai тоҷик қолабҳои полисиндетонӣ бо пайвандакҳои ва, -у, (-ю, -ву) серистеъмол буда, төъодди онҳо бисёр аст. Аввалин аломати хосаи ин қабил ҶМПС имконияти афзудани таркиби онҳо ба шумор меравад. Ин гуна қолабҳо бо он фарқ мекунанд, ки дар онҳо алоқаи пайваст суст аст, аз ин рӯ, мустақилияту баробархӯқуқии чумлаҳои содаи таркибашон ба таври барҷаста зуҳур меёбад, яъне онҳо бештар хислати автосемантиқӣ пайдо мекунанд. Мисол:

Яқ-яқуним моҳ нағузашта боз якуми сентябр меояду мактаб сар мешавад ва ман дигар зарчашмаравио мевағурӯшӣ карда наметавонам (15, с.150).

Махсусан қолабҳои сертаркибе, ки тавассути пайвандаки –у (-ю, -ву) ташаккул ёфтаанд, рехтаву равон буда, ҳусни суханро афзун мегардо нанд:

Қадат сабзу лабат мушкӯ гулоб аст,

Даҳонат зарра, рӯят офтоб аст (20, с.118)

Ҳусусияти чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиби қолаби кушода, ки бо ёрии пайвандакҳои ҷуфти **на-на, ҳам-ҳам, ҳоҳ-ҳоҳ** соҳта мешаванд, монанди ҶМПС-и мазкур аст. Фарқ танҳо дар ин ҷост, ки дар ин гуна қолабҳо ҳодисаҳои ихтисорӣ бештар рӯй медиҳанд. Дар натиҷа қолабҳои боз ҳам суфтау мӯъҷаз ҳосил мешаванд. Мисол: **Дар ин наздиҳихо на деха буд, на дехот, на дараҳт буд, на кишзор** (5, с. 290).

Аз пайвандакҳои ҷудоӣ бисёртар пайвандакҳои ё, ё-ё омилҳои ташкил додани қолабҳои полисиндетонии намуди кушода мебошанд. Мисол: **Фатиру санбӯсаҳоро ин қадар бисёр пухтай, ягон меояд-ҷӣ, ё ба ягон тӯйхона рафтани ҳастӣ?** (17, с. 236).

Қолабҳои сертаркиби ҷудоӣ на танҳо бо воситаи як худи пайвандакҳо ташкил меёбанд, инчунин дар забони тоҷикӣ якчанд унсурҳои луғавӣ мавҷуданд, ки бо ёрии онҳо низ чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиби намуди кушода сурат мегирад-аз ҷумла, ба воситаи қалимаҳои “гоҳ-гоҳ, баъзан-баъзан, дам-дам, як вақт-вақти дигар” ва амсоли инҳо. Мисол:

Тирамоҳи ҳамон сол сард омад, гоҳ абронк шуда борон меборид, гоҳ ҳаво ҳунук шуда барф меборид, гоҳ шамолҳои саҳти ҳушк тамоми бадани қасро яҳ мекунонд (12).

Махсусан чумлаҳои мураккабе, ки бе пайвандак сурат гирифтаанд дар байни чумлаҳои содаи таркиби онҳо муносибатҳои шумуру номбаркунӣ ва ҷидаю замонӣ қарор гирифтаанд, зиёдтар намуди кушодаро ташкил медиҳанд. Мисол:

Барф меборид, табиат ғамгинона нафас мекашид, осмон гӯё мегирист (3, с.174)
Аскарҳо бисёр вақт гушнагӣ мекашиданд, озуқа дар вақташ намерасид, дорую даво тақрибан нест (8, с. 176).

Ин гуна қолабҳои кушода тақрибан хеле зиёд шуда метавонанд: **Рӯшнои моҳ ситораҳоро бо пардаи ҳарирӣ нуқрагин пӯшонда буд: аз дур ҷароғҳои колхози “Ситораи сурҳ” ҷашмак мезаданд, дар ҷои дуртари роҳ аробае тақар-туқур мекард, қасе дар ким-куҷо якка ашӯла меҳонд** (17, с. 195).

Маҳз дар чунин намуди чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб ҳодисаи ихтиора бештар рӯй медиҳад. Одатан бандакҳои хабарӣ ва ё феълҳои ёридиҳанда такрор ба такрор намеоянд: дар қисми дигари онҳо таносуби мубтадоҳо (баъзе: баъзе дигарҳо, гурухе, гурухи дигар: якум, дуюм, сеюм ва гайраҳо) имконият медиҳанд, ки хабарҳо қисман ва ё пурра ихтизор ёбанд. Мисолҳо:

Айёми тобистон, офтоби чаҳонтоб, чӯпонбачагон дар давидан, охубаррагон дар рамидан, хулоса, ҳар қас, ҳар ҷиз ва ҳамаи табиат дар олами худ хурсанд ва шодмон буд (3, с.130). **Мӯйи буридаи кӯтоҳ дошт, ба сараши тоқии оддӣ, ба тан нимҷомаи (курткаи) сиёҳ пӯшида, миёнашро бо тасмаи сербар маҳкам баста гирифта буд** (17, с.125). Аломати хоса ва фарқунандаи дигари қолаби кушодаи чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб ин аст, ки дар чумлаи содаи якум аъзои умумӣ-дeterminант воқеъ мегардад, ки ҳамаи чумлаҳои содаи дигарро ба худ нигаронида, ба ин васила онҳоро муттаҳид мекунад. Мисолҳо: **Дар қӯчахои қишлоқ бачаҳо дар давутоз буданд, бузголачаҳо маосзанон ҳез зада мегаштанд, мардум қайҳо боз рафтуй мекарданд** (4, с. 21). **Дар ҳавлии Содик модараш гиря мекард, ҳамсояҳо ҷамъ шуда буданд, гавғое барпо шуда буд** (8, с.201).

Чунин муносибатҳо баъзан ҳусусияти қиёсӣ ва ҳатто қиёсию муқобилгузорӣ пайдо мекунанд. Мисолҳо: **-Ибни Толиб Афандӣ! Шумо бошед, тамоман франсуз, ман ҳам нимфрансуз, духтарам Қамар бошад, шаҳодатномаи мактаб ҳам дорад** (5, с. 325). **Рӯзи якшанбе мардҳо ба бозор рафтанд, дигарон ба хишоварӣ шолӣ, Ҷинӣ танҳо монд** (18, с.255).

Ҳусусияти дигари фарқунандаи қолабҳои кушодаи чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб дар он зуҳур меёбад, ки чумлаҳои содаи таркиби онҳо нисбат ба яқдигар ба тариқи мувозӣ воқеъ мешаванд, ки дар натиҷа қолаби мазкур боз ҳам равону реҳта ва таъсирнок ифода ёфта, ҳусни суханро афзун мегардонанд. Чунин мутавозеияти ҳиссаҳои таркибӣ қисман ва баъзан ҳатто ба ҳолати пурра ифода ёфта метавонад. Мисолҳо: **Қӯшиш оғози дониш аст, дониш оғози адаб аст, адаб оғози одам аст** (13). **Чашмонаш аз оташи газаб медураҳшиданд, лабонаш монанди варачагирифтагон меларзиданд, пӯстҳои рӯй ва атрофи ҷашмонаш мепариданд** (4, с.85).

Махсусан, вақте ки хабари чумлаҳои сода дар шакли феълиҳолӣ (эллиптикӣ) ифода меёбад, қолабҳои сертаркиби хеле реҳта ва таъсирбахшу сӯфта ҳосил мешаванд. Мисол: **Рангҳо парида, ҷашмҳо дарун рафта, биниҳо тег қашида, дастҳо қубла зада, кафида ва ҳуншор шуда, қайҳо пойҳо обила карда ва ҷароҳат пайдо карда, либосҳо дарида** (1, с. 309).

Аломати дигари хосаи қолабҳои кушодаи чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб ин аст, ки дар ҳиссаҳои таркибии онҳо яке аз қалимаҳо такрор омада, боиси сертаркиб гардидани чунин чумлаҳои мураккаб мешаванд. Мисол: **Синни шумоён аз ман қалон аст, шумоён ба ҷойи бародари бузурги ман мебошед, аз шумоён болотар гузаштани ман айб аст** (2, с. 461).

Чида шуда омадани чумлаҳои содаи таркиби чумлаҳои мураккаби пайваст низ боиси сертаркиб гардидани қолаби кушода мешаванд: **Аввали як пагоҳии охирҳои моҳи март, офтоб акнун аз уфуқ сар, фақат нӯги шоҳҳои баланди дараҳтони ҳанӯз барғ-накӯшдоро сурҳои карда буд, ба рӯи бомҳои тунуқаи вокзали медураҳшид** (9, с. 464).

Ин вақт, одатан чумлаи содаи якум ҳусусияти умумӣ гирифта, чумлаҳои содаи боқимонда нисбат ба он ба таври чида омада, онро шарҳу тафсил медиҳанд. Мисол: **Митинг сар шуд, коргарон яке аз дунболи дигаре ба болои тои пахта баромада ғап мезаданд, аз тартиби ҳукумати подшоҳӣ, аз гурусначашмии заводҷӣ шикоят мекарданд, махсусан айби имрӯза фоҷеаро ба гардани ҳӯҷаин бор мекарданд, дар ин бора яке аз устоҳо эзоҳ дода гуфт** (6, с. 51-52).

Ин ҳодиса ҳам мұқаррист, ки дар қолаби күшодаи чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб, чумлаҳои содаи таркиби онҳо мазмунни инкорро ифода мекунанд. Мисолҳо: **Нон набуд, барои нон пухтан орд ҳам набуд, барои орд қардан гандум ва ҷав ҳам набуд ва барои ҳаридани инҳо пул набуд** (2, с. 158). **Лек дар шаҳри кӯҳнаи Тирмиз, на Ҳасан буду на таронаи ў – на сарои аробакашҳо буд, на самандею на нишонаи ў** (16, с. 62). **Дар наздикиҳо на деха буд, на дараҳте буд, на киштзор** (5, с.290).

Хулоса, чуноне ки дидем, намудҳои бастаю күшодаи чумлаи мураккаби пайвасти сертаркиб хусусияту алломатҳои хосса ва қоидаву қонунҳои вусъатёбии худро доро буда, гузашта аз ин хусусияту нишонаҳои чудогона ва фарқунандаи таркибандӣ (қолибгустарӣ) доранд.

Пеш аз ҳама, ҳиссаҳои предикативии ҶМПС аз ҷиҳати маъно (семантика) бо ҳам муттаҳид мегарданд. Алалхусус, муносибатҳои семантиқии сабабу натиҷа, хилофӣ ва муташаккилии замонӣ, ҳамчунин оҳангӣ махсуси талаффузи онҳо боиси дар як қолаби ҶМПС муттаҳид шудани онҳо мегардад. Дар сурати аз якдигар чудо қардани марказҳои предикативии ҶМПС робитаи семантиқии байни онҳо баркандо ҳоҳад шуд.

Аз ин рӯ, яклуҳтии коммуникативӣ ва байтмомрасии оҳангӣ умумии ҶМПС алломатҳои махсуси онҳо ба шумор мераванд. Ҳар як маркази предикативии таркиби ҶМПС як вазъият ё ҳолати чудогонаро инъикос менамояд. Мутаносибан ба ин ҶМПС мачмӯӣ як миқдор ҳолату вазъиятҳои инъикосшаванда мебошад.

Ҳамин тавр, ҶМПС чун як қолаби соҳторӣ ва маънӣ дорои марказҳои предикативӣ мебошад ва дар заминай алоқаи синтаксисӣ муттаҳид гашта, дар маҷрои коммуникативии нутқ ба монанди чумлаҳои сода ҳамчун воҳиди алоҳидай гуфтор саҳм мегирад.

Калидвоҷаҳо: чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб, пайвандакҳои пайвасту қонанда, принсипҳои интиҳои ва ҷобаҷоғузории пайвандакҳо, интонатсия, марказҳои предикативӣ, қолабҳои баста ва күшода, эллипсис, калимаҳои тақрор

Пайнавишт:

1. Валгина, Н.С. Синтаксис современного русского языка: Учебник для студентов вузов, обучающихся специальности “Журналистика”. -2-е изд. том. -М., 1978.-278 с.
2. Белошапкова В.А. Сложные предложения в современном русском языке (некоторые вопросы теории). -М.: Просвещение, 1967. -176 с.
3. Рустамов Ш. Чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб.-Мактаби советӣ, 1979, № 11.-с.6-12

Маоҳиз:

1. Айнӣ, С. Асарҳои мунтажаб. -Сталинобод: Нашиёти давлатии Тоҷикистон, 1948.
2. Айнӣ, С. Гуломон. -Сталинобод: Нашиёти давлатии Тоҷикистон, 1950.
3. Айнӣ, С. Доҳунда. -Сталинобод: Нашиёти давлатии Тоҷикистон, 1949.
4. Айнӣ, С. Ёддоштҳо. Қисми 1. -Сталинобод: Нашиёти давлатии Тоҷикистон, 1949.
5. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷилди 6. -Сталинобод: Нашиёти давлатии Тоҷикистон, 1963.
6. Айнӣ, С. Одина. -Душанбе: Нашиёти давлатии Тоҷикистон, 1950.
7. Айнӣ, С. Ятим. -Сталинобод: Нашиёти давлатии Тоҷикистон, 1957
8. Икромӣ, Ҷ. Тахти ҷоҳи. -Душанбе: Ирфон, 1974.
9. Икромӣ, Ҷ. Духтари оташ. -Душанбе: Нашиёти давлатии Тоҷикистон, 1962.
10. Икромӣ, Ҷ. Сафармажсум. -Душанбе: Ирфон, 1964.
11. Ҳодизода, Р. Сапедадам. -Душанбе: Ирфон, 1976.
12. Рӯзномаи ҳақиқати Ленинобод. 19.05.1996
13. Рӯзномаи Омӯзгор 09.01.1995
14. Рӯзномаи Омӯзгор. 23.09.1993

Кенчаев С. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти сертмаркиб ва вижагиҳои синтаксисии он дар забони тоҷикӣ

-
15. Толис, П. *Повест ва ҳикояҳо*. -Душанбе: Ирфон, 1966.
 16. Турсунзода, М. *Куллиёт*. Чилди 2. -Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1981.
 17. Улугзода, С. *Навобод*. -Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1954.
 18. Улугзода, С. *Субҳи ҷавонии мо*. -Душанбе: Ирфон, 1967.
 19. Улугзода, С. *Фирдавсӣ*. -Душанбе: Адид, 1988.
 20. Ҳуҷандӣ, К. *Девон. Қисми I*. -Душанбе: Ирфон, 1983.

Reference Literature:

1. Valghina N.S. *Syntax of Modern Russian: manual for higher students studying journalism*. V.2. – M., 1978. – 278 pp.
2. Beloshapkova V.A. *Compound Sentence in Modern Russian (some issues of theory)*. – M.: Enlightenment, 1967. – 176 pp.
3. Rustamov Sh. *Compound-Complex Sentences*. – The Soviet School, 1979, №11. – pp. 6-12.

Belles-Letters Originals

1. Aini, Sadreddin. *Selected Works*. - Stalinabad: Tajikistan State Publishing House, 1948.
2. Aini, Sadreddin. *The Slaves*. - Stalinabad: Tajikistan State Publishing House, 1950.
3. Aini, Sadreddin. *Dokhunda*. - Stalinabad: Tajikistan State Publishing House, 1949.
4. Aini, Sadreddin. *Reminiscences*. - Stalinabad: Tajikistan State Publishing House, 1949.
5. Aini, Sadreddin. *Collection of Works*. -P. VI. - Stalinabad: Tajikistan State Publishing House, 1963.
6. Aini, Sadreddin. *Odina*. - Stalinabad. Tajikistan State Publishing House. 1950
7. Aini, Sadreddin. *The Orphan*. - Stalinabad. Tajikistan State Publishing House. 1957.
8. Ikromi, Djalol. *The Smashed Thrones*. - Dushanbe: Cognition, 1974.
9. Ikromi, Djalol. *The Daughter of Fire*. - Stalinabad: Tajikistan State Publishing House, 1962.
10. Ikromi, Djalol. *Safarmakhsum*. - Dushanbe: Cognition, 1964.
11. Khodizoda, Rasul. *The Dawn*. - Dushanbe: Cognition, 1976.
12. Leninabad Diary of Events. // 19.05. 1996.
13. Teacher's Diary // 09.01.1995.
14. Teacher's Diary // 23. 09. 1993.
15. Tolis, Pulot. *Narratives and Short Stories*. – Dushanbe: Cognition, 1966.
16. Tursunzoda, Mirzo. *Collection of Works. Part II*. – Stalinabad. Tajikistan State Publishing House, 1981.
17. Ulugzoda, Sotim. *Navobod*. - Stalinabad: Tajikistan State Publishing House, 1954.
18. Ulugzoda, Sotim. *The Morn of our Youth*. - Dushanbe: Cognition, 1967.
19. Ulugzoda, Sotim. *Firdavsi*. - Dushanbe: Cognition, 1976.
20. Khujandi, Kamol. *Collection of Works*. -P.I. - Dushanbe: Cognition, 1983.

**УДК 333 (03)
ББК 81(2Т) Я 92+4Я92**

**ЛУГОТ ВА ИСТИЛОХОТИ
МАРБУТ ВА РАСМУ ОЙИН ВА
ПЕШАҲОИ КИШОВАРЗӢ**

**ЛЕКСИКА И ТЕРМИНОЛОГИЯ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ
ОТРАСЛИ**

**VOCABULARY AND
TERMINOLOGY OF
AGRICULTURAL BRANCH**

**Ҳакимова Башорат Наимовна,
н.и.ф., дотсенти кафедраи забони
тоҷикии ДДҲБСТ (Тоҷикистон, Ҳуҷанд)**

**Ҳакимова Башорат Наимовна, к.ф.н., доцент
кафедры таджикского языка Таджикского
государственного университета права, бизнеса
и политики (Таджикистан, Худжанд)**

***Khakimova Bashorat Naimovna, candidate of
philological sciences, Associate Professor of the
Tajik language department under the Tajik State
University of Law, Business and Politics
(Tajikistan, Khujand)***

E-MAIL: markaziitloot@mail.ru

Ключевые слова: лексика, сельскохозяйственная терминология, словообразование, сельскохозяйственная отрасль, сельскохозяйственная культура, сельскохозяйственный календарь, земледелие

В статье дан анализ сельскохозяйственной лексики, которая в дальнейшем послужила базовыми словами в словарном запасе таджикского языка. Утверждается, что сельскохозяйственная терминология связана с традициями и обрядами отрасли и семантически, структурно и стилистически отличается от другой лексики таджикского языка. Автор в подтверждение своих соображений приводит примеры слов, образованных суффиксально-префиксальным и другими словообразовательными способами. Отмечается что сельскохозяйственная лексика и терминология встречаются в рукописях древнейших таджикско-иранских источников. Делается вывод о том, что развитие словарно-терминологического запаса таджикского языка, посвященного традициям и обрядам, календарю сельскохозяйственной и крестьянской деятельности, связано с семантико-грамматическими возможностями современного таджикского языка, а также с лексическими заимствованиями и кальками из арабского, тюркского и русского языков.

Key words: vocabulary, agricultural terminology, word building, agricultural branch, agricultural crop, agricultural calendar, agriculture

The article is an analysis of the agricultural vocabulary which further on turned into basic words in the lexical stock of the Tajik language. It is stated that agricultural terminology is connected with rites and traditions of the branch; the former differs from other lexical strata of the language both semantically, structurally and stylistically. To prove her considerations the author adduces the examples of words formed by suffixal-prefixal and other word-building ways. She notes that agricultural vocabulary and terminology occur in manuscripts pertaining to the ancientst Tajik-Iranian originals. The conclusion is made that the development of terminological vocabulary of the Tajik language devoted to rites and traditions related to calendar

agricultural activities of peasants is connected with semantic-grammatical potentialities of Modern Tajik and also with lexical borrowings and calques from Arabic, Turkic and Russian.

Ташаккул ва инкишофи фарҳанги кишоварзии мардуми эронинажод дар забонашон низ осоре аз худ гузошт, зоро забон воқеяти зиндагии соҳибони худро оинавор инъикос менамояд. Қадимтарин намунаҳои хаттии осори ҳалкҳои эронинажод – катибаҳои форсии бостон ва китоби «Авесто» гувоҳӣ медиҳанд, ки маҳз дар ҳамин давра забонҳои эронии бостон қалимаву истилоҳоти инкишофёфтai кишоварзӣ доштаанд, ки баъдан барои инкишофи лугат ва истилоҳоти кишоварзии тоҷик ҳамчун заминаи мӯкаммале ҳидмат кардааст. Дар заминаи вожаву истилоҳоти кишоварзии пешин баъдан баҳши марбутаи низоми лугавии забони форсии миёна инкишоф ёфта, аз ҳисоби заҳираҳои худӣ ва ҳамчунин иқтибос аз соири забонҳои ҳамҷавор ғанитар гардид. Аз асрҳои IX-X сар карда забони форсии дарӣ ҳамчун марҳилаи навини таҳаввули забони форсӣ рӯ ба инкишоф ниҳод, ки пояи аслии инкишофи он ҳамоно лугату истилоҳоти форсӣ буд ва сарфи назар аз ин ки дар ин марҳила забонҳои арабию туркӣ асаре дар таҳаввули забони форсӣ доштанд, қалимаҳои аслии ин забон ва заҳоири имконоти дохилии он заминае буданд, ки забони порсии дарӣ бо иттико бар онҳо масири таърихии инкишофи худро сипарӣ менамуд.

Истилоҳоти кишоварзӣ яке аз қабатҳои маҳсуси лугавист, ки вобаста ба ҳусусияти лугавию маънӣ (семантиқӣ), қалимасозӣ ва услубии худ аз дигар қалимаҳои умумистеъмоли забони тоҷикӣ тафовут доранд ва дар низоми лугавии забон ҷойгоҳи маҳсусеро ишғол мекунанд. Таҳлили гурӯҳҳои лугавию маъноии ин баҳши таркиби лугавии забони тоҷикӣ ва муносибати байни ин гурӯҳҳо имкон медиҳад, ки манзараи куллии муносибати низомии байни воҳидҳои забон то ҳадде равshan гардад ва равандҳои инкишофи низоми лугавии забон ба таври мушахҳас нишон дода шавад. Таҳқиқи вожаву истилоҳоти кишоварзии забони тоҷикӣ ҳамчунин барои равshan намудани бисёре аз масоили ташаккули этникии ҳалқи тоҷик, аз ҷумла этногенезиси тоҷикон мусоидат ҳоҳад кард.

Кишоварзӣ аз шуғлҳои қадимтарини мардуми эронинажод ба шумор меравад, ки қадимтарин ёдгориҳои хаттии эронӣ шаҳодати ин нукта мебошанд. Ҷунончи, дар китоби мӯқаддаси оини бостонии эронитаборон – «Авесто» кишоварзӣ ва зироат ҳамчун дастоварди бехтарини инсоният тавсиф ва ситоиш гардидааст (1, с. 431-438), аксари номҳои моҳҳои тақвими форсии қадим мағҳумҳои кишоварзиро мунъакис кардаанд ва номҳои моҳҳои сүфдӣ ҳам аксаран ба кишоварзӣ иртибот доранд.

Ба ақидаи баъзе донишмандон, минтақаи қӯҳистони Тоҷикистони имрӯза, гарчанде манбаи фарҳанги кишоварзӣ набошад ҳам, баъзе намудҳои зироати ғалладона маҳз дар ин ҷо парвариш ёфта, сипас ба манотики дигар паҳн гардидаанд (2, с. 405). Аз тарафи дигар, таърихи мардуми эронинажод аз замони таълифи осори хаттии забонҳои бостонии онҳо (форси қадим, Авесто) бо фарҳанги кишоварзӣ алоқаманд аст. Даврони оғози фарҳанги китобии мардуми эронинажодро метавон ҳамчун давраи рӯй овардани онҳо аз зиндагии бодиянишинии ҷорводорӣ ба ҳаёти бумии кишоварзӣ арзёбӣ намуд (5, с. 6-7). Ҷунончӣ И.М.Оранский таъқид кардааст, ҳанӯз дар китоби «Авесто» «давраи гузариш ба шаклҳои нисбатан пешрафта ва пурмаҳсултари ҳочагидорӣ – яъне ба кишоварзӣ ба тарзи зиндагии муқимӣ» инъикос ёфтааст. Ӯ афзудааст, ки таълимоти мазҳабии Зардушт, ки мустақиман пайравонашро ба гузариш ба зиндагии маҳаллӣ ва шугли кишоварзӣ даъват мекард, ифодаи ғоявии таҳаввулоти иҷтимоӣ-иқтисодии он даврон буд. Дар аарганди севуми «Видевдот»

бехтарин макон он чое маҳсуб шудааст, ки «ашаване ҳарчи бештар гандуму гиёху дараҳтони мева бикорад; чое, ки чунин касе заминҳои хушкро обёрӣ ва заминҳои тарро заҳкашӣ қунад» (1, с. 43).

Лугот ва истилоҳоти марбут ба расму ойин ва пешаҳои кишоварзӣ вожагону ибороти аз лиҳози соҳторашон гуногунро дар бар гирифтааст. Яке аз роҳҳои соҳтани истилоҳоти марбут ба расму ойин дар забони тоҷикӣ соҳта шудани вожагон бо пасванди –он мебошад, ки аз ин тариқ истилоҳоти зерин соҳта шудааст: *гӯбарон*, *гандумбодкунӣ*, *гандумпошон* /*гандумчошон*, *даравкашон*, *дарзабандон*, *отанговезон*, *хирманкӯбон*, *хокпартоён* /*хокпартовон*, *хокандозон*, *ҷуфтбаророн* /*ҷуфтбуророн* ва ғайра. Тафсилоти ин расму ойин дар мақолаи С.Мирзозода ва М.Маҳмудов баён гардидаанд (4, с. 167-192).

Як силсила истилоҳоти ин гурӯҳи луғавӣ-маънӣ ба воситаи пасвади –ӣ соҳта шудаанд, ки дар баъзе мавридҳо ҳамчун муродифоти истилоҳоте мебошанд, ки бо пасванди –он соҳта шудаанд; танҳо тафовути маънӣ дар ин аст, ки истилоҳоти бо пасванди –ӣ асосан иртиботи вожаро ба расму ойин баён менамоянд, аммо бо пасванди –ӣ қалимаҳое соҳта мешаванд, ки натанҳо номи расму ойин, балки исмҳои амал низ мебошанд: *ҷуфтбарорӣ*, *тухмпошӣ*, *гандумпошӣ*, *дарзабандӣ*, *хирманкӯбӣ*, *даравкунӣ*, *ҷуфтронӣ*, *обмонӣ* /*обронӣ* ва ғайра.

Чанд истилоҳи ифодакунандаи расму ойини кишоварзӣ бо қалимаҳои соҳта ифода гардидаанд: *досовез* «расми ба поён расидани дарави ғалла», *қӯратухм* «расми пошидани тухмии гандум ё ҷав пеш аз даромадани ҳамал (Наврӯз)».

Як гурӯҳи истилоҳот ба тақвими кишоварзӣ иртибот доранд, ки бо роҳҳои гуногун соҳта шудаанд. Ин вожаву истилоҳот аслан аз қадимтарин давраҳои таҳаввули фарҳанги кишоварзӣ маншъ гирифтаанд ва ифодагари таҷрибаи таърихии кишоварзӣ дар байни мардуми тоҷик ба шумор мераванд. Маҳз нахустин бор мардуми эронинажод тақвимеро таҳия намуд, ки заминаи аслии он фарҳанги кишоварзӣ мебошад ва бурҷҳои дувоздаҳгонаи ин тақвим, ки номҳои форсӣ доранд, низ то ҳадде ба ҳамин фарҳанг иртибот дошта, ҳаракати офтобро дар доираи ин бурҷҳо ифода менамуданд, ки аз ин сабаб тақвими «шамсӣ» ё «офтобӣ» ном гирифтааст. Ин бурҷҳои дувоздаҳгона, ки ҳамчун моҳҳои шамсии эрониро ифода мекунанд, чунин номгузорӣ шудаанд: *фарвардин* – март, апрел (форсии қадим adukanaīša), *урдигӯҳӣшӣт* – апрел, май (форсии қадим ғāīgračī), *тир* – июн, июл (форсии қадим garmapada), *мурдод* – июл-август (форсии қадим amurdād), *шаҳровар* – август, сентябр (форсии қадим xšāғrīy-varhra), *меҳр* – сентябр, октябр (форсии қадим bāgayadiš), *обон* – октябр, ноябр (форсии қадим varkazana), *озар* - ноябр, декабр (форсии қадим āғrīādiya), *дай* – декабр, январ (форсии қадим anāmaka), *баҳман* – январ, феврал (форсии қадим vahuman), *исфанд* – феврал, март (форсии қадим viuahna) (6, с. 82).

Тақвим ё ғоҳномаи шамсӣ аз моҳи фарвардин шурӯъ мешавад, ки дар аввали ин моҳ ҷашни Наврӯз ва тамоми расму ойини марбут ба он, ки аслан инъикоси диду назари кишоварзони Эрони бостонро инъикос менамоянд, маҳз дар ҳамин рӯзҳо сурат мегиранд (9, с. 118).

Муҳаққиқон тақвими дигари кишоварзонро, ки дар байни мардуми тоҷик аз қадим расм будааст ва то қунун низ дар байни кишоварзони баъзе манотики қӯҳистони Тоҷикистон боқӣ мондааст, низ зикр намудаанд, ки аз рӯйи аъзои бадани инсон ҳисоб карда мешуд. Ин ғоҳнома – «тақвими мардана» ё «ҳисоб бар мард» номида мешавад. П.Ҷамшедов як рисолаи нучумии марбут ба асри X-XI-ро, ки ба

қалами Шоҳзодамуҳаммад ибни Фарруҳшоҳ мутааллиқ аст, омодаи чоп намудааст, ки аз назари лугот ва истилоҳот хеле ҷолиб аст. (8, с. 119-122).

Мутобиқи ин тақвим, ки аслан ба шурӯъ гаштан ва қатъ шудани корҳои саҳроӣ иртибот дорад, сол ва давраи офтоб ба ду давра тақсим мешавад: офтобниҳоли тобистон ва офтобниҳоли зимистон. Мутобиқи ин гоҳнома ибтидои сол аз аввали Ҷадӣ (Ҷадӣ) гирифта мешавад. Рӯзҳои, ки мутааллиқ ба офтобниҳоли тобистон мебошанд, рӯзҳои мард шумурда мешаванд. Давраи гармои сол ба истилоҳи чиллаи зимистон номгузорӣ шудаанд, ки ҳар қадоме иборат аз ҷиҳозӣ рӯз аст. Ҳамчунин чиллаи баҳор ва чиллаи тирамоҳ низ ҷун дарроҳои маҳсуси сол зикр карда мешаванд. Рӯзҳои моҳҳо ба ин ё он ӯзви инсон номбар мешаванд, аммо шумораи рӯзҳои вобаста ба ӯзви мушаххаси инсон гуногун аст: «Ҳаждаҳи Давл ҳисоб ба мард бояд гирифт, ҷунонки се рӯз ноҳун, се рӯз пушти по, се рӯз буҷули по, се рӯз нармаи по, се рӯз бағали по – Давл ба итмом мерасад, Ҳут медарояд. Се рӯз зону, се рӯз кардағон (рон), се рӯз мамари пеш, се рӯз мамари пас, нуҳ рӯз рӯда, нуҳ рӯз қабурға – Ҳут ба охир мерасад».

Мутобиқи ин тақвим баъзе рӯзҳо бо қалимоте ифода гардидаанд, ки номи ҳайвоноти гуногун ва ё асбобу ашёи рӯзгор мебошанд: «Гиреҳ ва меҳ – се рӯз, сармо шавад; саг – шаш рӯз, гарм бувад; занҷир – се рӯз, сармо бувад».

Ё ки: «Асп ва зин – нуҳ рӯз: шаш рӯз, ки ба «асп» тааллук дорад, гарм бувад ва се рӯз, ки ба «асп» тааллук дорад, гарм бувад ва се рӯз, ки ба «зин» тааллук дарад, сармо бувад.

И.И.Зарубин зикр менамояд, ки ин тақвим маҳз тақвими зироаткорони қадим мебошад, зоро марди кишоварз давраҳои киштукор, обмонӣ, парвариш, расидани ҳосил ва ҷамъоварии онро бо ангушт ҳисоб мекард ва баъдан ин ҳисобро тақмил дода, дигар аъзои бадани ҳудро низ ба шумори ин гаҳнома даровард (3, с. 61-62). Ҳамзамон навиштааст, ки дар ин тақвим вақт вобаста ба лаҳзаҳои асосии ҳаёти иқтисодии мардуми барзгар ё ҷорводор ҳисоб карда мешавад.

Аз нигоҳи лингвистӣ бо номи аъзои бадан, ҳайвонот ва гайра номгузорӣ шудани рӯзҳо аз он назар муҳим аст, ки ҷунин номгузорӣ шудани рӯзҳо дар давраҳои қадими ташаккули забонҳои эронӣ маъруф буд. Сарфи назар аз ин ки рӯзҳои ҳар моҳ дар забони форсии аҳди сосонӣ ва ҳамчунин забони сӯғдӣ бо номи фариштагону ҳудоёни кӯҳан номгузорӣ мешуд, аммо низоми бо қалима ифода кардани рӯз, ки баъдан бо низоми рақами ӣиваз шуд, заминае барои таҳияи тақвими «офтоб дар мард» шудааст

Истилоҳоте, ки номҳои умумии пешаҳои кишоварзиро ифода мекунад, *кишоварз*, *барзгар*, *дехқон*, *зореъ* мебошанд ва дар забони мутуни давраи классикии форсӣ-тоҷикӣ ва сеъ ба кор рафтааст. Вожаи дехқон ба ин маънӣ дар забони тоҷикӣ серистеъмол аст, ки аз он номи пеша – дехқонӣ пайдо шудааст. Ин вожа дар осори классикий ба шакли *د هقان* (dehqān) ва шакли муарраби ҷамъи он *د هاقين* (dahāqin) сабт гардидааст, ки маъниҳои «кишоварз, зореъ; молики замин, заминдор, арбоби дех, дехҳудо» (7, с. 365) «дар қадим ба эрониёни асили соҳиби мулку замин, аъам аз дехшину шаҳршин итлоқ мешудааст» (10, с.11316) доштааст ва ба қавли А.Дехҳудо, ба маъниҳои эронинажод, муқобили турку тозӣ, барӣ, бегона, ҷодарнишина ва бадавӣ ба кор мерафтааст. Ӯ вожаи *د هقان* (dehqān)-ро шакли муарраб аз *د هگان* (dehgān) дониста, зикр намудааст: «эҳтимол меравад, ки арабон эрониёро ба сабаби иштиғол ба зироат ва зироат надоштани арабон «дехқон» номиданд». Луғатномаи Дехҳудо маълумоти муфассалеро доир ба таҳаввули маънӣ ва доираи истеъмоли ин вожа овардааст (10, 11316-11318).

Вожай «дехқон» дар забони тоҷикӣ қалимаҳо сохтааст, ки мағҳумҳоеро ифода мекунанд, ки ба қишоварзию барзгарӣ иртибот доранд: *дехқонзода, дехқонбача, дехқонӣ, дехқонхона.*

Барзгар /барзигар *بَرْزَگَر* (barzgar/ barzigar) чун муродифи қалимаи дехқон истеъмол мегардад, решай он қалимаи; *ورز / برز / بِرْزَ / varz-* (< \sqrt{varz} -), ки номи дигари пешай дехқонӣ барзгарӣ /барзигарӣ *بَرْزَگَرِي* (barzgarí/barzigarí) аз он сохта шудааст. Решай ин вожа ба сифати як ҷузъи қалимасоз дар вожай дигари мутародиф-қишоварз (*kišā varz/keśāvarz*), ки қалимаи гайришаффофи аслӣ мебошад, ба кор рафтааст: < $\sqrt{kiš}+ā+*\sqrt{varz}-$; муқ.шавад: *kišt, kišta, kištan, kišlāq/qišlaq* ва ғ. Бо иловаи пасванди –ӣ ба ин қалима (кишоварзӣ *کشاورزی*) низ номи умумии шуғли мазкур сохта шудааст. Қалимаи дигари ин силсила – зореъ *زارع* (*zāre'*) вожай иқтибосии арабист, ки аз решай *زرع* «қишт, зироат» гирифта шудааст. Дар забони адабии мусоири тоҷик номи умумии дигари ин силсила – зироаткор *زراعتکار* *زراعتکاری* низ низ аз ҳамин решаша маншаш гирифтааст.

Дар баробари ин силсилаи номҳои умумӣ ҳамчунин як қатор қалимаҳо мустаъмаланд, ки номҳои фаръии дехқон ва пешай фаръӣ (такассусӣ)-и ўро ифода мекунад: ғаллакор, ғаллапарвар, паҳтакор, картошкакор, боғдор, боғпарвар, ангурпарвар, лимӯпарвар ва гайра. Вобаста ба ин номҳо ҳамчунин номҳои пешаҳои фаръии дехқонӣ сохта шудаанд: *ғаллакорӣ, токпарварӣ, паҳтакорӣ, картошкакорӣ, боғпарварӣ, токпарварӣ, лимӯпарварӣ, обҷакорӣ, полизкорӣ* ва гайра.

Гурӯҳи сеюми вожаву истилоҳот қалимаҳоеро дар бар гирифтаанд, ки шахсро вобаста ба амале, ки дар доираи шуғли худ анҷом медиҳад, номбар мекунад. Дар ин баҳш номҳоеро зикр намудан зарур аст, ки ба соҳаҳои гуногуни ғаллакорӣ мансуб мебошанд: *туҳмпои, оброн, обмон, даравгар, хирманқӯб* ва гайра. Теъдоде аз қалимаҳо ба воситаи пасванди –ӣ аз ин вожагон сохта шуда, амалҳои фаръии ғаллакориро ифода менамоянд: *туҳмпоӣ, шудгоркунӣ, қаландзаниӣ, хокпоӣ, ҷӯяқзаниӣ, ҷӯяққасӣ, молакунӣ, рошибандӣ, хокобкунӣ/хокобмонӣ, обмонӣ/обронӣ, яхобдиҳӣ, даравкунӣ, ҷуфтронӣ, хирманқӯбӣ* ва гайра.

Чанд қалимаи ин силсила аз забони русӣ вориди таркиби лугавии забони тоҷикӣ шудаанд: *агроном-агрономия, агронженер-агроинженерия, агротехник-агротехника, агрохимик-агрохимия* ва гайра.

Ҳамин тарик, силсилаи қалимоти марбут ба баҳши расму ойин ва пешаҳои қишоварзӣ аз қишири қадимтарини таркиби лугавии забони тоҷикӣ маҳсуб шуда, дар тӯли инкишофи таърихии худ, таҳаввул ёфта, муқаммал гардидааст. Дар инкишофи ин луготу истилоҳот ҳам заминаҳо ва имконоти худи забони тоҷикӣ (инкишофи маънои вожагон, қалимасозӣ) ва ҳам омилҳои берунӣ (иқтибоси қалимаҳо аз забонҳои дигар, гарtabардорӣ (калька), истилоҳсозӣ дар қолибҳои тоҷикӣ-арабӣ, тоҷикӣ-туркӣ, тоҷикӣ-русӣ ва ғ.) нақши муҳим бозидааст.

Вожаҳои қалидӣ: истилоҳоти қишиоварзӣ, қалимасозӣ, шуғли қишиоварзӣ, фарҳанги қишиоварзӣ, тақвими қишиоварзон, зироаткорӣ

Пайнавишт:

1. Авесто. Кӯҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ. Гузории ва пажӯҳии Ҷалили Дӯстхоҳ. –Душанбе, 2001. – 792 с.
2. Вавилов Н.И. Избранные труды. Т.II. – М. – Л., 1960. - 519 с.
3. Зарубин И.И. Материалы и заметки по этнографии горных таджиков долины Бартанга /Сборник Музея антропологии и этнографии при Российской академии наук. Т. V. – Пг., 1917. – С. 61-62.

-
4. Мирзоев С., Маҳмудов М. Номҳои тоҷикӣ бо пасванди -он //Номаи Пажӯҳшигоҳ, 2005, №7.- С.165-174.
 5. Стеблин-Каменский И.М. Очерки по истории лексики памирских языков. Названия культурных растений. – М.: Наука, 1982. – 167 с.
 6. Саймиддинов Д. Форсии бостон. –Душанбе: Пайванд, 2007.– 190 с.
 7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ч.І.– М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951с.
 8. Ҷамшиев П. «Офтоб дар мард» ё гоҳшуморӣ бо аъзои бадан //Номаи пажӯҳшигоҳ, 2004, №6. – С.119-122
 9. Шаъбонӣ Р. Одоб ва русуми Наврӯз. –Душанбе: Пайванд, 2008. – 235 с.
. 1370 - دهخدا علی اکبر. لغتنامه. در 15 جلد. - تهران،

Reference Literature:

1. Avesto. Ancient Songs and Iranian Texts. Scientific-research work of Jalil Dustkhoh. - Dushanbe, 2001. -792pp.
2. Vavilov N.I. Selected Labours. V.II. – M.: L., 1960. – 519pp.
3. Zarubin N.I. Materials and Notices Related to the Ethnography of Mountainous Tajiks Valley of Bartang. // Collection of the Museum of Anthropology and Ethnography under the Russian Academy of Sciences. V.V. – Petrograd, 1917. – pp. 61-62.
4. Mirzoyev S., Mahmudov M. Tajik Noun Formation by means of the Suffix **-on**. // Bulletin of the Institute of Languages and Literature named after Rudaki, 2005, № 7. – pp. 165-174.
5. Steblin-Kamensky I.M. Essays on the History of Pamir Languages Vocabulary. Names of Cultural Plants. – M.: Science, 1982. – 167pp.
6. Saymuddinov D. Persian Ancient Language. – Dushanbe: Payvand (Tie), 2007. – 190pp.
7. Tajik Language Dictionary. V.I. – Moscow: Soviet Encyclopedia, 1969. – 951pp.
8. Jamshedov P. «The Sun for Man» or Agricultural Calendar. // Bulletin of the Institute of Languages and Literature named after Rudaki, 2004, № 6. – pp. 119-122.
9. Sha'boni R. Culture and Traditions of Navruz Holiday. – Dushanbe: Payvand (Tie), 2008. – 235pp.
10. Dehkhuðo, Ali Akbar. The Interpretation Dictionary. In 15 volumes. – Tehran, 1370 hijra.

УДК 4Т

ББК 81.2Т

**ВИЖАГИҲОИ ГРАММАТИКИИ
ЧОНИШИНҲОИ ШАҲСӢ ДАР
«ТӮҲФАТ-УЛ-ХОНӢ»-И
МУҲАММАДВАФОИ КАРМИНАГӢ**

**ГРАММАТИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНЫХ
МЕСТОИМЕНИЙ В «ТУХФАТ-УЛ-
ХОНИ» МУХАММАДА ВАФАИ
КАРМИНАГИ**

**GRAMMATICAL PECULIARITIES
OF PERSONAL PRONOUNS IN
«ТИҲФАТ-УЛ-ХОНИ» BY
МИҲАММАДВАФОИ КАРМИНАГИ**

*Aшрапов Баҳодурҷон Пўлотовиҷ,
муҳаррири адабии маҷаллаи илмӣ-назариявии
«Ахбори ДДҲБСТ»-и Доңишгоҳи давлатии
ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон
(Тоҷикистон, Ҳуҷанд)*

*Aшрапов Баҳодурҷон Пўлотовиҷ,
литературный редактор научно-
теоретического журнала «Вестник
ТГУПБП» Таджикского государственного
университета права, бизнеса и политики
(Таджикистан, Худжанд)*

*Ashrapov Bahodurjon Pulotovich,
literary editor of scientific-theoretical journal
“Bulletin of TSUBLP” under the Tajik State
University of Law, Business and Politics
(Tajikistan, Khujand)*

E-MAIL: bahodur.ashrapov@mail.ru

Ключевые слова: «Тухфат-ул-хони» Мухаммада Вафаи Карминаги, личные местоимения, первое лицо единственного числа, грамматические особенности, таджикский литературный язык, научно-историческое произведение

Статья посвящена анализу грамматических особенностей личных местоимений в произведении Мухаммада Вафаи Карминаги «Тухфат-ул-хони». Статья, связанная с изучением языка данного исторического источника, является одной из первых подобных научных работ в области таджикской лингвистики. «Тухфат-ул-хони» освещает целую эпоху из истории мангитской династии. Отмечены следующие особенности в использовании местоимений. Карминаги в большинстве случаев заменял местоимение первого лица единственного числа **ман** следующими словами: **банд**, **муҳаққар**, **камина**, которые являются синонимами. В исследуемом произведении местоимение «ман» встречается только один раз.

Делается попытка путём статистического метода продемонстрировать масштаб использования личных местоимений: а) местоимение первого лица единственного числа **ман** - 1 раз; местоимение первого лица множественного числа **мо** - 35 раз; б) местоимение второго лица единственного числа **ту** - 3 раза; местоимение второго лица множественного числа **шумо** - 4 раза, в) местоимение третьего лица единственного числа **вай** - 4 раза; его вариант **ӯ** - 901 раз; местоимение третьего лица множественного числа **онон** - 1 раз, его варианты **онҳо**- 33 раза, **эшон** - 327 раз. В ходе исследования выявлено, что применение местоимения третьего лица единственного числа **вай**, **ӯ** в большинстве случаев характерно для неодушевленных существительных, однако данная грамматическая особенность нехарактерна для современного таджикского языка, за исключением некоторых говоров.

На основанин результаҳатов анализа использования личных местоимений в произведении Мухаммада Вафаи Карминаги «Тухфат-ул-хони» можно сделать вывод, что применение в нём данных местоимений не всегда соответствует лингвистическим нормам современного таджикского языка.

Key words: «*Tuhfat-ul-khoni*» (*Donation of Khoni*) by *Muhammadvafai Karminagi*, personal pronoun, first person singular, grammatical peculiarities, Tajik literary language, historic-scientific work

The article dwells on the analysis of grammatical peculiarities of personal pronouns in the work «*Tuhfat-ul-khoni*» by *Muhammadvafai Karminagi*. The author notes that the study of the language of the historic material in question is one of the first scientific works in the field of Tajik philology. Proceeding from the information relating to M. Karminagi, one can assert that «*Tuhfat-ul-khoni*» includes different historic events of *Manghyt*'s state. M. Karminagi out of the number of words illustrated more frequently replaced the following ones: **banda** - slave, **muhaqqar** - poor, **kamina**, instead of the first person singular **man** - I; the words enumerated served as euphemisms of high elevation. The author of the article emphasizes that personal pronoun of **man** - I occurs only once in the work explored; the fact being elicited during exploration of the text material.

The author makes an endeavour to demonstrate the usage of the personal pronoun by the ways of statistical approach which are the following ones: a) the first person singular **man** - I in 1 instance; the first person plural **mo** - we in 35 instances, b) the second person singular **tu** - you in 3 instances; the second person plural **shumo** - you in 4 instances, c) the third person singular **vay** - she/he/it in 4 instances, **Yo** - he/she/it in 901 instances; the third person plural **onon** - they in 1 instance, **onho** - they in 33 instances, **eshon** - they in 327 instances. Due to collecting examples by the ways of statistical approach in connection with the explored theme, he elicited some criteria of illustration of the third person singular pronouns of **vay** - it, **Yo** - it, those are used in reference to unanimated nouns; the author denotes that the above-mentioned grammatical peculiarities are not characteristic for Modern literary Tajik language; colloquial stratum being an exception.

Adducing the results of the analysis concerned with personal pronouns in *Tuhfat-ul-khoni* by *Muhammadvafai Karminagi*, we come to the conclusion that the pronouns in question used in this literary production not always respond to linguistic norms of Modern Tajik.

Дар асари илмӣ-тарьихии «Тӯҳфат-ул-хонӣ», ки мавзӯи таҳқиқи мост, ҳаводиси чилу ҳаштсоли давраи манғити Осиёи Марказӣ дар қарни XVII ва ибтидои қарни XVIII инъикос ёфтааст. «Тӯҳфат-ул-хонӣ» аз ду ҷузъ иборат мебошад. Ҷузъи якум аз ҷониби Муҳаммадвағои Карминагӣ дар соли 1158x/1745м навишта шуда, баъди вафоти Муҳаммадраҳимхон қисми сонии ин асар бо амри Муҳаммад Дониёлбий аз ҷониби Олимбек валади Ниёзқулибек соли 1232x/1816м ба пуррагӣ китобат гардидааст: «...ҷузъи аввал баёни воқеоти Муҳаммад Раҳимхон маа волиди бузургвори ў амир Муҳаммад Ҳакимбий атолик, ҷузъи сонӣ баёни аҳволи амир Муҳаммад Дониёлбий атолик маа фарзанди барҳурдори ў амир Муҳаммад Шоҳмуродбий» [8,2].

Дар мақолаи мазкур первомуни ҳусусияти грамматикии ҷонишинҳои шаҳсии «Тӯҳфат-ул-хонӣ» баҳс меравад. Системаи ҷонишинҳои асари «Тӯҳфат-ул-хонӣ» бисёр мураккаб буда, ҳусусиятҳои морфологии худро дорост. Бинобар иштироқчии баъзе ҳодисаю воқеоти ҳамон давра будан муаллиф худро бо ҷонишинҳои **банда**, **камина**, **камтарин ва муҳакқар** муаррифӣ намудааст.

Маводи чамъовардаи мо ниг: [14,92; 5,58-72; 1,34-41; 2,34-35; 4,65-72; 12,169-170; 3,108] имконият медиҳад, ки чонишинҳои шахсии «Тӯхфат-ул-хонӣ»-ро муҳтасаран дар ҷадвали зер нишон дихем.

<i>Шахс</i>	<i>Шумораи танҳо</i>	<i>Шумораи ҷамъ</i>
Шахси 1 мутакаллим	ман, банда, муҳаққар, камина	мо, моён
Шахси 2 мухотаб	ту	шумо, шумоён
Шахси 3 ғоиб	ӯ, вай, он	онҳо, онон, инон, эшон, эшонон

Хусусияти грамматикии чонишини шахси якуми танҳои асар дар он зоҳир мешавад, ки муаллиф гоҳ **ман** ва гоҳ калима-чонишинҳои **камина**, **банда ва муҳаққар**-ро ба вазифаи яқдигар истифода намудааст. Ба ҳамин тариқ, ҳангоми чамъоварии мисолҳо оид ба мавзӯи таҳқиқ маълум гардид, ки чонишини шахсии **ман** танҳо як маротиба аз ҷониби муаллиф истифода шудааст. Сабаби ба нуррат истифодашавии ин воҳид дар он аст, ки забони «Тӯхфат-ул-хонӣ» дарборӣ мебошад. Пайдост, ки ин аз русуму одоби дарборӣ буда, ки муаллиф худро дар аксари ҳолат бо чонишинҳои **камина**, **банда ва муҳаққар** муаррифӣ мекунад: ... баъд аз шикаст тамомии сипоҳ бар дасти вай намоем, нусрат бар аъдои дин ба номи **ман** нишинаид, тааллул варзед (*овора кардан – А.Б.*) (9,25a/46). Бар замми ин чонишини шахсии **ман** бо дигар хусусиятҳои грамматикий дучор нагардид.

Чонишини **мо** дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

а) Чонишини мазкур ишорат ба шахси якуми ҷамъ мекунад: акнун, ки навбати интизоми қавонини он хонадон **ба мо расида**, меҳоҳад (9,55/105); зери боли химояти **мо гузоранд** ва раёҳини омолро дар гулшани иқболи **мо ба** ниҳояти комронӣ ва ғояти нашъунамо расонад (9,82/161, 104/205); ...**мо** аз Ҳисору Хучанд ба разму пайкор наёмадаим, бал ҷиҳати шафоати ашрори мағосиди Хузор... (9,161/320, 189/376, 200/398, 211/419, 211/420, 273/543, 234/466, 254/505).

б) Маводи чамъовардаи мо гувоҳӣ медиҳад, ки агар фикр аз ҷониби шахси якуми танҳо баён гардад, воҳиди мазкур, яъне **мо** ҳамвазифаи **ман** мешавад: Давлат девонбегиро ба сидки маваддат ва хулуси тавият ба **мо** бозфиристанд, то ойини мувозааро ба мувосалати арҷманди ӯ зинат дода, қавли росихи давлатёбӣ марҳами ҷароҳоти деринаи **мо** гардад ва аз дидори афозатосори ӯ **мо** ташналабон аз вуҷӯҳи ҳавотир дар ин сарчашмаи ботароват ҷамъияти хотир ҳосил ояд (9,145/287).

в) Шоистаи зикр аст, ки дар «Тӯхфат-ул-хонӣ» чонишини шахси якуми шумораи ҷамъ **мо** дар бештари маворид пеш аз сифати феълӣ омада, ба ҳайси баёния корбаст гардидааст. Гузашта аз ин, шояд дар ин ҷо факки изофат бошад. Ҳодисаи факки изофат бо «**мо**» дар маводи таҳқиқ ба таври вассеъ истифода мешавад ва ин зерҷумлаи мураккаб далели гуфтаҳои мост: байналфариқайн собит аст ва **мо - давлатҳоҳонро** нисбат ба мулозимони оstonи риғъатнишон ҳеч гуна тарафдуде ва маншаъ нест ва аз вуғури алтоғи ҳоқонӣ **мо - муҳлисон** низ умединорем, ярлиғи муборак дар бораи **мо умединорон** ҳар тариқае ба имзо расад (9,254/505, 43/81, 141/279, 157/312, 172/341, 241/479, 253/504).

г) Чонишини **мо** пеш ё баъд аз исмҳои ҷомеъ омада, ба ҳодисае ишорат мекунад, ки ба тарафайн даҳл дорад: ...пас мултамас аз ишфоқи он гузидай ҳаллоқ он, ки ароизи **мо - мардуми соҳибтақсирро**, ба самъи ризо ва қабул исғо намояд (9,211/419, 133/263, 211/419, 241/479, 135/268, 289/575); баъд аз вусул ба улусоти **мо - ҳавоҳоҳони** иқболи ҳайрмол ба ҳайати иҷтимоёе рояти иттифоқ афроҳта (9,253/504).

ғ) Яке аз унсурҳои грамматикие, ки дар чонишини мавриди таҳқиқ ба назар расид, ҳамроҳ омадани чонишини **мо** бо пасоянди **-ро** аст: шукӯҳи ҳашаматасоси шавкати ҷаҳонпаноҳи қавӣ ва заиф бо вазеъ ва шарифи вилоят **моро** ало раъй-ил-айн мушоҳид гардид (9, 210/418, 211/420, 211/420, 253/503).

«Пасоянди **-ро** яке аз воситаҳои грамматикиест, ки дар таркиб ёфтани туркунандай бавосита нақши муайяне мебозад. Пасоянди **-ро** бо исму чонишин омада, дар ифодай объекти бавосита ёрӣ мерасонад» [10, 193]. Лозим ба қайд аст, ки дар асари мавриди мо ин ҳодиса васеъ ба назар намерасад ва **мо** ҳамагӣ чор маротиба дар ифодай объекти бевосита ёрӣ расондани ин пасояндро дар асар мушоҳида намудем.

Дар асари «Тӯҳфат-ул-хонӣ» фақат чонишинҳои шахсии **ӯ, мо, онҳо ва эшон** бо ин ҳодиса дида шуд ва онҳо ҳам ба вазифаи фавқуззикр омадаанд. Ҳол он ки дар ибтидои қуруни вусто вазъият дигар буд. Масалан, дар асари «Таърихи Байҳақӣ» дар ҳамаи чонишинҳои шахсӣ ин ҳодиса дида мешавад ва О. Сулаймонов чунин менигорад: «Ин ҳодиса аслан дар тамоми чонишинҳои ин асар дида мешавад. Чонишинҳои шахсӣ бо пасоянди **-ро** маро, туро, ӯро, ононро, шуморо, моро, эшонро, бандаро ва гайра ҳама якҷоя дар асар вазифаи дар боло зикршударо ифода мекунанд» [14, 93].

Истифодаи чонишини шахси дуюми танҳо «ту» дар асар кам ба назар мерасад. Гузашта аз ин, он боз бо дигар унсурҳои грамматикий наомада, ҳамагӣ З маротиба истифода гардидааст. Ин ҳодисаи грамматикий нисбат ба дигар осори пешина маҳдудтар мебошад: ..нағмаи **ту** давлати ин ҳама лоҳурқат (*мустаҳкам* – Б.А.) сари андеша бе нерӯи оқилон хаёл чӣ таярон намояд (*парвоз кардан* – Б.А.) (9,2); дар садади мазаррату шикасти давлати **ту** будаанд (9, 196/389); Муҳаммаддӯст ва ба ҷиҳати талаби мададу айилий (*вожсаи туркӣ ба маъни мадад омадааст* – Б.А.) омада қаль (*нест кардан, маҳв кардан* – Б.А.) ва қамъи (*нобуд кардан* – Б.А.) ту аз муруват нест (9, 196/389).

Чонишинҳои шахсӣ аз рӯи ифодаи предмету шахс гурӯҳи мутақобиларо ташкил менамоянд. Дар забони адабии муосири тоҷикӣ ин маъни асосан дар доираи чонишинҳои шахси сеюми танҳо дида мешавад ва ба тавассути **ӯ** ва **вай** ифода мегардад. «Чонишини **ӯ** бо мурури замон ҳамчун чонишини соғ шахсӣ муқаррар гашта, нисбат ба шахс истифода мешавад» [7, 158].

Дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» чонишини шахси сеюми шумораи танҳо - **вай** кам ба назар мерасад, vale бо вучуди камистеъмолӣ, ин воҳиди мазкур барои ифодаи исмҳои ҷондор бо ҳамроҳи пешоянди аслии **бар** ва исми бечон бо пешоянди **дар** истифода мешавад. Дар ин бобат **вай** ҳамагӣ 4 маротиба воҳӯрд. Бино бар таъкиди Б.Шарифов дар «Бадоеъ-ул-вақоэъ» «Чонишинҳои **вай** ва **ӯ** ба вазифаи чонишини ишоратии **он** иштеъмол мешаванд» [15, 54-55]. Аммо дар асари мавриди таҳқиқи мо чонишини **вай** дучор нагардид: Баъд аз итноми қоиди пурсишу навозиш амири комёб **бар** **вай** маҷмаи умаро ва мақдами ахбоб абвоби суруру шодӣ кушода, ҷашни мулуқона биёрост (9, 173/344, 30/55, 25/46, 81/159).

Лозим ба таъкид аст, ки чонишини шахсии **вай** дар асар як маротиба ба исми бечон (ишорат ба мавзеъ) ишорат кардааст ва аз дигар унсурҳои грамматикий маҳрум мебошад: Мавқаби олиҷоҳӣ дар он сарзamin раҳли иқомат андохта, ба осоиши рукубу даввоб ва ороиши орому хоб қиёму иқдом намуданд ва ҳар фавҷе ва ҷамоае ҳаймаву хиргоҳ ва ҷодар **дар** **вай** барпо карда, ба анҷоми муҳимоти сафар, қасби асбоби тариқи пурхатар муқайяд шуданд (9, 84/166).

Шоистай зикр аст, ки ў яке аз чонишинҳои шахсии сермаҳсул дар асари «Тӯхфат-ул-хонӣ» маҳсуб мегардад ва ягона чонишиnest, ки бо шаклҳои **ӯро** ва **ӯст** корбаст шудааст.

Чонишини ў дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

а) Ишорат ба предмети гайрхишахс мекунад ва бо ин хусусияти нахвӣ чонишини мазкур хеле фаъол мебошад (барои ифодаи мавзез): тумоноти ў (9, 29/53, 54/103), тасхири ў (9,43/82), тохту торочи ў (9,46/88), акрони ў (9,50/96), радифи ў (9,70/135, 70/136), чихоти ў (9,94/186), завқи ў (9,102/201), эҳтимоли ў (9,108/214), инҳидоми ў (9,111/220/220/220), ба хокрези ў (9,114/226, 115/227), мардуми ў (9,115/227/227/227), арбаан ў (9,115/228, 117/232, 118/233), то ба атрофу актори ў (9,119/236), эъдоми ў (9,121/240, 122/242/242/242), ба ямину ясори ў (9,122/242, 130/257, 132/262, 134/266, 142/282/282, 143/284, 158/314, 159/316, 161/319/320), навоҳии ў (9,170/338, 171/339/339/339), сокинони ў (9,176/350, 177/351, 178/353/353/353, 187/371, 189/375, 198/394, 200/398, 201/399, 204/406, 256/510, 267/531), сўйи ў (9,38/71); бо пасванди-**ро**: ҳавошии ўро (9,94/186), бурчу бораи ўро (9,103/204, 141/279), мардуми ўро (9,121/239), музофоти ўро (9,156/309, 174/345/345), қалъай расини ўро (9,179/356, 180/357, 187/371, 216/230/230), се чиҳати ўро (9,259/516, 290/577), ...амирулумарои комрон бо ҳоқони начобатакрон ба таъмири Бухоро ва мараммати **тумоноти ў** кӯшиданд. (10,15/26, 20/35, 20/36/36); ...раъшай (*ларза - Б.А.*) симот дар актори бинои вилояти Шаҳрисабз ва навоҳии ў афтода дилҳои қавии арбоби часорат чун минои (*лангаргоҳ, қисмати пешни кишитӣ - Б.А.*) басангомада, шикастан гирифт (9,170/338); ...аз ин чиҳат сардорони зафаршиор пешниҳоди хотири худ чониби қалъай Панҷшанберо, ки дар шарқии Хатирчӣ масофати ду фарсаҳи ў воеъ аст ва ба мутобаату расонат аз булдони мамолик мумтозу сарафroz буд, соҳтанд (9,115/227). Мусаллам аст, ки «ӯ» ҳини барои ифодаи предмети бечон истифода шудани он доимо ба сифати ифодагари бавосита ё бевоситай объект омада, дар аксари ҳол дар ҷумлаҳои аввал дар бораи он предмети бечон сухан рафтааст.

б) Ба вазифаи **он** корбаст шудани чонишини шахсии ў: ...роҳбари ҷорҷии лашкари куффор гардида, муҳаррики он фияи боғия ў буд дар вақти истифои амволи мардуми ҳисор мавнӣ (*ба муқобили, зидди - Б.А.*) бо рӯйи ҷамъияти ислом бозида, корде дар шиками ў зад (9, 27/49).

в) Барои ифодаи исмҳои гайришахс, масалан пул, корбаст гардидааст: ...сесад ҳазор рупияи ҷаҳонободӣ, ки ҳар яки ў ба вазни дуним мисқол зари сафед аст (9,80/158).

г) Яке аз вижагиҳои грамматикие, ки дар чонишини мавриди таҳқиқ ба назар расид, ҳамроҳ омадани чонишини ў бо пасоянди **-ро** аст ва ин ҳодисаи грамматикий хеле фаровон мебошад: Ҳоқони комрон ба алтофи ҳусравона **ӯро** навозиш фармуда ба мавоиди шоҳона мустазҳар гардонид (9,234/466).

ғ) Бояд қайд кард, ки чонишини ў ягона чонишиnest, ки дар асар бо бандаки ҳабарии **-аст** омадааст: ...улфати мазкур тарбиятёфта бархурдор ва эътимодуддавла соҳиби асрори **ӯст** бетакосулу ихмол ба сўйи қонии ичпол равона намояд (9,48/91, 81/160, 209/416, 242/482, 249/495).

д) Дар асари «Тӯхфат-ул-хонӣ» чонишини «ӯ» барои таъйиди ифодаи фикр пеш аз исмҳои хос меояд. Бо ибораи дигар метавон гуфт, ки «ӯ» ба вазифаи баёния истифода шудааст: ...бо шавкати тоза ба роҳ омада бозгашти бародари комгори соҳибзамони ў - Ёдқоштибийро, ки навбодаи бӯстони давлати амири кабир буд (9,38/72, 111/219, 123/243); ў - Ҳизр алайҳи-с-салом (9,134/265); бародари ў - Амонбокӣ (9,257/512).

Дар забони адабии муосири тоҷикӣ як қатор ибораҳое ҳастанд, ки шаҳси сеюми танҳоро ифода мекунанд: *«Ибораҳоу ин шаҳс, он шаҳс, ҳамин шаҳс, ҳамон қас, ин одам бо ибораҳоу ин қас ва он қас муродиф мебошанд. Онҳо ҳам шаҳси сеюми танҳоро ифода мекунанд»* [8, с.160]. Ҳангоми омӯзиши асари мавриди таҳқиқ ибораи **«он шаҳс»** танҳо як маротиба ба ҳамин вазифа дучор гардид: **Он шаҳс** начоти худро дар сидқ мулоҳаза карда чунон башорат дод (9,216/429).

Ю.А. Рубинчик ва Ҷон Перрӣ оид ба ҷонишини шаҳсии шаҳси сеюми шумораи ҷамъ **онҳо** ҷунин ақидаи хешро менигоранд: *«Ҷонишини шаҳсии шаҳси сеюми шумораи ҷамъ онҳо аз ишоратҷонишини он бо роҳи васлиавии суффикси -ҳо шакл гирифтааст. Воҳиди мазкур барои ифодаи ҳам исмҳои ҷондор ва ҳам бечон истифода мешавад. Ва ин ҷонишин бо ин ҳусусияти ғрамматикии хеш хеле сермаҳсул аст»* [12,171; 3,110].

Б.Шарифов ҷунин ақидаи хешро иброз мекунад: *«Ҷонишини онҳо ҳоси предмету шаҳс бошад, онон танҳо ба шаҳс мансуб ва дар «Бадоевъ-ул-вақоевъ» ниҳоят каммаҳсул будааст. Аз ҷиҳати функсия онҳо баробар буда, ба шаҳси сеюми ҷамъ баробар хизмат мерасонанд»* [15,54-55]. Лекин дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» ҷонишинҳои **онҳо** ва **онон** танҳо барои ифодаи исмҳои ҷондор корбаст гардида, тафовут танҳо дар он аст, ки доираи истеъмоли **онҳо** нисбат ба **онон** васеътар мебошад. Гузашта аз ин, **онҳо** дар асар ҳамон вазифаҳоеро иҷро мекунад, ки дар забони адабии имрӯза низ бар ӯҳда дорад. Бино бар ин, метавон гуфт, ки вазифаи **онҳо** аз гузашта то имрӯз ба тағйироти ҷиддӣ дучор нағаштааст: Боди нахвват ба димоги **онҳо** вазид ва дар мизони ҳисоб шавкати амири комёб ва хоқони олиchanобро ҷаве насанҷида (9,10/18); оташи бугзу ҳасад аз дили пуркинаи **онҳо** машъалафрӯз гардид (9,14/26, 57/110, 61/117, 106/209, 107/211, 114/225, 114/226, 117/232, 118/233, 125/248, 139/276, 141/280, 144/285, 147/292, 150/297, 162/321, 166/330, 175/347, 190/378, 198/394, 204/406).

Ҷонишинҳои **онҳо** ва **эшон** бо таркибҳои **ҳар яки** ва **аксари** омада, тобиши маъноии таъкидиро ифода мекунанд: ...амири маъдалатоётро афъоли замима (*зиият, гунаҳкор, корҳои бад* – *Б.А.*) ва авсофи қабехаи эшон аз ҳадди эътидолу ҷодаи истиқомат мутаҷовиз аст, **ҳар яки онҳо** ба баҳонаи анҷоми муҳоми валоёт ва маркази иқомати худ руҳсати инсироф ҳосил карданд (9,110/217, 157/312); ...ва бисёре аз умарову сипоҳи эшон асири панҷаи тақдир шуданд ва **аксари онҳо** дар биёбони утунат (*сероб* – *Б.А.*) аз ғалабаи ташнагӣ ва ҳарорат ба ҳалокат расиданд (9,13/24, 73/142, 159/315, 162/321); ...ва анбӯҳи убайду ҳашам ва гурӯҳи уммомӣ ва муҳаррами ӯро, ки **ҳар яки эшон** дар ботини пуркинаи худ машғалай (*кору бор, шугл, пеша* – *Б.А.*) бугзу адовати деринаи ин давлати сипехрманзалат доштанд... (9,98/193).

Бештарин ҳодисаи ғрамматикие, ки бо ҷонишини мавриди тадқиқ ба назар расид, ҳамроҳ омадани ҷонишини **онҳо** бо пасоянди **-ро** мебошад: оташи вайронӣ зада, барнову пир ва тавилу қасири **онҳоро** ӯлча ва асир месоҳтанд (9,27/50); ва пас аз умаро ва лашкариёни **онҳоро** ба шиканҷаи асирий гирифтор соҳт (9,9/16, 12/21/21, 27/50, 37/69, 115/227/227/277, 198/394, 202/401/401, 205/408, 230/458, 231/459, 241/480/480/480, 242/481/481, 264/525/526, 269/536).

Дар асари «Тӯҳфат-ул-хонӣ» ҷонишинҳои **онҳоро**, **эшонро** бо таркибҳои **яке аз, аксари ва тамоми, як қаси** ва шумораи таҳминии **қариб ҳафтсад қаси, зиёда аз сад қаси** омада, тобиши маъноии таъкидиро ифода мекунанд: ...қариб ҳафтсад қаси **онҳоро** дастгир карда бо нусрати беҳисоб ба рикоби шоҳи комёб оварда (9, 40/76, 199/396); ...ҳар як гавҳаре аз садафи шаҳриёй буданд ихтиёр карда **яке аз онҳоро** ба издивоҷи худ сарфарозии ҷароати карда ва дигарёро ба ақди Алиқулиҳон - бародарзодаи худ ишорат фармуд (9,37/69); ...**аксари онҳоро** мутобикии насақҳои собиқ ба яроку садоқи мувоғиқ мумтоз гардонид (9, 180/358, 214/425/425);

...мустаъидонро мақхур сохта, як **каси онхоро** даст баста ба даргоҳи ҷаҳонпаноҳ оварданд (9, 205/407); ...**тамоми онхоро** хушдилу масрур ба ҷониби автонашон руҳсати инсироф дод (9, 269/536); Баъд аз оромиши аҳволи асокир шаҳнаи қаҳру сиёсати ҷамоаи Ёбу фармон дода **зиёда аз сад қаси эшонро** дар пояти байраки нусратиктибос ба тегҳои алмос гардан заданд (9, 135/267).

Ҳангоми муқоиса бо нусхай дигари асари таҳқиқ ҳодисаи ба ҷои «онхоро» корбаст шудани **эшонро** дучор гаштем ва барои тасбита ин гуфтаҳо мисолҳои зайлро меорем: ...бисёро алафи теги аҷал карданд ва молу ҷиҳоти **онхоро** аз қалил то касир ва аз нақир (*нақир – пули нақдина ба андозаи хеле кӯчак, шашяки фулус – Б.А.*) то қитмири (*қитмири – воҳиди пулии хеле хурд, ки баробари шашяки нақир аст – Б.А.*) ба горату тороч бурданд (9, 119), ...бисёро алафи теги аҷал карданд ва молу ҷиҳоти **эшонро** аз қалил то касир ва аз нақир то қитмири ба горату тороч бурданд [8, 111a].

Ҷонишини шаҳсии шумораи ҷамъи **онон** дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» танҳо як маротиба бе иштироқи дигар унсурҳои грамматикий истифода шудааст: амирулумарои воломақом савби инъиқод набанданд ва иртиботи муқаддимаи ҳодисаи рӯдода ҳабари тааққуди **онон**, бал нусрати эъломи он баргузидай ҳосу ом(м) ҷеҳра кушояд (9, 29/54).

Гуфтани бамаврид аст, ки дар инкишофи татаввuri ҳазорсолаи забони тоҷикӣ дар истеъмоли ҷонишини **эшон** ва шаклҳои сохтаи он **онҳо, онон, вайҳо** ва **инҳо** мисли ҷамъбандии исмҳо бо суффиксҳои **-он** ва **-ҳо** сурат мегирад. Б.Сиёев дар ин ҷода ҷунин мегӯяд: «Эшон, ки дар ибтидо барои ифодаи шаҳси сеюми ҷамъ воҳиди ягонай универсал буд, тадриҷанҷои худро бо шаклҳои **онҳо, онон, инҳо, вайҳо** иваз кард» [13, с.57]. Дар забони «Тӯҳфат-ул-хонӣ» ҷонишини шаҳсии **эшон** яке аз ҷонишинҳои фаъол маҳсуб мешавад.

Улям Ҷонс дар ҳошияни китоби хеш (*A Grammar of Persian*) оид ба ҷонишини шаҳсии шаҳси сеюми шумораи ҷамъ **эшон** ақидаи хешро ҷунин иброз менамояд. **Ушон**, ки барои шаҳси ғоиб истифода мешавад ва **эшон** шояд мураккаботи ҷонишини ишоратии **ин+шон** буда, **ушон** аз ӯ ва **шон** мебошад» [1, с.35].

Бояд зикр намуд, ки ҷонишини **эшон** дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» фақат барои ифодаи исмҳои ҷондор корбаст гардидааст: ...дар ғанои боргоҳи қайвониртифоъ мутамаккинанд ба **эшон** ҳон гардонед ба автонашон руҳсати инсироф медиҳем (9, 255/508); бо пасванди-**ро** : дили **эшонро** қавӣ гардонид ва он тиарарӯзонро аз вусули ӯ ҳаёти тоза ва зиндагии беандоза ҳосил омад (9,23/41).

Ҷамъулҷамъ шудани ҷонишинҳои шаҳсии шумораи ҷамъи **мо, шумо** ва **эшон** ба тавассути пасванҷҳои **-он** ва **-ҳо** дар забони адабӣ аз асрҳои XI – XII тазоҳур мешаванд. Муҳаққики «Таърихи Байҳақӣ» (асри XI) - О. Сулаймонов ҷунин қайд мекунад: «Ҳодисаи пасванди ҷамъбандиро қабул намудани ҷонишин дар «Таърихи Байҳақӣ» низ ба ҷаҳам расид, лек ин ҳодиса танҳо дар ҷонишини шаҳси дуюми ҷамъ **шумо** ба назар мерасад, ки тавассути алломорфи **-ён** сурат гирифтааст: Абдус даррасид ва ҷанг бинишонд ва маломат кард лашкарро, ки **шумоёнро** фармон набуд ҷанг кардан, ҷанг ҷаро кардед? (371-15)» [14, с.97]. Дар рафти қовишиҳо ва ҷамъоварии мисолҳо аз «Тӯҳфат-ул-хонӣ» оид ба мавзӯи дубора қабул намудани пасванди **-он** (-**ён**) дар ҷонишинҳои шаҳсии шумораи ҷамъи «**мо**» ва «**эшон**» танҳо як маротиба ба ҷаҳам расиданд. Гузашта аз ин, дар асар ягон мисоле дида нашуд, ки ҷонишинҳои **мо** ва **эшон** пасванди ҷамъбандии **-ҳо**-ро ба ҳуд қабул намуда бошанд: аз Муҳаммадамињӣ дар ин диёр кулфати бисёр аз ҳар ваҷҳ **ба моён** расида аз ӯ истишору интибоҳи бешумор дорем (9, 241/479); Ҷун қалъай мазкур дар мобайни қилои аҳли низоъ буд, роҳи омадшуди мадад ва тартиби асбоби қуввату убаҳҳати **эшонон** масдуд омада (9, 117/232).

Тибки тадқиқоти Б.Сиёев корбасти воҳидҳои зикршуда аз асри XVI дар забони адабии муосири тоҷикӣ тадриҷан афзун мегардад. Агар танҳо дар саҳифаи 72-и «Самаки айёр» (асри XII) шакли **шумоён** воҳӯрад, «Баҳористон»-и Ҷомӣ (асри XV) тамоман берун аз ин услуби наҳвӣ мебошад. Дар забони асарҳои «Маҷмӯъ-ут-таворих» [6] ва «Бадоєъ-ул-вақоєъ» (асри XVI) [15] шакли **шумоён** 9 маротиба ва **моён** 7 маротиба вомехӯрад, ки дар киёс бо забони осори пештара гувоҳ аз таъсири шикасти анъана, пурзӯршавии он медиҳад. Дар «Таърихи салотини манғития»-и Сомӣ ва «Таърихи Бадаҳшон» (асри XIX) низ ин унсурҳои наҳвӣ афзун гардидааст [13, с. 53].

Забоншинос Б.Чумъаева шаклгирӣ ва корбурди шаклҳои **моён** ва **шумоён**-ро ба се марҳала ҷудо намудааст:

1) Асрҳои XI-XVI- даври шаклгирӣ ва аҳён-аҳён дучор гардидани онҳо дар манбаъҳои хаттӣ.

2) Асрҳои XVI-XIX- давраи корбурди васеи ин шаклҳо.

3) Асри XIX-XX чун меъёри забони адабӣ устувор гардидани онҳо [11, 247].

Дар забони «Тӯҳфат-ул-хонӣ» ба вазифаи ҷониишнҳои шаҳсӣ якчанд калима-ҷониишнҳо истифода гардидаанд. Онҳо бо маънни хоксорӣ, фурӯтанӣ ба ҷои «**ман**» ва «**онҳо**» корбаст гардида, аз рӯи иштироқашон серистеъмолӣ ва ё камистеъмолии онҳо муайян карда мешаванд.

Д.С. Пилот ба ҳайси ҷониишини шаҳсии шаҳсҳои якуму сеюми танҳо як қатор калима-ҷониишнҳоро аз қабили: «*бандा, banda (the slave); муҳлис mukhlis (the (your) devoted); ихлоскеш, ikhlas-kish (the (your) most devoted; камтарин, kamtarin (the least); камина, kamina; каниз kaniz (the (your) handmaid or female slave); ҳақир haqir; ишорат ба шоҳ Фидавӣ, Ҷонисор, Ҳоназод, Хоксор, Ҳазрат, Қиблай олам, Ҷаноби Олӣ-ро*» [5,60] баррасӣ намудааст. Аз байнӣ мисолҳои фавқуззикр калима-ҷониишнҳои **бандा**, **ҳақир** - бо гунаи **муҳакқар**, **камина**, **ҳазрат** ва **Қиблай омол** дар маводи таҳқиқи мо истифода шудаанд. Истифодай калима-ҷониишнҳои асар назар ба осори пешина, ба монанди «Таърихи Байҳақӣ» (асри XI) [14], «Самаки айёр» (асри XII) [13], «Баҳористон»-и Ҷомӣ (асри XV) [13], «Маҷмӯъ-ут-таворих» [7], «Бадоєъ-ул-вақоєъ» (асри XVI) [15], «Таърихи салотини манғития»-и Сомӣ ва «Таърихи Бадаҳшон» (асри XIX) [13] маҳдудтар мебошад.

а) Калима-ҷониишини **бандा** дар асар ҳамагӣ як маротиба ба вазифаи ҷониишини шаҳси якуми **ман** истифода гардидааст: Ба остоңбӯсии даргоҳи салтанатпаноҳ қасфиристод, ки аз ин **банда** ҷарима филҳол содир нагашта (9, 218/434).

б) Калима-ҷониишини **муҳакқар** ба вазифаи ҷониишини шаҳсии **ман** истеъмол гардидааст. Воҳиди мазкур дар дигар осори таҳқиқшуда ба назар нарасид. Он аз **ҳақир** бо қолаби арабии **муфаъал** сохта шуда ба маънои (*ночиз, хурд, ҳақир ва бандা – Б.А.*) омадааст: Ин **муҳакқар** дар ҷавоби ў ба ду ангушт имо намуд, ки агар ду дил ба якҷо ҷамъ шаванд, ҳамин маънӣ ба ҳусул меанҷомад (9,57/109, 152/302).

Калима-ҷониишини мавриди таҳқиқ бо пасоянди-*ро* ҳамагӣ як маротиба ҳамроҳ омадааст: ...мултамас аз хотири ашрафи азизони нуктасанҷ он, ки ин **муҳакқарро** ба ду ёдоварӣ намоянд (9,277a).

Гуфтани бамаврид аст, ки дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» воҳиди мавриди таҳқиқ дар таркиби «ин зарраи» ва калимаи мураккаби «муҳакқартимсол» омада, вазифаи ҷониишини шаҳсии **ман-ро** ба ўҳда дорад: ...дуогуӣ ёфт ва сояи шоҳболи хумоюниро роҳатбахши сарангоми ин зарраи **муҳакқартимсол** (*сурати ҳақир, яъне хоксории муаллиф- Б.А*) намуда, ишорат ба талиаи ихтитоми ў фармуд (9); ...инони тавсани

рухсат ба дасти ин зарраи **муҳаққартимсол** афтад, рахши азимат ба водии истиқболи ў ронда ... (9, 30/56).

Муҳаққар бо баробари ба ҳайси чонишини шахсӣ дучор шудан, боз дар асар ба вазифаи дигар ҳиссаҳои номии нутқ исм ва сифат меояд: ..фавҷе аз умарои мунтахабу муҳтасар ва гурӯҳе аз ҳадамаи бас **муҳаққар** аз дарёи пурошӯби Омӯя ба ҷандин суръат ва таваҷҷӯҳ гузаштанд (9,75/147); ... дар ҳамлаи аввал ва зарбати нахуст девори хисори қалъаи Бухоро, ки зиёда афсурда ва басе **муҳаққар** аст, поймоли сутурун ва мавошӣ ҳоҳем намуд (9,103/204).

в) Калима-чонишинҳои **камина** ва **камтарин** ба вазифаи чонишини шахсии **ман** корбаст гардидаанд: ...кулфату кудурот (*душманӣ, тирағӣ – Б.А.*) дар қалби маҷоирӯ масокин марҳами илтиём пазируфт, **камина** ҳост ба атвору афъол ва мақомоти ўро бино бар ибқои осори ҷамил дар васиқаи айём ба сунъи ихтисор сабт намояд (9,4); Бар мафориқи абнои Одам ва оламиён тобад ва андозад, нахуст **яке аз камтарин** бандагони.... ҳудро ороста ва музайян гардонад (9,6/9).

Калима-чонишинҳои камистеъмол ба намуди сифати феълӣ ҷой дошта **баргузид**, **баргузидагон** ва **баҳтбаргашта**, **баҳтбаргаштагон** ва **тирамагон** асосан ишорат ба чонишини шахси сеюми танҳо мекунад: ҳильъати макорими аҳлоқ бар қомати қобилияти **ин баргузидай** ҳазрати муҳайминҳилоқ пӯшонид ва ҳазоини маҳоссинишфоқ бар тораки сарфарозии ў нисор намуда (9,30/55, 31/57, 187/372, 213/423, 231/459); Мироти замири комронӣ, ки ҷоми ҷаҳоннамоӣ ҳуршедназир аст, аз лавомеи он ҳизокати рой ва қиллати тадбири **он баҳтбаргаштаро** мулоҳаза фармуда, ҳашми ҷаҳонсӯзро чунин машъалаафрӯз гардонид (9,184/366, 186/370); Ба ҳеч ваҷҳ рӯ нагардонанд ва димор аз рӯзгори **он баҳтбаргаштагон** набароранд (9,216/430); каманди уфул ва заволи ўро дар қафаси хок гирифтори доми **ин тирамагон** накард (9,40/76).

Дар заминаи маводи ҷамъовардаи мо ва усули эҳсой метавон ба чунин ҳулоса ҳам омад:

Чонишини шахсии **ман** 1 маротиба, **ту** 3 маротиба, **вай** 4 маротиба, **онон** 1 маротиба дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» бе иштироки дигар қалимаҳо истифода шудаанд.

Чонишини шахси яқуми ҷамъи **мо** дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» 35 маротиба истифода шудааст, аз ин:

Моро – 4 маротиба.

Чонишини шахси сеюми танҳои ў дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» 901 маротиба истифода шудааст, аз ин:

Ў – 774 маротиба,

Ўро – 87 маротиба,

Ўст – 6 маротиба.

Чонишини шахси сеюми ҷамъи **онҳо** дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» 33 маротиба истифода шудааст, аз ин:

Онҳоро – 9 маротиба.

Чонишини шахси сеюми ҷамъ - **эшон** дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» 327 маротиба истифода шудааст, аз ин:

Эшонро – 63 маротиба.

Аз омӯзиши чонишинҳои шахсии «Тӯҳфат-ул-хонӣ» ҳамчунин метавон ҳуло-сабарорӣ кард, ки низоми чонишинҳои маводи таҳқиқ аз низоми чонишинҳои забони адабии имрӯза бо баъзе ҳусусиятҳои ҷузъии ҳуд фарқ мекунанд, ки дар боло оид ба ин ҳусусиятҳои онҳо ишора шуд. Ҳисоботи омории мо нишон медиҳад, ки бархе аз чонишинҳо сермаҳсуланд ва бархеашон каммаҳсул. Муаллифи асари «Тӯҳфат-ул-

хонӣ» барои ифодаи шаҳси яқум дар аксар маворид калима-ҷонишиинҳои **камина**, **муҳаққар**, **банда**-ро мавриди истифода қарор додааст. Гузашта аз ин, омӯзиши хусусиятҳои морфологии ҷонишиинҳои шаҳсӣ дар асари мавриди тадқиқ ба мо аз сар гузаронидани давраҳои гуногуни таърихии ин ҳиссаи нутқи забони адабиро муайян мекунанд. Ба ҳамин васила, аз ин таҳқиқот таҳаввули маъно, вазифа, хусусият ва мавқеи онҳоро дар асрҳои XVII-XVIII муайян намудан мумкин аст.

Пайнавишт:

1. Jones, William. *A grammar of the Persian language / William Jones. The ninth edition.* – London, 1828. -283p.
2. Ibraheem, Meerza Mohammad. *A grammar of the Persian language / Meerza Mohammad Ibraheem.* – London, 1841. –p.119-128.
3. John R. Perry. *A Tajik Persian Reference Grammar / Perry J.R. Brill Leiden, - Boston, 2005. -528 pp.*
4. Mace, John. *Persian grammar / John Mace – London New York 2003. –223p.*
5. Phillott D.C. *Higher Persian Grammar for the Use of the Calcutta University / D.C. Phillott.* – Calcutta: printed at the Baptist Mission Press, Calcutta, and Published by the University, 1919. – 975 pp.
6. Камолова, Г. Хусусиятҳои морфологии забони «Маҷмӯъ-ут-таворих» / Г. Камолова. -Душанбе: Дониш, 1984.-С.67.
7. Каримов, Ҳ., Маниёзов, А., Мирзоев, А., Рустамов, Ш., Тоҷиев, Д., Гаффоров, Р. Граматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / Ҳ.Каримов, А. Маниёзов, А. Мирзоев, Ш. Рустамов, Д. Тоҷиев, Р.Гаффоров. -Душанбе: Дониш, 1985. -356с.
8. Карминағӣ, М. Тӯҳфаи хонӣ. / М. Карминағӣ. Нусхаи маркази фарҳангии ба номи Шарифҷон Ҳусейнзода.
9. Карминағӣ, М. Тӯҳфаи хонӣ. Дастнависи №1426 Институти забон ва адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси ҳаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / Карминағӣ, М.
10. Қосимова М. Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои соддаи наспи асри 11 / М. Қосимова. -Душанбе: Ирфон, 1976. – 215 с.
11. Ҷумъава Б. Баъзе хусусиятҳои категорияи ҷамъбандии ҷонишиинҳои дар романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улугзода / Баҳор Ҷ. // Паёми ДМТ, – Душанбе: Сино, №1 (65). 2011. – 356с.
12. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка. – М.: Изд-во «Восточная литература», 2001. – 600 с.
13. Сиёев Б. Таърихи ҷонишиинҳои забони тоҷикӣ. –Душанбе:Дониш, 1972. – 235с
14. Сулеймонов, О. Хусусиятҳои морфологии «Таърихи Байҳақӣ»: рисолаи номзадӣ барои дарёфти дараҷаи н. и. филологӣ:10.02.22. / Сулеймонов Оқилхӯҷа Шарифҷонович. -Хуҷанд, 2008.
15. Шарифов, Б. Хусусиятҳои морфологии «Бадоеъ-ул-вакоэъ»-и Восифӣ / Б. Шарифов. –Душанбе: Дониш, 1985. – 232 с.

Reference Literature:

1. Jones, William. *A Gammar of the Persian Language / William Jones. The ninth edition.* – London, 1828. -283pp.
2. Ibraheem, Meerza Mohammad. *A Gammar of the Persian Language / Meerza Mohammad Ibraheem.* – London, 1841. -pp.119-128.

3. John R. Perry. *Tajik-Persian Reference Grammar* / Perry J.R. Brill Leiden, - Boston, 2005. -528 pp.
4. Mace, John. *Persian Grammar* / John Mace – London, - New-York 2003. –223pp.
5. Phillott D.C. *Higher Persian Grammar for the Use of the Calcutta University* / D.C. Phillott. – Calcutta: printed at the Baptist Mission Press, Calcutta, and Published by the University, 1919. – 975 pp.
6. Kamolova G. *Morphological Peculiarities of «Majmu'-ut-tavorikh»* / G. Kamolova / - Dushanbe: Knowledge, 1984. – pp. 67.
7. Karimov H., Maniyozov A., Mirzoyev A., Rustamov Sh., Tojiyev D., Gafforov R. *A Grammar of Modern Tajik Language. Part 1. Phonetics and Morphology.* / H. Karimov, A. Maniyozov , A. Mirzoyev, Sh. Rustamov, D. Tojiyev, R Gafforov. - Dushanbe: Knowledge, 1985, – 356 pp.
8. Karminagi, M. *Donation of Khoni.* / M. Karminagi. *Copy of the Cultural Centre named after Sharifjon Huseynzoda.*
9. Karminagi, M. *Donation of Khoni.* / M. Karminagi. *Manuscript (№1426) of the Institute of language, literature, Oriental studies and written heritage under Tajikistan Republic Academy of Sciences*
10. Qosimova M. *Essays in Reference to the Syntax of Simple Sentences of Prose of the XI-th Century* / M. Qosimova. - Dushanbe: Cognition, 1976. – 215 pp.
11. Juma'yeva B. *Some Peculiarities of Plural Pronouns in the novel “Firdawsi” by Sotim Ulug-zade / Bahor J.* // *Bulletin of TNU*, - Dushanbe: Sino, Issue №1 (65). 2011. –356 pp.
12. Rubinchik Yu.A. *Grammar of Modern Literary Persian Language.* / Yu.A. Rubinchik. – M.: Oriental Literature, 2001. – 600 pp.
13. Siyoyev B. *History of Tajik Language Pronouns / B, Siyoyev.* - Dushanbe: Knowledge, 1972. – 235 pp.
14. Sulaymonov, O. *Morphological Peculiarities of «Ta'rikhi Bayhaqi»: Dissertation for Candidate's degree in philology: 10.02.22.* / O. Sulaymonov. - Khujand, 2008. – 150 pp.
15. Sharifov, B. *Morphological Peculiarities in «Badoye'-ul-vaqoye'» by Vosifi / B. Sharifov.* - Dushanbe: Knowledge, 1985. – 232 pp.

УДК 9
ББК 63

**МУЛОҲИЗАҲО ДАР
АТРОФИ ТОПОНИМИ
ХУДГИФ**

*Одинаев Абдулмажонон Иброҳимовиҷ,
аспиранти кафедраи умунидониигоҳҳии
забони тоҷикии ДДХ ба номи ақад.
Б.Ғафуров (Тоҷикистон, Ҳуҷанд)*

**НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ
О ТОПОНИМЕ ХУДГИФ**

*Одинаев Абдулмажонон Иброҳимовиҷ,
аспирант обиҷеуниверситетской кафедры
таджикского языка ХГУ им. ақад.
Б.Ғафурова (Таджикистан, Ҳуджанд)*

**CERTAIN CONSIDERATIONS
CONCERNED WITH THE
TOPONYMY OF KHUDGHIF**

*Odinayev Abdumannon Ibrokhimovich,
post-graduate of the general university
department of the Tajik language under
KSU named after academician B. Gafurov
(Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: hammor@mail.ru*

Ключевые слова: ономастика, топоним «Худгиф», топонимия, история таджикского языка, согдийский язык, Горная Матча

Целью статьи является определение истории происхождения топонима «Худгиф». Приводятся мнения различных исследователей, связанные с указанным топонимом. Профессор К. Абдулов считает, что топоним происходит от таджикского местоимения «Худиги»+суффикс «иф» в значении «родства». Б. Алиев высказывает предположение, что слово «Худгиф» - видеизмененная форма географического названия Гудгиф, происходящего от согдийского слова «гут» - «камень». По мнению С. Бекзода, данный топоним происходит от авестийского слова «хауда» - «шлем». М. Гулзод сводит этимологию «Худгифа» к согдийскому слову «Бутаниф» в значении «бута» - «земля», «киф» - «копать», то есть «землянка», однако не приводит убедительных аргументов в подтверждение своей гипотезы. Автор статьи после скрупулёзного анализа присоединяется к мнению профессора О. Махмаджонова о том, что слово «Худгиф» нужно рассматривать как гидроним, т.е. в значении названия местности, изобилующей источниками.

Key words: onomastics, «*khudghif*» toponym, history of the Tajik language, Sughdian language, Mountainous Matcha

The author's objective is to determine the history of the origin in reference to the toponym of ***Khudghif***. He adduces the opinions of diverse researchers connected with the toponym in question. Professor K. Abdulov deems that the toponym originates from the Tajik pronoun «*khudghif*» plus suffix «-if» in the meaning of «cognition». B. Aliyev supposes that the word «*khudghif*» is a variative from of the geographical name; **Gudghif** is traced back to the Sughdian word «*ghut*» - «stone». To the mind of S. Bekzod, the toponym originates from the Avestian word «*khauda*» - «helmet». M. Gulzod reduced the etymology to the Sughdian word «*Butanif*» in the meanings of «*buta*» - «earth», «*kif*» - «to dig», i.e. «dug-outs»; however, he

*doesn't adduce convincing arguments for a confirmation of his hypothesis. After a scrupulous analysis the author joins the opinion of Professor Makhmadjohnov; the latter asserts that the word «*khudghif*» should be considered as a hydronym, i.e., in the meaning of the name of the area abounding in water sources.*

Муайян намудани решай топоним ва сайри таърихии он кори басе душвор буда, андак саҳлангорӣ муҳаққиқро ба роҳи ғалат мебарад. Ҳусусан номвожаҳои мансуб ба забонҳои матрук, ки имрӯз аз истифодай умум баромадаанд, ба мисли забонҳои қадимаи эронӣ ва забони сӯѓӣ. Чунончӣ аз ҷониби олимони шинохтаи забоншинос событ шудааст, дар гузашта водии Зарафшон, аз ҷумла Кӯҳистони Маҷтоҳ қаламрави забони сӯѓӣ буда, имрӯз осори онро дар номҳои ҷуғрофии минтақаи мазкур ба ҳубӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Топоними Ҳудгиф аз зумраи номвожаи сӯѓӣ мебошад, ки бо ин ном дар Кӯҳистони Маҷтоҳ се деха мавҷуд аст, ки ҳар қадом мувоғиқ ба мавқеи ҷойгиршавии худ ҷузъҳои «соя», «офтоб» ва «боло»-ро дар номи худ фунҷоиш додаанд.

Мусаллам аст, ки аз аввал то имрӯз андешаи муҳаққиқон оид ба ин ё он номвожа якранг набуда, зимни муайян намудани этиологияи он ихтилофи назарҳо ба мушоҳида мерасанд.

Топоними Ҳудгиф аз тарафи муҳаққиқони соҳаҳои муҳталиф таҳлилу баррасӣ гаридида, оид ба маъни он чор фарзия пешниҳод шудааст, ки ҳар қадоме мувоғиқ ба ҷаҳонбинии илмӣ ва савияи иттилооти ҳеш онро ташреҳ намудаанд, ки мо дар ин мақола перомуни ҳар қадоме ибрози андеша ҳоҳем намуд.

1. Профессор Карим Абдулов дар қитоби ҳеш зимни овардани номи Ҳудгифи Боло ҷунин менависад: «Ҳудгиф аз ҷонишини «худигӣ» ва суффикси «-иф» таркиб ёфта, маънои ҳешу табориро ифода мекунад (1, с.576). Мутаассифона, вақте ки муаллиф қисми якуми қалимаро аз ҷонишини «худигӣ» медонад, барои исботи фикри худ ягон далеле намеоварад, то саҳҳ будани андешаи ҳешро событ созад.

Дар идомаи андешааш зикр мекунад, ки «Набераи Эшони Мударрис Ҳочӣ Бобоҳон (сокини дехаи Янгиариқи ноҳияи Фонҷӣ) изҳор дошт, ки дехаи Ҳудгиф аслан Ҳудкайф ном доштааст ва далел меоварад, ки Шайх Мирмуҳаммади Солеҳ (ҳоло мазораш дар Ҳудгифи Боло воеъ аст), бо таҳаллуси Кайфӣ шеър эҷод мекардааст:

Кайфиё, ишқу муҳабbat кори ҳар авбои нест,

Шермардоне дар ин раҳ ҳонумонҳо сӯҳтанд» (1, с. 576).

Ин ду фарзияе, ки профессор Карим Абдулов пешниҳод мекунад, наметавонанд шоистаи қабул бошанд. Зоро аввалин, вожаи «худкайф» гайримантиқӣ буда, бемаъност ва бар ҳилоғи қолабҳои қалимасозӣ таркиб ёфтааст. Сониян, баромади арабӣ доштани қалимаи «кайф» аз ҷониби муаллифи фарҳангҳо (лаззат, нашъа; сарҳушӣ (9, с.578) таъқид шудааст. Ғайр аз ин, муҳаққиқоне, ки оид ба саргҳи Зарафшон, минҷумла Кӯҳистони Маҷтоҳ тадқиқот анҷом додаанд, аксарапон ба он назар ҳастанд, ки дар низоми топонимики ин минтақа ба нудрат аносари лугавии арабиро мушоҳида намудан имконпазир аст.

Дуруст аст, ки дар таркиби микротопонимҳо, яъне номи мавзеъҳои муҳталиф қалимаҳои арабӣ ба назар мерасанд. Сабаби ба ҷашм расидани вомвожаҳои арабӣ дар низоми микротопонимияи минтақаи мазкур дар он аст, ки онҳо нисбат ба топонимҳо ноустувор буда, дар зери таъсири забони бошандагони минтақа зуд-зуд ба таҳаввулоти соҳториву маънӣ дучор мегарданд. Бояд зикр намуд, ки номи аксар дехоти саргҳи Зарафшон сӯѓӣ буда, таърихи ҷанҳазорсола доранд. Бо

дарназардошти ин мо наметавонем баромади номи деҳоти Кӯҳистони Маҷтоҳро мансуби забони арабӣ донем.

Ҳамчунин худи профессор Карим Абдулов ҳам борҳо дар асараши зикр мекунад, ки ағлаби топонимҳои ин минтақа мансуби забони сӯѓӣ ё забонҳои дигари эронӣ буда, дар заминай забони тоҷикӣ маънидод кардани аксаравон гайриимкон аст.

Ҷоиз ба қайд аст, ки ду навъи этиология мавҷуд аст: илмӣ ва мардумӣ. Этиологияи илмӣ дар асоси сарчашмаҳои муайян, мушоҳидаҳои дақиқ, ба назар гирифтани сайри таърихии қалима, шинохтани таҳаввулоти фонетикӣ ва мантиқи устувор ташаккул ёфта, шоистаи эътимод ва ба ҳақиқат наздиқ мебошад. Этиологияи мардумӣ бошад, дар асоси ривоятҳо, ки аз насл ба насл меғузаранд, ба вучуд омада, дар аксар маврид бар ҳилоғи ҳақиқат аст. Аммо ин нуктаро низ бояд ба инобат гирифт, ки бъязан этиологияи мардумӣ дар мавриди пайдоиши ин ё он номвожа шоистаи эътимод ва боварибахш аст, зоро на ҳама вақт ривоятҳо беасосанд. Вале ин фарзияи пешниҳод намудаи Карим Абдулов этиологияи мардумии номвожаи Худгиф буда, дар заминай ривояти беасосу ғалат ба вучуд омадааст. Ба ягон ваҷҳ мо наметавонем қалимаҳои «Худгиф», «Худкайф» ва «Кайфӣ»-ро аз як решা донем, зоро онҳо шаклан ҳам бо ҳамдигар шабоҳат надоранд ва аз нигоҳи аввал бепоя будани ин фарзия сабит мегардад.

2. Баҳридин Алиев дар мақолаи худ «Пасванди if дар номҳои ҷуғрофии водии Зарафшон» зимни баррасии топоними Fӯdīf (Fūdīf) таъкид мекунад, ки «наздиқ ба ҳамин ном (Худгиф-О.А.) маҳалли дигаре дар атрофи деҳаи Фузни Маҷтоҳ ба номи Ғудгиф мавҷуд аст. Ду деҳаи дигар дар Маҷтоҳ Ҳудгифи Соя ва Ҳудгифи Офтоб ном дорад. Чун дар забони сӯѓӣ x- ва Y- дар оғоз қобили табдил ҳастанд, Ҳудгиф низ мумкин аст гунаи дигаре аз Fӯdīf бошад» (2, с.77). Бояд гуфт, ки дар Кӯҳистони Маҷтоҳ на ду Ҳудгиф (Соя ва Офтоб), балки се деҳа бо ҳамин ном ёд карда мешаванд, ки сеюмиро Ҳудгифи Боло ё Ҳудгифи Эшонҳо мегӯянд, ки дар саргаҳи Маҷтоҳ мебошад. Б.Алиев дуруст таъкид мекунад, ки «ғут» қалимаи сӯѓӣ буда, маънии сангро ифода мекунад. Дар деҳаи Ҳудгифи Офтоброи Садаи миёнаи Маҷтоҳ мавзееро Боғи Ғуто мегӯянд, ки дар он ҷо то имрӯз сангҳои қалон вучуд доранд ва ин маънии санг доштани вожаи ғутро сабит месозад. Дорои чунин маъни будани қалимаи мазкур аз ҷониби забоншиноси варзида, профессор А.Хромов низ таъкид гардида буд (13, с. 29).

Агар фарзияи табдил шудани Fӯdīf ба Ҳудгифро дуруст шуморем ва ба он назар бошем, ки дар гузашта Ҳудгиф дар шакли Fӯdīf корбаст мешуд, ин ҷо суоле ба миён меояд, ки ҷаро Ғуто дар деҳаи Ҳудгифи Офтобро вучуд дошта ба шакли Ҳуто надаромад? Агар дар деҳаи Ҳудгифи Соя (ки нисбат ба ду деҳаи ҳамноми худ қалон аст ва осори қадимӣ дар он бештар ба назар мерасад ва насли қуҳансоли ин деҳаҳо ба он назаранд, ки мардумони ду Ҳудгифи дигар аз ҷо рафтаанд) сангҳои қалоне вучуд медошт, ин андешаро метавонистем қобили қабул донем, зоро дар ҷойҳое, ки дар таркиби номашон вожаи ғут ҳаст он ҷо сангҳои қалон ба назар мерасад, масалан, Ғуто, Ғутгиф ва монанди ин. Пас маълум мешавад, ки решай ин қалима аз ҷо дигар маншаш гирифта, фарзияи пешниҳод намудаи Б.Алиев шоистаи эътимод ва боварибахш нест.

3. Фарзияи сеюм оид ба маънии номвожаи Ҳудгиф аз ҷониби Сарабеки Бекзода пешниҳод гардидааст, ки ў ба чунин назар мебошад: «Дар Кӯҳистони Маҷтоҳ қисми зиёди деҳаҳо ба ақидаи мо номи скифӣ дошта бо суффикси «-иф» мебошанд. Аз ҷумла Ҳудгиф, ки бо ин ном се деҳа дар Кӯҳистони Маҷтоҳ арзи ҳастӣ доранд» (3, с. 415).

Муаллифи мазкур дар идомаи андешаи худ таъкид мекунад, ки дар «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ вожай «худ» ба маъни кулоҳи оҳанин корбаст гардидааст ва ин байтро зикр менамояд:

Чу омад ҳурушон ба танг-андараи,

Биҷуниду бардошт худ аз сараи.

Ҳамчунин таъкид мекунад, ки ҳанӯз дар замони зиндагии Зардушт калимаи «худ» дар шакли хауда ба маъни кулоҳи оҳанин мавриди истифода буд. Дар охир Сарабек Бекзода фикрашро оид ба маъни номвожай **Худгиф** чамъbast намуда, ба чунин хулоса мерасад: «Аз ин ҷо мо иброз медорем, ки решай калимаи Худгиро «хауда» ё «худ» ташкил намуда, баромади забони авастой дорад ва маъни **шоҳсақоиҳои дорои кулоҳи нӯғтез**ро ифода менамояд...» (3, с. 416).

Ба чанд ваҳҳ наметавон ба ин фарзияи пешниҳод намудаи Сарабек Бекзода розӣ шуд. Аввалан, вақте муаллиф мегӯяд, ки қисми зиёди номи деҳаҳо бо суффикси «-иф» тамом мешаванд, андаке муболиг аст, зеро аз панҷоҳу чанд деҳае, ки дар Кӯҳистони Масҷоҳ вучуд дорад, танҳо ҳафт деҳа бо ин формантни топонимсоз номашон анҷом меёбад: Резгиф, Рогиф, Худгиф, Муждиф, Пакшиф, Лангиф, Водиф. Дувум, шабехи ҳам будани қисми калимаҳо, мисли Худгиру скиф наметавонад далеле барои аз як забон маншаъ гирифтани онҳо бошад. Зеро калимаҳо метавонанд дар забонҳои мухталиф бо шаклҳои наздик, ҳатто комилан шабехи ҳамдигар корбаст шаванд, аммо ин маъни онро надорад, ки онҳо аз ҷиҳати генеалогӣ ба ҳам қаробат доранд, чунки ин тасодуфе беш нест.

Чизи дигаре, ки касро ба андеша кардан водор мекунад, он аст, ки номвожай Худгиф ба андешаи Сарабек Бекзода скифӣ аст ё авастой? Муаллиф таҳаввул ва табдили вожай «хауда» ё «худ»-ро ба Худг нишон намедиҳад. Маълум нест, ки муаллиф бо такя ба қадом далел Худгиро **«истиқоматгоҳи шоҳсақоиҳои дорои кулоҳи нӯғтез»** меномад. Бино ба гуфтаҳои боло бо фарзияи бедалелу бурҷони С.Бекзода розӣ шудан душвор аст.

4. Муаллифи дигаре, ки топоними Худгиро мавриди баррасӣ қарор дода, оид ба таркиби он ибрози назар намудааст, Муллосангини Гулзод мебошад. Мавсуф дар рисолаи хеш «Мостҷо аз дидгоҳи сарчашмаҳои мӯътамад» номвожай мазкурро чунин ташреҳ кардааст: «Бут-Бута (ҳок) киф-кофта. Буткиф заминкани дар мавзеи бутаҳои кофташуда ё воқеъгардида. Дар ҷузъи исмӣ ҳамсадои т ба ҳаммаҳрачи худ д таҳаввулпазир гардидааст. Асли ифодаи сүғдии он Бутакиф мебошад» (5, с. 62).

Бояд гуфт, ки чунин таҳлили номвожай Худгиф на дар асоси этимологияи илмӣ сурат гирифтаасту на этимологияи мардумӣ. Ташреҳи муаллиф басе сода буда, бештар шабехи афсона аст. Маълум нест, ки М.Гулзод дар қадом асос ва бо ҷӣ далел шакли аслии топоними Худгиро Бутакиф медонад ва таъкид месозад, ки «-иф» шакли ноқиси феъли кофтан аст. Ҳол он ки «кофтан» феъли тоҷикиasl мебошад ва ин дар суратест, ки худи муаллиф сүѓӣ будани номвожай мазкурро таъкид месозад. Мутаассифона, муаллиф зимни ташреҳи номвожай мавриди назар ягон далели шоистаи эътиමод ва ё фарзияи қобили қабулро пешниҳод намекунад, ки то андешааш боварибахш бошад. Ногуфта намонад, ки М.Гулзод на танҳо оид ба топоними Худгиф андешаи ғалат пешниҳод мекунад, балки дар сар то сари рисола, ки онро илмӣ тадқиқотӣ гуфтааст, ҳатто решаву пайдоиши як номвожаро ҳам муайян накардааст.

Бояд тазаккур дод, ки фарзияҳои пешниҳод намудаи муҳаққиқони фавқуззикр перомуни топоними Худгиф таҳрироҳ буда, бояд ин номвожа ҳамчун гидроним мавриди баррасӣ қарор дода шавад.

Мұхаққиқи номвожаҳо қисмати шимолии води Ҳисор профессор Олимчон Маҳмадчонов зимни баррасии анчомаи топонимсози «-хок//хо» таъкид мекунад, ки бо истифода аз ин топоформант як гурӯҳ номвожаҳо сохта шудаанд: «ки онҳо истилоҳи гидронимия – мавзеъҳои марбут ба обу обёриро ифода мекунанд» (6, с. 62). Дар идомаи андешааш менависад, ки: «ин топоформант дар забонҳои мустаъмали помирий ва яғнобӣ шаклҳои гуногуни истифодаро дорад ва дар низоми топонимияи ин минтақаҳо серистеъмолтарин мебошад. Масалан дар забони язгуломӣ вожаи «хӯқ» ба маъни «об, ҷашма»; дар забони рошровӣ вожаи «ҳӯй»- «шоҳоб, дарёча»; дар забони Ванчи қадим «хек» ба ифодаи «об, ҷӯй»; дар забони мунҷонӣ «ҳуга» ба маъни «ҷашма»; дар забони вахонӣ вожаи «к’к» - «ҷашма»; дар забони рӯш. (хуф) ҳӯй- «об, ҷашма»; дар забони яғнобӣ «хок»- «об, ҷашма» омадааст» (6, с. 62). Ҳамчунин дар сарчашмаҳои хаттии забонҳои эронӣ қаринаи ин вожаро дар шакли «ҳа, ҳо» - «ҷашма» (забони авастой) (14, с. 158; 12, с. 56) мушоҳида намудан мумкин аст, ки ҳамаи онҳо аз як решашарашма мегиранд. Дар забони имрӯзай осетинӣ низ калимаи «ҳи» мавҷуд аст, ки мағҳуми «об, ҷӯй, дарё»-ро ифода мекунад (14, с. 25).

Бо назардошти ба маъни **об, ҷӯй, ҷашма, шоҳоб, дарёча** ва умаман, гидроним корбаст гардидан ин калимаҳо дар гурӯҳи забонҳои эронӣ, ки аз як решашарашма мегиранд, ба ҳулосае омадан мумкин аст, топоними «Худгиф» низ аз ҳамон решашарашма мегиранд, ифодагари мағҳуми гидронимия мебошад. Ҳусусан, он варианте, ки дар забони мунҷонӣ (ҳуга ба маъни ҷашма) меояд шабехи қисмати «худг»-и номвожаи Худгиф аст, зеро мавқеи ҷуғрофии деха низ инро собит месозад. Ногуфта намонад, ки зимни муайян намудани маъни луғавии топоним мавқеи ҷойгиршавии он низ бояд ба инобат гирифта шавад. Ба андешаи мо дар сурати сарфи назар шудани он, ташреҳи комили номвожа гайриимкон аст. Дар Худгифи Соя, ки ба гумони голиб нахустин ҳудгиф дар Кӯҳистони Масҷоҳ ба шумор меравад, ҷашмаест, ки зироатҳо аз он сероб шаванд ва мардум аз он истеъмол менамоянд.

Ҷузъи «-иф» дар топоними мавриди назар топоформанти номвожасоз буда, мұхаққиқон онро шакли каме тағйирёфтаи суффикси сүгдии **-ив** ба суффикси шакли ҷамъи забони форсии миёна **iv, iw**, ки дар забони форсии қадим дар шакли **aivis** дида мешавад, шабоҳат додаанд (4, 256).

Ба андешаи ҳамаи мұхаққиқоне, ки ин номвожаро аз ҷиҳати сохта медонанд, мо низ розӣ буда, аз ду қисмат (реша ва топоформанти номвожасоз) иборат будани онро эътироф менамоем. Бо назардошти баррасиҳое, ки оид ба ҳар ду қисмати номвожаи Худгиф аз ҷониби мұхаққиқон сурат гирифтааст ва муқоисаи ҷузъи аввали он (худг) бо як гурӯҳ калимаҳои ифодагари мағҳуми «об» дар забонҳои мұхталифи эронӣ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ҳар ду қисмати ин номвожа (худг ва иф), дар якҷоягӣ маъни «ҷашмасор»-ро ифода мекунанд, ки метавон онро гидроним гуфт. Зеро чунонки дар боло зикр намудем, мавқеи ҷойгиршавии дехаи мазкур бо ин маъни омадани топоними Худгифро далолат мекунад.

Возжаҳои қалидӣ: ономастика, номвожаси Худгиф, топонимия, таърихи забон, забони сүгдӣ, Кӯҳистони Масҷоҳ

Пайнавишт:

1. Абдулов К. Дар ин дунё. Ҷилди 12. Масҷоҳ. Китоби аввал.- Душанбе: Адиб, 2006.- 1207 с.

-
2. Алиев Б. Пасванди *if* дар номҳои ҷуғрофии водии Зарағишон// Номаи Пажӯҳшигоҳ. Фаслномаи Пажӯҳшигоҳи эроншиносӣ. Соли чаҳорум, шумораи шашум.- Душанбе, 2004. С.75-80
 3. Бекзода С. Аз скифҳо то тоҷикҳо.- Ҳуҷанд: Меъроҷ, 2014.-750 с.
 4. Бердиев Б. Баъзе ҳусусиятҳои топонимиқаи саргаши Кофарниҳон// Забоншиносии тоҷик.- Душанбе, 1984. С. 251-262.
 5. Гулзод М. Мостҷо аз дидгоҳи сарҷашмаҳои мӯътамад. (Рисолаи илмӣ-тадқиқотӣ).- Ҳуҷанд: Ношир, 2014.-128 с.
 6. Махмадҷонов О.О. Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолии водии Ҳисор.- Душанбе: Шӯроиён, 2010.-228 с.
 7. Фарҳангӣ забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – М.: СЭ, 1969.- 952 с.
 8. Фарҳангӣ забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: СЭ, 1969.- 948 с.
 9. Фарҳангӣ тафсирӣ забони тоҷикӣ. Ҷилди 1.-Душанбе, 2008.-949 с.
 10. Фарҳангӣ тафсирӣ забони тоҷикӣ. Ҷилди 2.-Душанбе, 2008.-944 с.
 11. Эдельман Дж.И. Язгулямский язык. М., 1966.- 219 с.
 12. Хромов А.Л. Историко-лингвистическое исследование Яgnоба и Верхнего Зерафшана.- АДД, Душанбе, 1970. -63 с.
 13. Хромов А. Согдийская топонимия родины Рудаки// Ёдбуди устод Рӯдакӣ. (тартибдиҳанд A. Афсаҳзод).- Душанбе: Донишӣ, 1978. -С. 27-31.
 14. Цгаева А.Дз. Топонимы Северной Осетии.- Орджоникидзе, 1971.- Т. 1.-228 с.

Reference Literature:

1. Abdulov K. *In this World. V.12. Mastchokh. Book one.* - Dushanbe: Man-of-Letters. 2006. – 1207 pp.
2. Aliyev B. *Suffix -if in Geographical Names of the Zeravshan Valley // Nomai pazhukhishghokh. Quarterly edition of the scientific-publishing centre on iranistics. Year four, № 6,* - Dushanbe, 2014. – pp. 75-80.
3. Bekzoda S. *From Scythians to Tajiks. - Khujand: Merodge, 2014. – 713 pp.*
4. Berdiyev B. *Some Peculiarities of the Toponymy of the Kofarnikhon Upper Reaches // Tajik Linguistics. - Dushanbe, 1984. – pp. 251-262.*
5. Gulzod M. «*Mostjoh*» in Authentic Sources (scientific researches). - Khujand: Noshir, 2014. – 128 pp.
6. Makhamdjohnov O.O. *Toponymy and Microtoponyny of the Northern Part of the Hissar Valley. - Dushanbe: Shudjoiyon, 2010. – 228 pp.*
7. *The Dictionary of the Tajik Language. Volume 1. – M.: SE, 1969. – 228 pp.*
8. *The Dictionary of the Tajik Language. Volume 2. – M.: SE 1969. – 948 pp.*
9. *The Interpretation Dictionary of the Tajik Language. Volume 1. - Dushanbe, 2008. – 949 pp.*
10. *The Interpretation Dictionary of the Tajik Language. Volume 2 Dushanbe, 2008. – 944 pp.*
11. Edelman Dj. I. *The Yazghulyamian Language. – M., 1966. – 219 pp.*
12. Khromov A.L. *Historic-Linguistic Research of Yagnob and the Zeravshan Upper Reaches. – Synopsis of the doctoral dissertation (SDD).* - Dushanbe, 1970. – 63 pp.
13. Khromov A.L. *Sughdian Toponymy of Rudaki's Motherland // To the memory of ustod Rudaki. (compiler: A. Afsakhzod). – Dushanbe: Knowledge, 1978. – pp. 27-31.*
14. Tegayeva A.Dz. *Toponyms of Northern Ossetia. – Ordjonikidze, 1971. – V.1. – 228 pp.*

МУНДАРИЧА СОДЕРЖАНИЕ

07 00 00 ИЛМҲОИ ТАҶРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ
07 00 00 ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ И АРХЕОЛОГИЯ

07 00 02 Отечественная история	5
<i>Рахимова Н.Х. Роль русской общины в развитии культурного сотрудничества Республики Таджикистан</i>	5
07 00 09 Историография, исторические источники, методы исторического исследования	13
<i>Джурабаев Д.Х. Изучение политической истории Бухарского эмирата в советский и постсоветский периоды</i>	13
<i>Хусенов Ф.Р. Церемониалы встреч и проводов послов аббасидских халифов при Газневидах</i>	22
<i>Бурҳонов С.С. Инъикоси унсурҳои фарҳанги моддии тоҷикон дар «Чаҳор мақола» - и Низомии Арӯзии Самарқандӣ</i>	28
09 00 00 ИЛМҲОИ ФАЛСАФА	
09 00 00 ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ	
09 00 03 История философии	34
<i>Махмадулаев С. О некоторых этических взглядах Я'куба Чархи</i>	34
10 00 00 ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГИЯ	
10 00 00 ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ	
10 01 03 Литература народов стран зарубежья	40
<i>Нуров Н. Вежагиҳои корбуруди анвоҳи авзони газал дар «Девон»- и Бедил</i>	40
<i>Ҳамробоев Н.А. Омилҳои интишори улуми даҳила дар тамаддуни исломӣ</i>	51
<i>Пулодова Ш. Чанд сухан дар бораи равоботи адабии Эрон ва Тоҷикистон</i>	60
<i>Манонова М.Т. Чанд сухан роҷеъ ба забони ашъори Кисой</i>	67
<i>Раҷабов Б.М. Назаре ба осори публистикии Лоиқ Шералӣ</i>	79
<i>Турсунова М. Тасвири олами ботинии ҷаҳрамон дар ҳикояҳои Баҳром Фирӯз</i>	86
10 02 22 Языки народов зарубежных стран Европы, Азии Африки, аборигенов Америки и Австралии	95
<i>Кенҷаев С. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб ва вижагиҳои синтаксисии он</i>	95
<i>Ҳакимова Б.Н. Лугот ва истилоҳоти марбут ба расму ойин ва пешаҳои кишоварзӣ</i>	103
<i>Ашрапов Б.П. Вижагиҳои грамматикии ҷоншишнҳои шаҳсӣ дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ»-и Муҳаммадвағои Карминагӣ</i>	109
<i>Одинаев А.И. Мулоҳизаҳо дар атрофи топоними Худгиф</i>	120

CONTENTS

07 00 00 HISTORICAL SCIENCES and ARCHEOLOGY	
07 00 02 Home History.....	5
<i>Rahimova N.H. The Role of Russian Community in Regard to the Development of the Cultural Partnership of Tajikistan Republic</i>	<i>5</i>
07 00 09 Historiography, Historic Sources, Methods of Historical Research.....	13
<i>Jurabayev J.Kh. The Studies of the Political History of Bukhara Emirate in Soviet and Post-Soviet Periods</i>	<i>13</i>
<i>Khuseynov F.R. Ceremonial Rites of Meetings and Offseeings of Abbasid Caliphs` Ambassadors at Gaznevid Courts</i>	<i>22</i>
<i>Burkhonov S. S. Reflection of Tajiks` Material Culture in "Four Discourses" by Nizami Aruzi Samarkandi.....</i>	<i>28</i>
09 00 00 PHILOSOPHICAL SCIENCES	
09 00 03 History of Philosophy	34
<i>Makhmadulaev S. On Certain Ethical View Points of Yakub Charkhi</i>	<i>34</i>
10 00 00 PHILOLOGICAL SCIENCES	
10 01 03 Literature of Foreign Countries Peoples	40
<i>Nurov N. The Peculiarities of Usage in Regard to Gazel Metres Varieties in Bedil`s «Divan»</i>	<i>40</i>
<i>Hamroboev N.A. Factors of Penetration and Diffusion of «Foreign Sciences» into Islam Civilization.</i>	<i>51</i>
<i>Pulodova Sh.S. From the History of Literary Ties Between Iran and Tajikistan</i>	<i>60</i>
<i>Mananova Makhfuzha T. Some Words about the Language of Poetry Belonging to Kisoi Marvazi</i>	<i>67</i>
<i>Radjabov B.M. The View Upon Publicistic Works of Loik Sherali.....</i>	<i>79</i>
<i>Tursunova M. Depiction of the Protagonist`s Inner World in Bahrom Firuz`s Short Stories.....</i>	<i>86</i>
10 02 22 Languages of Foreign Countries Peoples of Europe, Asia, Africa, Natives of America and Australia	95
<i>Kenjayev S. Compound Complex Sentences and Their Syntactic Peculiarities</i>	<i>95</i>
<i>Khakimova B. N. Vocabulary and Terminology of Agricultural Branch.....</i>	<i>103</i>
<i>Ashrapov B.P. Grammatical Peculiarities of Personal Pronouns in «Tuhfat-ul-Khoni» by Muhammadvafoi Karminagi.....</i>	<i>109</i>
<i>Odinayev A.I. Certain Considerations Concerned with the Toponymy of Khudghif.....</i>	<i>120</i>

БАРОИ ИТТИЛОЪ:

Мачаллаи «Ахбори ДДХБСТ» нашрияи илмӣ-назариявии Донишгоҳи давлатии ҳукук, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон буда, аз силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ ва гуманитарӣ иборат мебошад ва тибқи «Қонун дар бораи матбуот ва воситаҳои ахбори умум» ба нашр омода мешавад.

Аҳдофи мачаллаи илми тақризшаванди «Ахбори ДДХБСТ».

Силсилаи илмҳои гуманитарӣ

- инъикоси саривақтии натиҷаҳои фаъолияти тадқиқотии олимони ҶТ, ҳамчунин олимони мамолики ҳориҷаи наздику дур тибқи соҳаҳои зерини илм: улуми таъриҳшиносӣ, улуми фалсафа, улуми филология;
- инкишофи ҳамкории байналхалқӣ дар соҳаи таъриҳшиносӣ, фалсафа ва филология;
- ба муҳаққиқон фароҳам соҳтани имкони нашри натиҷаҳои ҷустуҷӯҳои илмӣ;
- инъикоси масоили мубрам ва самтҳои ояндадори улуми таъриҳшиносӣ, фалсафа ва филология;
- ҷустуҷӯи донишҳои нав барои рушди иҷтимоию иқтисодии ҶТ умуман ва минтақаҳои он;
- тарғиби дастовардҳои фаъолияти илми тадқиқотии олимони ДДХБСТ, ҳамчунин олимони донишгоҳҳои дигар ва муассисаҳои маорифу илми ҶТ.

Шартҳои нашри мақола дар мачаллаи «Ахбори ДДХБСТ».

Силсилаи илмҳои гуманитарӣ

- ҳайъати таҳрири мачалла мақолаҳои илмӣ, тақризҳо, обзорҳои илмии қаблан дар нашрияҳои чопиу электронӣ нашрнашударо барои баррасию нашр қабул мекунад, ки ғояҳои илмӣ, натиҷаю дастовардҳои тадқиқоти бунёдии назарии амалиро оид ба соҳаҳои дониш дар улуми таъриҳшиносӣ, фалсафа ва филология дарбар гиранд;
- қарор дар бораи нашр ё радди нашр дар асоси муҳиммият, навоварӣ ва аҳамияти илмии маводи пешниҳодгардида қабул карда мешавад;
- муаллифон (ҳаммуаллифон) масъулияти сахехии иттилооти илмии пешниҳодгардида ва ҳамаи додаҳоеро, ки мақола, обзорҳо ва тақризҳо дар бар мегиранд, ба зимма доранд;
- ҳамаи маводи ба идораи мачалла омада ҳатман дар сомонаи antiplagiat.ru мавриди тафтиш қарор мегиранд, сипас ҳайъати таҳрир муаллифон (ҳаммуаллифон)-ро дар бораи натиҷаи арзёбии дастнавис ва ба тақризи минбаъда қабул шудани мавод ё радди пешниҳоди он ба тақриз оғоҳ мекунад;
- мақола, обзор ва тақризҳои ба идора омада дар сурати ҷавоби мусбат баъди тафтиш дар сомонаи antiplagiat.ru ба мақсади арзёбии онҳо аз ҷониби мутахассисони пешбари соҳаҳои даҳлдори илм ба тақризи доҳилӣ ирсол мегарданд;
- мақолаҳои ба тақризи доҳилӣ пешкашшуда бояд пурра тибқи талаботе, ки дар сомонаи мачалла: www.vestnik.tj зикр гардидаанд, таҳия карда шаванд;
- агар дар тақриз оид ба ислоҳу тақмили мақола тавсияҳо пешниҳод шуда бошанд, ба муаллиф эроду мулоҳизаҳои муқаррар (бе сабти ному насаби ў) барои тақмилу ислоҳи мавод ирсол мешавад;
- муаллиф маводи тақмилдодаро ба идораи мачалла мефиристад ва идора онро якҷоя бо ҷавоби муаллиф тибқи ҳар моддаи эродҳо ба тақризи тақрорӣ мефиристад.
- ҳайъати таҳрири мақола бидуни тағйир додани мӯҳтавои илмии он ҳақ дорад. Ҳатоҳои имлоиу услубиро мусаххех бидуни мувофиқа бо муаллиф (ҳаммуаллифон) ислоҳ мекунад. Дар мавриди зарурӣ ислоҳҳо бо муаллиф (ҳаммуаллифон) мувофиқа карда мешавад;
- варианти барои тақмил ба муаллиф (ҳаммуаллифон) фиристода бояд дар мӯҳлати муқарраргардида, баъди ворид соҳтани ислоҳу тағйирот дар намудҳои электронӣ ва чопӣ ба идора баргардонда шавад;
- мақолаҳое, ки ба чоп қабул нашудаанд, ба муаллиф (ҳаммуаллифон) баргардонда намешаванд. Дар мавриди радди ҷониби мавод идораи мачалла ба муаллиф (ҳаммуаллифон) раддияни мудаллал ирсол мекунад;
- тибқи дарҳости шӯроҳои коршиносии КОА ВМИФР идораи мачалла ба онҳо тақризҳоро пешниҳод мекунад.

Талабот ба таҳияи мақолаҳо (обзорҳо, тақризҳо), ки ба маҷаллаи илмию назариявии «Ахбори Ҷоннигоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманистарӣ» барои чор ирсол мегарданд

1. Барои ҷойир кардан дар маҷалла мақола, тақриз ва обзорҳои илмӣ тибқи ихтисосҳои илмии **07 00 00 – илмҳои таърих ва археология; 09 00 00 илмҳои фалсафа; 10 00 00 илмҳои филология**, ки қаблан дар ҳеч чой чор нашудаанд, қабул мегарданд.
2. Муаллифон ба идораи маҷалла ҳатман бояд ҳӯҷҷатҳои зеринро пешниҳод кунанд:
 - матни мақола ба забонҳои русӣ ва англисӣ (ҳатталимкон бо тарҷумаи русӣ) ё забони тоҷикӣ, ки дар гунаи чопии он муаллиф (ҳаммуаллифон) имзо гузаштааст;
 - тақризи доктор ё номзади илм, ки ба он шӯъбаи қадрҳои ҷои кори муқарриз мӯҳр гузаштааст;
 - маълумотнома аз ҷои таҳсил (барои аспирантҳои магистрантҳо)
 - гунаи чопии ҳӯҷҷатҳо ба идора ба суроғаи зерин ирсол мешавад: 735700, ҶТ, вилояти Суғд, ш. Ҳуҷанд, микроноҳияи 17, бинои 1, ДДҲБСТ, бинои асосӣ, утоқи 307

Гунаи электронии мақола ба почтаи электронии info@vestnik.tj; vestnik-tsulbp@mail.ru ирсол мешавад. Телефон барои маълумот: 8 (3422) 2-05-63; суроғаи сомона www.vestnik.tj

Тибқи талаботи КОА ВМИ ФР мақола бояд унсурҳои зеринро дарбар гирад:

- индекси УДК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи ҷои гузашта мешавад);
- индекси ББК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи ҷои гузашта мешавад);
- ному насаби пурраи муаллиф (ҳаммуаллифон) ба забонҳои русио англисӣ ё тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- унвони илмӣ, дараҷаи илмии муаллиф (ҳаммуаллифон), ном ва рамзи ихтисоси илмӣ (тибқи номгӯй), ки тадқиқот тибқи он сурат мегирад, ба забонҳои русио англисӣ ё тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- аспирантон унвончӯён, муаллифон, докторантҳо номи кафедра ва муассисаи илмиро (магистрантҳо – самти тайёриро) ба забонҳои русио англисӣ ё тоҷикию русио англисӣ зикр мекунанд;
- зикри мансаб, ҷои кор, шаҳру мамлакат ба забонҳои русио англисӣ ё тоҷикию русио англисӣ;
- e-mail;
- номи мақола ба забонҳои русио англисӣ, ё тоҷикию русио англисӣ (бо ҳарфҳои калон, ҳуруфи Times New Roman 14 ё Times New Roman TJ 14, тароз дар марказ);
- ҷакида ба забонҳои русио англисӣ (ҳуруфи Times New Roman), аз 100 то 250 ҷоҳа бо сабти мақсаду вазифаи таҳқиқ, баёни мухтасари кор ва хулосаҳои асосие, ки навоварии илмии корро дар бар мегирад;
- ҷоҳаҳои калидӣ ба забонҳои русио англисӣ оварда мешаванд (5-7 калима ё ибора, ки ду ё се ҷоҳа дарбар мегирад; ҳуруфи Times New Roman 14, тарҳаш – курсив, тароз дар бар, ҷоҳаҳои ё ибораҳои калидӣ бо вергул аз ҳам ҷудо карда мешаванд);
- ба мақола ҳатман номгӯи маҳизи мавриди истифода бо зикри танҳо сарчашмаҳои иқтибосгардида замима мешавад; Рӯйхати адабиёт дар охири мақола бо назардошти саҳифаи умумии сарчашмаи истифодашуда навишта мешавад. Ҳангоми навиштани рӯйхати мазкур тартиби ҳуруфи алифбо ва талаботи ГОСТ бояд риоя шавад;
- иқтибосҳо дар қавсайн бо қайди рақами адабиёт аз рӯи рӯйхати сарчашмаҳо ва саҳифаи он бояд ишора шаванд;
- матни мақолаи пешниҳодшаванда нусхай ниҳоӣ маҳсуб шуда, бояд пурра аз назари таҳrir гузаронида шавад ва аз ғалат тоза бошад.

Мақолаҳо, ки ба идораи маҷалла бо нақзи талаботи мазкур ирсол мегарданд, мавриди баррасӣ қарор намегиранд.

Масъулияти салоҳият, боэътиимодии аснод ва мӯҳтавои мақолот бар дӯши муаллифон ва муқарризон мебошад

Идораи маҷалла

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

«Вестник ТГУПБП» - научно-теоретический журнал Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, публикующий материалы серии общественных и гуманитарных наук, издаётся согласно закону Республики Таджикистан «О печати и средствах массовой информации».

Целями научного рецензированного журнала «Вестник ТГУПБП.

Серия гуманитарных наук» являются:

- оперативное освещение результатов исследовательской деятельности учёных Республики Таджикистан, а также учёных стран ближнего и дальнего зарубежья по следующим отраслям науки: филологические науки, исторические науки и археология, философские науки;
- развитие международного сотрудничества в сфере языкоznания, литературоведения, истории и археологии, философии;
- предоставление возможности исследователям публиковать результаты научных изысканий;
- освещение актуальных проблем и перспективных направлений филологических, исторических и философских наук;
- поиск новых знаний для духовного и социального развития населения Республики Таджикистан в целом и её регионов;
- пропаганда достижений научно-исследовательской деятельности учёных Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, а также исследователей других вузов и учреждений образования и науки Республики Таджикистан.

Условия публикации статей в журнале «Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук»:

- редакционная коллегия журнала принимает для рассмотрения и публикации ранее не опубликованные в печатных и электронных изданиях научные статьи, рецензии, научные обзоры, отзывы, содержащие научные идеи, результаты и достижения фундаментальных теоретических и прикладных исследований по следующим отраслям знания: филологические науки, исторические науки и археология, философские науки;
- решение о публикации или об отказе в публикации принимается на основе актуальности, новизны и научной значимости представленных материалов;
- авторы (соавторы) несут всю полноту ответственности за достоверность представляемой научной информации и всех данных, содержащихся в статьях, отзывах, обзорах и рецензиях;
- все представленные в редакцию журнала материалы в обязательном порядке проходят проверку на сайте antiplagiat.ru, после чего редакция извещает авторов (соавторов) о результатах оценки рукописи и сообщает о приёме материала к дальнейшему рецензированию или об отказе от рецензирования;
- поступившие в редакцию статьи, отзывы, обзоры и рецензии в случае положительного ответа после проверки на сайте antiplagiat.ru направляются на внутреннее рецензирование с целью их экспертной оценки ведущими специалистами в соответствующей отрасли науки;
- статьи, допущенные к внутреннему рецензированию, должны быть оформлены в полном соответствии с требованиями, предъявляемыми к публикациям, которые размещены на сайте журнала: www.vestnik.tj;
- если в рецензии содержатся рекомендации по исправлению или доработке статьи, автору направляются замечания и предложения рецензента (без указания сведений о нём) для доработки и исправления материала;
- доработанный материал представляется автором в редакцию журнала и направляется на повторное рецензирование вместе с ответом автора по каждому пункту замечаний;
- Редакция имеет право на редактирование статей без изменения её научного содержания. Орфографические и стилистические ошибки исправляются корректором без согласования с автором (авторами). При необходимости правка согласуется с автором (авторами);
- вариант статьи, направленный автору (авторам) на доработку, должен быть возвращён в редакцию в оговоренный срок с внесёнными исправлениями и изменениями в электронном и распечатанном виде;
- статьи, не принятые к опубликованию, автору (авторам) не возвращаются. В случае отказа от публикации материала редакция направляет автору (авторам) мотивированный отказ;

- редакция предоставляет рецензии по запросу экспертным советам ВАК МОН РФ.

Требования к оформлению статей (обзоров, отзывов, рецензий), присылаемых для публикации в научно-теоретический журнал «Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук»

1. Для размещения в журнале принимаются ранее нигде не опубликованные научные статьи, обзоры, рецензии, отзывы, соответствующие научным специальностям: **07 00 00 – Исторические науки и археология; 09 00 00 – Философские науки; 10 00 00 – Филологические науки.**

2. Авторы в обязательном порядке предоставляют в редакцию следующие документы:

- текст статьи на русском или английском (по возможности с переводом на русский язык), или таджикском языке с обязательной подписью автора (авторов) на печатном варианте статьи;
- рецензию доктора или кандидата наук, заверенную в отделе кадров по месту его работы;
- справку с места учёбы (для аспирантов и магистрантов).

Печатные варианты документов направляются в редакцию по адресу: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская обл., г. Худжанд, 17 мкр-н, д.1, ТГУПБП, главный корпус, каб. 307. Электронные версии – по адресу электронной почты: info@vestnik.tj; vestnik-tsulbp@mail.ru. Телефон для справок: 8 (3422) 2-05-63; адрес сайта: www.vestnik.tj

В соответствии с требованиями ВАК МОН РФ, статья должна содержать:

- индекс УДК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);
- индекс ББК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);
- фамилию, имя, отчество автора (авторов) полностью на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
- учёную степень, учёное звание автора (авторов), наименование и шифр научной специальности (согласно номенклатуре), по которой ведётся исследование, на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
- аспиранты, соискатели, преподаватели, докторанты указывают кафедру и учебное заведение (магистранты – направление подготовки) на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;
- указание на должность, место работы, город, страну на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;
- e-mail;
- название статьи на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках (заглавными буквами, шрифт Times New Roman 14 или Times New Roman tj 14, выравнивание по центру);
- аннотация на русском и английском языках (шрифт TNR 14, начертание – курсив, выравнивание по ширине, от 100 до 250 слов с указанием цели и задач исследования, краткого хода работы и основных выводов, содержащих научную новизну);
- ключевые слова на русском и английском языках (5-7 слов или словосочетаний из двух или трёх слов, через запятую, шрифт TNR 14, начертание – курсив, выравнивание по ширине);
- статья в обязательном порядке должна содержать список использованной литературы с указанием только цитируемых работ. Список литературы приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника. Список использованной литературы оформляется в алфавитном порядке в соответствии с ГОСТ.
- ссылки даются в скобках, в которых указывается номер использованного источника согласно списку использованной литературы, а затем цитируемая страница.

Статьи принимаются в течение года. Редакция оставляет за собой право отбора материала, а также право сокращения публикуемой статьи.

Текст присыпаемой рукописи является окончательным и должен быть тщательно выверен и исправлен. Статьи, направляемые в редакцию с нарушением вышеперечисленных требований, к рассмотрению не принимаются.

За компетентность и содержание публикуемых материалов несут полную ответственность авторы и рецензенты.

Редакция журнала

TO THE NOTICE OF THE AUTHORS

“Bulletin of TSULBP” is a scientifico-theoretical journal of the Tajik State University of Law, Business and Politics which publishes the materials referring to the series of the humanities is it edited in pursuance with the law of Tajikistan Republic “On Press and Mass-Media”.

The Objective of the Scientific Reviewed Journal «TSULBP». Series of Humanitarians Sciences are:

- operative elucidation of the results related to the research activities of the scholars living both in Tajikistan Republic and in the countries of far and near abroad on the following branches of sciences: philological sciences, historical sciences and archeology, philosophical sciences;
- development of international collaboration in the spheres of linguistics, literary criticism and archeology, philosophy;
- providing researchers with availabilities of publishing the results of scientific explorations;
- elucidation of actual problems and prospective trends in philological, historical and philosophical sciences;
- quest of new knowledge for spiritual and social development of the population of Tajikistan Republic upon the whole and its separate areas in particular;
- propaganda of the achievements of scientific-research activities obtained by the scholars of the Tajik State University of Law, Business and Politics and also by those ones working in other higher schools and institutes of education and science of Tajikistan Republic.

Terms and Conditions of Publication of Articles in the Journal “Bulletin of TSULBP. Series of Humanitarians Sciences”

- the journal editorial board accepts for consideration and publication scientific articles, reviews, scientific surveys, comments reflecting scientific opinions, results and achievements of fundamental theoretical and applied researches on the following branches of knowledge: linguistics, literary criticism and archeology, philosophy;
- solution on publication or on refuse in it is adopted according to the character of the materials submitted: their actualness, novelty and scientific significance;
- an author (authors) bears (bear) all the completeness of responsibility for authenticity of the presented scientific information and all the data contained in articles, commentaries, surveys and reviews;
- all the materials submitted to the editorial board are subjected to compulsory monitoring on **antiplagiat.ru** site after what the editorial board notifies authors (co-authors) about the results of a manuscript assessment and informs about an acceptance of materials for further review or about refuse in it;
- articles, commentaries, surveys and reviews in case of a positive answer after the monitoring in question are referred to internal review with the aim of their expertise assessment by leading specialists in a respective branch of knowledge;
- articles admitted to internal review should be framed in full correspondence with the requirements for the publications allocated on the journal site: www.vestnik.tj;
- If a review contains recommendation on corrections or improvement remarks and suggestions of a reviewer (without information about him\ her) it is sent to the author (authors);
- an improved material is submitted to the editorial board and referred to the second review together with the author's answer on every item of remarks;
- the editorial board has a right for recension of articles without changing its scientific contents. Spelling and stylistic mistakes are corrected by a proof-reader without coordination with an author (authors);
- a variant of the article sent to author (authors) for improvement should be returned to the editorial board in a stipulated term with amendments and alterations in the terms of a hard copy and e.mail.ru;
- articles non-accepted for publication are not returned to the author (authors). In case of refusal in publication the the editorial board sends a motivated rejection to the author (authors);
- the editorial board gives reviews to RF ESM HAC (Higher Attestation Commission under Education and Science Ministry of Russian Federation) expert councils if requested.

Requirement for Framing Article (Surveys, Commentaries, Reviews) Sent for Publication into the Scientific-Theoretical Journal (*Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics*).

Series of Humanitarians Sciences

1. For allocation the journal accepts scientific articles (surveys, commentaries, reviews) on respective scientific specialities never published anywhere before: **07 00 00 – Historical sciences and archeology; 09 00 00 – Philosophical sciences; 10 00 00 – philological sciences.**

The following papers ought to be submitted by authors to the editorial board compulsorily:

- the text of the article (in Russian and English, with Russian translation) or in Tajik with an obligatory author's (authors') signature (-s) on a hard copy of the article;
- a review of Dr. or Candidate of sciences certified in a staff registration office under the establishment of a reviewer's place of work;
- certificate from the place of studies (for post-graduates and master's degree students).

Hard copies of documents are sent to the editorial board according to the address: 785700, Tajikistan Republic, Sughd viloyat, Khujand, microdistrict 17, building 1, TSULBP, main building, office 367. Electronic versions – e-mail address: info@vestnik.tj; vestnik-tsulbp@mail.ru. Telephone for reference, 8 (3422) 2-05-63, site address, www.vestnik.tj.

In accordance with RF ECM HAC requirements the article should contain:

- UDC index (to be located at the beginning of the article by a separate line from the left);
- LBC index (to be located ibidem);
- author's last name, first name, patronymic, nomination and code of scientific speciality (according to the range) the research is conducted - in Russian, English or Tajik, Russian and English;
- post-graduates, claimants for Candidate and Doctoral's degrees, teachers specify a department and an educational establishment (master's degree students specify speciality of learning) in English or Tajik, Russian and English;
- position, place of work, city, country should be presented in Russian and English, or in Tajik, Russian and English;
- E-mail.ru;
- the title of the article in Russian and English or in Tajik, Russian and English (in capital letters, **print Times New Roman 14 or Times New Roman Tj 14**, center alignment);
- abstract in Russian and English (**print TNR 14**), italics alignment, width alignment in the range of 100-250 words with indication of goals and objectives of research, brief course of work and major conclusions containing scientific novelty;
- key words in Russian and English (5-7 words or word-combinations of two or three words, through a comma, **print TNR 14**, italics alignment, width alignment);
- the article should compulsorily contain a list of reference literature with indication of cited works only.
- The list of literature is adduced at the end of the article with a general amount of pages of the original source. The bibliographical list of the literature used is framed in alphabetical order in accordance with **GOST** (State Standard).
- references are given in brackets where you should indicate the number of the used original source according to the literature list followed by a cited page.

Articles are accepted throughout a year. The editorial board is entitled to the right of selection in reference to materials and of reduction in regard to the article bound to being published.

The text of the manuscript sent is to be a final one, it must have been verified and corrected thoroughly. Articles sent to the editorial board with violation of the above-mentioned requirements are not accepted for consideration.

Full responsibility for competence and contents of the materials published rests on authors and reviewers.

Editorial-board of the journal

ИНДЕКС: 20219

Ахбори ДДХБСТ.
Сийсалян илмҳои гуманитарӣ
2015, №2 (63) 134 с.
Муҳаррирон:
Шамурадова О.Б.
(муҳаррири русӣ),
Балтина С.П.
(муҳаррири англисӣ)
Муҳаррири техникӣ:
Ҳакимходаева М.К.

Вестник ТГУПБП.
Серия гуманитарных наук
2015, №2 (63) 134 с.
Редакторы: Шамурадова О.Б.
(редактор материалов на
русском языке)
Балтина С.П.
(редактор-переводчик)
Технический редактор:
Ҳакимходжаева М.К.

Bulletin of TSULBP.
Series of Humanitarian Sciences
2015, №2 (63) 134 p.
Editors:
Shamuradova O.B.
(Russian texts)
Baltina S.P.
(English texts)
Technical editor:
Khakimkhajayeva M.K.

Сурогаи маҷалла: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хӯҷанд, микронаҳияи 17, бинои 1, ДДХБСТ. Тел.
сармуҳаррир: 8(3422)2-38-11, тел. идора: 8(3422) 2-05-63;
e-mail: info@vestnik.tj; vestnik-tsulbp@mail.ru
Гунаи электронии маҷалла дар сомонаи www.vestnik.tj ҷойгир аст.

Адрес редакции: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 мкр, дом 1, ТГУПБП.
Тел. гл.редактора: 8(3422)2-38-11, тел. редакции: 8(3422) 2-05-63;
e-mail: info@vestnik.tj; vestnik-tsulbp@mail.ru
Электронная версия журнала размещена на сайте www.vestnik.tj

Address of the editorial-board: 735700, Tajikistan Republic, Khujand, microdistrict 17, building 1, TSULBP.
Editor-in-chief's telephone: 8 (3422) 2-38-11, editorial board's telephone: 8 (3422) 2-05-63
e-mail: info@vestnik.tj; vestnik-tsulbp@mail.ru
Full textual version of the journal is placed on site www.vestnik.tj

Ба чопаш 12.06.2015 имзо шуд. Андоза 84x108/16. Когази оғсет, чори оғсет. 14,07 ҷ.ч.
Теъзоди нашр 420 адад. Супориши №_____. Нарҳаш шартномавӣ.

Нашриёти «Нури маърифат»-и ДДХ ба номи акад. Б.Ғафуров, 735700, ш. Хӯҷанд, кӯчаи Ленин, 52

Полиграфияи «Технопарк»-и ДДХБСТ

Подписано в печать 12.06.2015. Формат 84x108/16. Бумага оғсет, печать оғсетная. 14,07 п.л.
Тираж 420 шт. Заказ №_____. Цена договорная.

Издательство «Нури маърифат» ХГУ им акад. Б.Гафурова, 735700, г. Худжанд, ул. Ленина, 52

Полиграфия «Технопарк» ТГУПБП

Signed for printing 12.06.2015. Format 84x108/16. Paper offset, offset print.
Circulation 420 copies. Order №_____. Price on contractual agreement

The publishing house “Nuri ma’rifat”, 735700, Khujand, Lenin’s street # 52

The publishing house “Technopark” TSULBP

